

Anthony Giddens

**Een kennismaking
met de structuratietheorie**

**Q. J. Munters, Ernst Meijer, Hans Mommaas, Hugo van der Poel en
Gert Spaargaren**

Vierde druk

Landbouwniversiteit

Wageningen 1993

Eerste druk 1985
Tweede druk 1987
Derde, herziene druk 1991
Vierde druk 1993

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Anthony

Anthony Giddens: een kennismaking met de structuratietheorie/Q. J. Munters . . . [et al]. – Wageningen : Landbouwhogeschool. – Ill. – (Mededelingen van de vakgroepen sociologie ; 14)

Met lit. opg.

ISBN 90-6754-194-X

SISO 303.6 UDC 316.25

Trefw.: Giddens, Anthony / structuratietheorie; sociologie.

© Landbouwuniversiteit, Wageningen, 1993

Niets uit deze uitgave, met uitzondering van titelbeschrijving en korte citaten ten behoeve van een boekbespreking, mag worden gereproduceerd, opnieuw vastgelegd, vermenigvuldigd of uitgegeven door middel van druk, fotokopie, microfilm, langs elektronische of elektromagnetische weg of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever Landbouwuniversiteit, Postbus 9101, 6700 HB Wageningen. Voor alle kwesties inzake het kopiëren uit deze uitgave: Stichting Reprorecht, Amsterdam.

Gedrukt in Nederland

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD BIJ DE DERDE DRUK	vii
INLEIDING: PLAATS EN PRETENTIE VAN DE STRUCTURATIETHEORIE	1
Hans Mommaas	
Volgroeide crisis	1
Giddens en de klassieke tweespalt	2
Aanzetten tot synthese	3
De orthodoxe consensus en de kritiek daarop	5
Giddens' project	7
Opzet van deze bundel	8
STRUCTURATIETHEORIE EN EMPIRISCH ONDERZOEK	13
Gastcollege van Anthony Giddens uitgesproken te Wageningen op 27 april 1984	
Q.J. Munters en Gert Spaargaren (red.)	
Twee typen reacties	14
Het dualisme	16
Het gangbare structuurbegrip	19
Structuur en systeem in de structuratietheorie	21
Het handelingsbegrip in de structuratietheorie	24
Stratificatiemodel van het handelen	28
Implicaties voor empirisch onderzoek	30
Kwantitatief onderzoek	33
SOCIALE THEORIE EN TIJD-RUIMTE	37
Hugo van der Poel	
Tijd-ruimte	37
Tijd-ruimte distantiatie	40
Allocatieve en autoritatieve hulpbronnen; surveillance	43
Commodificatie van tijd en ruimte	45
Tijd-ruimte en het alledaagse pad	47
Ten besluite	48

STRUCTUREN EN SYSTEMEN IN DE STRUCTURATIETHEORIE	50
Ernst Meijer	
Systeem en structuur in het functionalisme	51
Het systeembegrip in de structuratietheorie	53
Structuur en systeem in het structuralisme	55
Het structuurbegrip in de structuratietheorie	57
Dualiteit van structuren	58
Structuren en praktijken	60
Ten besluite	61
DE RECONSTRUCTIE VAN DE SOCIALE THEORIE; EEN	63
INTERVIEW MET ANTHONY GIDDENS	
Q.J. Munters en Ernst Meijer (red.)	
De orthodoxe consensus	63
Terug naar de klassieken	64
Drie projecten	66
De structuratieschool	67
Structuratietheorie en empirisch onderzoek	69
Over politieke en morele verantwoordelijkheid	74
Totalitarisme en de natie-staat	76
Bestaansonzekerheid in een kunstmatige, gecreëerde wereld	79
De analyse van het kapitalisme	81
Over de analyse van sexe-overheersing	84
De taken en legitimatie van de sociologiebeoefening	88
HANDELING, STRUCTUUR EN MACHT	93
Anthony Giddens	
Handelingstheoretische benaderingen	93
Het begrip structuur	97
De dualiteit van structuur	101
BOEKWIJZER	105
Gert Spaargaren	
Eerste kennismaking met Giddens	105
Giddens als kritisch exegeet en commentator	106
De formele theorie van Giddens	107
Giddens' substantiële theorie/maatschappijtheorie	108
Interviews met Giddens	109
Giddens en de kritieken	110

VOORWOORD BIJ DE DERDE DRUK

Toen wij in 1985 besloten deze bundel uit te brengen, lieten we ons niet in de laatste plaats leiden door de overweging dat het oeuvre van Giddens, en dan speciaal zijn structuratietheorie, in Nederland nog maar weinig bekendheid genoten. Het ontging ons niet dat er langzaam maar zeker schot begon te komen in de receptie van Giddens' ideeën in ons land, maar we realiseerden ons tegelijkertijd dat het nog altijd ontbrak aan een handzame en gemakkelijk toegankelijke kennismakingsbundel.

Dat een bundel met een zo op het onderwerp toegesneden inhoud kon worden samengesteld, was vooral te danken aan het feit dat Giddens in Wageningen een voordracht had gehouden en wij na afloop daarvan over allerlei *ins and outs* van de structuratietheorie een uitgebreid vraaggesprek met hem hadden gevoerd. Temeer toen bleek dat daarvoor in het land belangstelling bestond (de videobanden van het vraaggesprek werden vaak opgevraagd), besloten we de teksten van gastcollege en interview te vertalen en, vergezeld van enkele stukken van eigen hand, uit te geven.

Ons initiatief zou naar onze mening stellig in een behoefte voorzien. Maar hoe groot die behoefte was, konden we met geen mogelijkheid bevroeden. Een flinke oplage bij een gerenommeerde landelijke uitgeverij durfden we daarom niet aan.

We zijn nu ruim zes jaar verder. Giddens heeft in deze jaren bepaald niet stilgezeten en heeft alweer heel wat nieuw werk gepubliceerd. Daaronder verdient vooral *The Constitution of Society* aandacht, welk boek ongeveer tegelijk met het verschijnen van de eerste druk van deze bundel op de markt kwam, en dat de veelzeggende ondertitel *Outline of the Theory of Structuration* meekreeg.

Inmiddels zijn er natuurlijk ook critici opgestaan die zo hun vragen en bedenkingen hadden en hebben bij en tegen bepaalde basisveronderstellingen of pretenties van de structuratietheorie. Het minste wat gezegd kan worden, is dat Giddens' werk thans overal wordt bediscussieerd. Zonder overdrijving kan gesteld worden dat de structuratietheorie op dit moment haast niet meer uit het sociaal-wetenschappelijke debat weg te denken is.

Gezien deze stormachtige ontwikkeling, kwamen we, toen ook de in 1987 uitgebrachte tweede druk van deze bundel uitverkocht raakte, voor de keuze te staan om het verder maar voor gezien te houden, of met een derde druk te komen. Aan een grondige herziening of uitbreiding van de tekst wilden we niet denken. Daarvoor ontbrak de tijd die alleen al nodig zou zijn om alle sinds 1984 van en over Giddens verschenen publicaties nog eens opnieuw door te nemen en te verwerken - want dat zijn er al gauw tussen de honderd en de tweehonderd! We vroegen ons trouwens ook af, of zo'n operatie wel veel nieuws zou opleveren voor de lezers die we met deze kennismakingsbundel steeds op het oog hebben gehad; Giddens zelf heeft immers noch in de kritieken noch in de verdere

ontwikkeling van zijn eigen denken tot nu toe voldoende aanleiding gezien om op eerdere denkbeelden met betrekking tot de structuratietheorie terug te komen.

Welk besluit uiteindelijk genomen werd, is inmiddels duidelijk. Wij hebben de gelegenheid aangegrepen om hier en daar in de tekst verbeteringen van taalkundige aard aan te brengen. Vanzelfsprekend ontkwam met name het slothoofdstuk (de *Boekwijzer*) niet aan enige *updating*. En tenslotte: omdat daarnaar veel vraag bleek te bestaan, besloten we in deze derde druk bij wijze van toegift een vertaling op te nemen van een essay van Giddens uit 1982, getiteld '*Handeling, structuur en macht*', dat zich evenals het gastcollege heel goed leent voor een eerste kennismaking met de structuratietheorie.

Wij bedanken graag Wendy Rothuizen, Ciska de Harder en Corry Rothuizen voor hun bijdrage aan de totstandkoming van deze nieuwe uitgave.

De redactie

BIJ DE VIERDE DRUK

Sinds wij de herziene en uitgebreide derde druk van deze bundel verzorgden, heeft Anthony Giddens, om wiens structuratietheorie het daarin gaat, niet stilgezeten. Onder de nieuwe publicaties die hij het licht deed zien, vielen vooral *The Consequences of Modernity* (1990) en *Modernity and Self-Identity* (1991) op. In die twee boeken werd ingegaan op thema's die in zijn eerdere werk nauwelijks aan de orde waren gekomen. Wat daarbij vooral verraste, was dat hij de behandeling ervan inkaderde in een debat over post- of laat-moderniteit.

Daarmee heeft Giddens een bestanddeel aan zijn totale oeuvre toegevoegd dat vraagt om een aparte bespreking. Wij hebben daarvoor in deze vierde druk bewust geen plaats ingeruimd omdat Giddens de structuratietheorie als formele theorie ook in zijn meest recente werk wel hier en daar op onderdelen heeft aangevuld en genuanceerd, maar nergens ingrijpend heeft veranderd.

De redactie

INLEIDING: PLAATS EN PRETENTIE VAN DE STRUCTURATIETHEORIE

Hans Mommaas

Deze bundel is samengesteld vanuit de veronderstelling dat de sociologie zich bevindt in een belangrijke na-oorlogse ontwikkelingsfase. Allerlei tekenen lijken daarop te wijzen. Zo mogen de 'klassieken' zich koesteren in een hernieuwde en warme belangstelling, nadat eerst werd gedacht dat de fase van de 'speculatieve sociologie' of de 'grand theory' definitief kon worden afgesloten. Daarnaast verschijnen er aan het front van de sociale theorievorming steeds meer gedachten die moeilijk te plaatsen zijn in de ons vanouds aangereikte paradigmatische indelingen zoals die tussen de ('academische') sociologie en het marxisme of tussen de functionalistische, structuralistische en interpretatieve benaderingen van de sociale werkelijkheid. Ook lijken de grenzen te vervagen tussen de sociologie enerzijds en de geschiedenis, de sociale geografie, de economie en de psychologie anderzijds. Tenslotte keert juist in een tijd van economische crisis de sociologie terug van de eenzijdige benadrukking van haar dienstbaarheid aan het beleid, om zich te heroriënteren op haar sociaal-theoretische benadering.

Volgroeide crisis

Kon Gouldner in 1970 nog spreken over de *naderende* crisis van de westerse sociologie, daarmee doelend op het feit dat het structureel-functionalisme, mede door toedoen van een aantal maatschappelijke ontwikkelingen, samen te vatten onder de beeldspraak 'in mei '68 kwam de verbeelding aan de macht', haar hegemoniale positie in het sociaal-theoretische veld aan het verliezen was, tegenwoordig leven we, dezelfde terminologie aanhoudend, in een *volgroeide* crisis. Zelfs de met de hegemoniale positie van het structureel-functionalisme verbonden orthodoxe discussievelden staan aan kritiek bloot en er worden pogingen ondernomen om deze te overstijgen.

In deze orthodoxe discussievelden werden tegenstellingen gehanteerd als die tussen feit en waarde, cultuur en structuur, idealisme en materialisme, macro en micro, structuur en handelen, object en subject, verklaren en 'verstehen', of tussen 'industriële samenleving' en 'klassenmaatschappij'. Al die tegenstellingen hebben betrekking op velerlei niveaus van het proces van sociale theorievorming en zijn zeker niet te reduceren tot één groot epistemologisch, conceptueel of maatschappijtheoretisch 'moederprobleem'.

Dat neemt niet weg dat er wel degelijk velerlei dwarsverbindingen bestaan tussen deze tegenstellingen; dwarsverbindingen die uiteindelijk op een of andere manier samenkomen bij de dominerende positie van het structureel-functionalisme, het daarmee verbonden (neo)positivistische wetenschapsmodel en de daarvan afgeleide maatschappij-analyse. Dit cluster, dat hierna zal worden omschreven als de *orthodoxe consensus* en dat door Bourdieu wel is getypeerd als het resultaat van de magische driehoek Parsons, Merton, Lazarsfeld (Bourdieu, 1984, p. 317), structureerde in belangrijke mate de bestaande discussies en het daarin tot ontwikkeling gekomen veld van rivaliteiten. Het is met dit discussieveld dat in de hedendaagse sociale theorie definitief wordt afgerekend. Niet door in de daarin gehanteerde tegenstellingen een knoop door te hakken, maar door de tegenstellingen zelf als onjuist of eenzijdig achter te laten.

Giddens en de klassieke tweespalt

In deze bundel willen we een introductie presenteren van één van de vele bijdragen aan deze ontwikkeling, een bijdrage die de geschiedenis zal ingaan onder het in eerste instantie wat onwennig en mogelijk zelfs mystificerend aandoende neologisme van de *structuratietheorie* en waaraan onverbreekelijk de naam verbonden zal zijn van de Engelse sociaal-theoreticus Anthony Giddens.

Giddens studeerde aan het einde van de jaren '50 en het begin van de jaren '60 allereerst psychologie en daarna, aan de London School of Economics, sociologie. In de loop van die opleiding distantieerde hij zich al vrij snel van zijn leermeesters Lockwood, Dahrendorf en Rex, om zijn eigen ontdekkingstocht te beginnen naar de wortels van de sociale theorie. Het resultaat van die tocht is neergelegd in een vrij regelmatige reeks van publikaties op het gebied van onder meer de klassieke sociale theorie, de maatschappijtheorie en de handelings- en kennis-theorie. Giddens doceerde daarnaast aan verschillende Britse en Amerikaanse universiteiten. Jarenlang was hij Fellow van King's College, sinds 1985 is hij hoogleraar in de sociologie aan de Universiteit van Cambridge.

Zonder al te veel overdrijving kan worden gesteld dat hij behoort tot één van de drijvende krachten achter de hierboven aangegeven ontwikkeling. Dat niet alleen vanwege zijn op veel plaatsen vernieuwende, reconstructie van het werk van klassieken als Marx, Weber en Durkheim, of dank zij zijn analyse van de hiervoor aangehaalde orthodoxe consensus en zijn kritische evaluaties van een breed scala van meer moderne bijdragen aan de ontwikkeling van de sociale en maatschappijtheorie (waarbij wordt ingegaan op onderling hemelsbreed verschillende auteurs als Althusser, Foucault, Habermas, Goffman, Hägerstrand, Willis e.d.), maar bovenal vanwege zijn poging om een nieuw methodologisch standpunt te formuleren

(i.c. de structuratietheorie). Daarbij wordt, tegen de achtergrond van de reconstructie van de negentiende-eeuwse sociale theorie, een poging gedaan om de logische tweespalt te overstijgen die mag worden gerekend tot de meest centrale in het hiervoor aangehaalde veld van rivaliteiten: de tweespalt tussen voluntaristische, subjectivistische of actorcentrische interpretaties van de sociale werkelijkheid enerzijds en deterministische, objectivistische of structuurcentrische interpretaties anderzijds. In het centrum van de activiteiten van de sociale wetenschappen staat immers niet zozeer het vraagstuk van de kennisleer, de methode of de maatschappij-analyse, maar bovenal het vraagstuk van, zoals Giddens het bestempelt, de methodologie of de ontologie: van de conceptuele interpretatie van de werking van de sociale werkelijkheid. Alhoewel ook de eerstgenoemde aspecten een niet te negeren plaats innemen in het sociaal-wetenschappelijke kennisproces, is het toch vooral dat specifieke methodologische standpunt dat aan de sociale wetenschappen tegenover bijvoorbeeld wetenschappen als de filosofie, de linguïstiek of de semiotiek, de natuurwetenschappen, de wiskunde etc., een eigen karakter verleent.

Aldus kan geconstateerd worden dat de sociale wetenschappen tot in hun kern zijn verdeeld tussen enerzijds werkelijkheidsinterpretaties waarin wordt benadrukt dat het toch vooral de bovenindividuele structuren zijn die de sociale werkelijkheid haar ordelijke of reguliere karakter geven (het structureel-functionalisme en het structuralisme alsmede de functionalistische en structuralistische varianten van het marxisme) en anderzijds interpretaties waarin wordt gesteld dat de sociale orde toch vooral moet worden opgevat als het resultaat van competente en intentioneel handelende individuen (het symbolisch-interactionisme, de etnomethodologie, de 'dramaturgische' theorie en de fenomenologisch geïnspireerde varianten van sociologie en marxisme).

Aanzetten tot synthese

Uiteraard staat Giddens niet alleen in zijn poging om deze tweespalt op een logisch consistente manier te overstijgen. Veel sociaal-theoretici hebben hetzelfde geprobeerd of zijn daar nog mee bezig.

Terug in de tijd zijn het vooral Berger en Luckmann (1966) geweest die als eersten bekendheid kregen door hun stelling dat het bij die tweespalt niet gaat om een 'of-of-verhouding: beide discussiefronten hebben een deel van het gelijk aan hun kant. Enerzijds immers vormt de maatschappij haar individuen door middel van de internalisatie van geobjectiveerde en geïnstitutionaliseerde kennis en waarden; anderzijds geven de individuen vorm aan de maatschappij via de objectivering en externalisering van bij hun handelen gehanteerde kennis en waarden. 'Institutionalisering' en 'socialisering' vormen kernmomenten in de dialectische relatie tussen maatschappij (= structuur) en individu (= handelen).

Afgezien van een reeks van andere problemen, verbonden aan hun methodologisch standpunt (voor een belangrijk deel terug te voeren tot het voluntaristische karakter ervan, mede veroorzaakt door de veronachtzaming van machtsprocessen), biedt de oplossing van Berger en Luckmann toch geen adequaat alternatief. Hun oplossing bestaat immers vooral uit een poging om de conventionele tweespalt *in de tijd* te overbruggen, waardoor processen van institutionalisering en socialisering ook in de tijd gescheiden fenomenen blijven. Ze verschijnen niet als daadwerkelijk geïntegreerde momenten in de alledaagse stroom van gedragingen, in de alledaagse vormgeving van sociale interacties.

Na Berger en Luckmann werden nog veel pogingen ondernomen om de oude tweespalt het hoofd te bieden. Daarbij kan worden gewezen op het werk van onderling sterk verschillende auteurs als bijvoorbeeld Habermas, Elias, Castoriades, Harré, Touraine, Dave, Urry, Bhaskar, Bourdieu, Layder en tenslotte Giddens zelf. Uiteraard is het ondoenlijk om al die pogingen hier de revue te laten passeren. Thrift (1982), die bovengenoemde auteurs aanhaalt in zijn poging om te komen tot een non-functionalistische sociale geografie, stelt terecht dat de laatste vier in deze rij een bijzondere plaats innemen. Dit doordat zij in hun pogingen vooral 'contextueel' in plaats van 'compositional' te werk gaan. Wat hen verbindt is niet alleen het feit dat zij alle vier verstokte anti-functionalistes zijn, dat zij de mening delen dat noch een structureel-deterministische noch een voluntaristische benadering recht kan doen aan de aard van de sociale werkelijkheid en dat zij allen het belang benadrukken van een theorie van het 'praktische' handelen waarin zowel plaats is voor menselijke intentionaliteit alsook voor de werking van structurele eigenschappen, maar bovenal de idee dat aspecten van tijd en ruimte behoren tot de kern van de sociale theorie. Dat betekent niet zozeer dat de sociale theorie historisch en geografisch specifiek moet zijn, als wel dat de sociale theorie vanaf het begin behoort te handelen over de tijdelijk-ruimtelijke vormgeving van de sociale werkelijkheid. Dat is bedoeld wanneer wordt gezegd dat het genoemde viertal uitgaat van een contextuele benadering van de werkelijkheid. Daarin wordt het menselijk handelen opgevat als een sociale gebeurtenis die plaatsvindt in de totaliteit van haar onmiddellijke ruimtelijke en tijdelijke 'setting'. "The categories so derived are based on a property of 'togetherness' that must not be split asunder." Dit in tegenstelling tot een compositionele benadering waarin "human activity is split up into a set of broad structural categories, founded on the property of 'alikehood' and derived via a formal-logical method based on the tool of abstraction" (Thrift, 1982, pp. 27-28).

Het is op grond van de hierboven genoemde overeenkomsten dat Thrift nogal voorbarig spreekt over het bestaan van een 'structurationistische school'. Hij pretendeert daarmee meer overeenkomsten tussen de vier genoemde auteurs dan er werkelijk bestaan. Niet alleen is er sprake van belangrijke inhoudelijke verschillen in de wijze waarop de relatie wordt

gelegd tussen 'handelen' en 'structuur', waarbij bijvoorbeeld al belangrijke meningsverschillen opduiken over wat daar precies onder verstaan moet worden, maar daarnaast (en dat houdt daarmee verband) bestaan er ook verschillen wat betreft de achtergrond van waaruit de auteurs tot de formulering van hun standpunt komen. Zo is bijvoorbeeld het werk van Bourdieu vooral te typeren als het resultaat van een kritische evaluatie van het structuralisme, terwijl het werk van Giddens vooral gestalte kreeg na een langdurige worsteling met het structureel-functionalisme.

De orthodoxe consensus en de kritiek daarop

Omdat de sociologiebeoefening (ook in Nederland) tot aan het einde van de jaren zestig werd overschaduwed door het magische trio Parsons, Merton, Lazarsfeld, met alle daarmee verbonden gevolgen voor het gehanteerde wetenschapsmodel, de maatschappij-analyse en de interpretatie van de geschiedenis van de sociologie, wordt de structuratietheorie van Giddens extra interessant. Het uiteenvallen van de orthodoxe consensus vormde immers het vertrekpunt voor de ontwikkeling van zijn project.

Giddens typeert de orthodoxe consensus aan de hand van een viertal kenmerken.

Op de *eerste* plaats gaf een positivistische wetenschapsfilosofie vorm aan het proces van theorievorming en aan de zelfconceptie van de sociale wetenschappen. In de grond van de zaak, zo was de opvatting, verschilden de sociale wetenschappen slechts van de natuurwetenschappen wat betreft hun studie-object; de methode was identiek. Daarmee werd veronachtzaamd dat dat studie-object bestaat uit een al bij voorbaat geïnterpreteerde werkelijkheid, waarvan betekenis-kaders en hun taalkundige organisatie een integraal onderdeel vormen. Daarnaast kan de sociale werkelijkheid in tegenstelling tot de natuurlijke werkelijkheid reageren op wat de wetenschapper over die werkelijkheid te vertellen heeft. Beide aspecten hebben belangrijke consequenties voor de organisatie van het sociaal-wetenschappelijke kennisproces.

Op de *tweede* plaats overheerste op methodologisch vlak een objectivistische werkelijkheidsvisie, waarin sterk de nadruk lag op het normatief-integratieve karakter van de sociale werkelijkheid. Mensen werden, in de woorden van Garfinkel, opgevat als 'cultural dopes'; de vrijheid van het handelende subject werd herleid tot via een passief internalisatieproces tot stand gekomen behoeftendisposities.

Dit objectivisme hield verband met een *derde* kenmerk: het aan de biologie ontleende functionalistische verklaringsmodel. Sociale fenomenen worden niet verklaard in termen van het sociaal-gesitueerde handelen van actoren, maar in termen van de bijdrage die die fenomenen leveren aan de 'behoeften' van het een of andere systeem. De sociale werkelijkheid wordt

opgevat als het resultaat van de teleologie van systemen.

Tenslotte overheerste op maatschappij-analytisch niveau een politiek-liberale theorie van de industriële maatschappij waarin geen plaats was voor de notie van klassentegenstellingen.

Uiteraard bleef deze consensus in de loop der tijd niet onbetwist. Al vrij vroeg gaven theoretici uiting aan de behoefte om te komen tot een meer bevredigende basis voor de analyse van maatschappelijke ontwikkelingen. Volgens Giddens kan daarbij een viertal reacties worden onderscheiden.

De *eerste* reactie dateert al uit het midden van de jaren '50 en is verbonden met het werk van auteurs als Dahrendorf, Lockwood en Rex. In deze in hoofdzaak puur 'intellectuele' reactie stond de mening centraal dat Parsons een vertekend beeld gaf van de totstandkoming van de maatschappelijke orde doordat hij daarin geen plaats reserveerde voor altijd aanwezige maatschappelijke conflicten. Er moest als het ware aan het structureel-functionalisme wat marxisme worden toegevoegd. Aldus ontwikkelden bovengenoemde auteurs hun varianten van de 'conflict-theorie', varianten die echter in de ogen van Giddens de toetssteen der kritiek niet kunnen doorstaan doordat ze de keerzijde vormen van de structureel-functionalistische munt, zonder dat die munt zelf wordt omgesmolten tot een nieuwe theorie. De 'conflict-theorie' bleef steken in het door het structureel-functionalisme aangereikte denkkader.

Meer politiek-ideologisch van aard was een *tweede* reactie, waarin werd gesteld dat het structureel-functionalisme vooral diende als een welkome ideologie voor conservatief-politieke standpunten, waarvan de tekortkomingen eerst goed aan het licht zouden treden door een meer radicaal politiek standpunt in te nemen. De 'conservatieve' en de 'radicale' sociologie kwamen tegenover elkaar te staan als twee op politiek-ideologisch vlak met elkaar conflicterende werkelijkheidsinterpretaties, zonder dat er echter een analyse plaatsvond van de daaraan ten grondslag liggende kennisvormingsprocessen.

Dat laatste gebeurde wel in een *derde* reactie, door Giddens getypeerd als de 'narcissistic application of the sociology of knowledge' (Giddens, 1973, p. 15). Ook deze reactie vormde een protest tegen de structureel-functionalistische pretentie dat het kennisvormingsproces niets van doen had met de aard van de fenomenen die men wenste te onderzoeken, dat wetenschappelijke kennisvorming 'object-neutraal' zou zijn. Men ging op zoek naar de sociale en politieke context van de gehanteerde visies. Ook deze reactie leverde echter geen alternatief op voor de bestaande consensus: "the transmutation of sociology into the sociology of knowledge is a logically impossible endeavour" (Giddens, 1973, p. 15).

De *vierde* reactie bestond uit een vlucht in het voluntarisme. De leidende sociale theorievorming heeft, zo werd gesteld, de mens behandeld als een 'homo sociologicus', als meer een voortbrengsel dan een voortbren-

ger van de samenleving, als een passieve ontvanger van sociale invloeden in plaats van als een actieve, gemotiveerde actor die betekenissen toekent aan een anderszins betekenisloos universum. Ook deze reactie vormde echter geen alternatief; men zag af van institutionele analyses, daarmee de problemen prijsgevend die de sociologie van oudsher hadden beziggehouden.

Giddens' project

Geen van deze reacties vormde in de ogen van Giddens een adequaat antwoord op de bestaande orthodoxe consensus. Dit vooral omdat ze alle vier gevangen bleven in het door het structureel-functionalisme en de daarmee samenhangende interpretatie van de geschiedenis van de sociale theorie gestructureerde discussieveld, zonder dat veld zelf te overstijgen.

Om een sociale theorie te kunnen ontwikkelen die in staat stelt meer hedendaagse maatschappelijke problemen op een adequate manier te kunnen analyseren, is het volgens Giddens nodig terug te keren tot de wortels van de sociale theorie in het werk van negentiende-eeuwse theoretici als Marx, Weber en Durkheim. Pas via een hernieuwde reconstructie van hun gedachten acht hij het mogelijk een theorie te ontwikkelen die enerzijds niet in de valkuil geraakt van de tweedeling tussen voluntaristische en deterministische benaderingen van de sociale werkelijkheid en die anderzijds een betere basis levert voor moderne maatschappij-analyse. Ziedaar de drie momenten waaruit het project bestaat waaraan Giddens al geruime tijd werkt:

- een kritische evaluatie van de Europese sociale theorie in haar klassieke periode;
- een uitwerking van de resultaten van die evaluatie tot een nieuw methodologisch standpunt;
- een uitwerking van dat standpunt met betrekking tot een aantal hedendaagse problemen in de maatschappij-analyse.

Zoals zal blijken vormen deze drie momenten weliswaar te onderscheiden, maar daarmee nog lang niet te scheiden onderdelen van één meer omvattend totaalproject. Wel kunnen het methodologische standpunt dat Giddens heeft ontwikkeld en de uitgangspunten die daarbij een rol hebben gespeeld, worden gerekend tot de kern van zijn project.

Bij de formulering van de structuratietheorie stonden twee uitgangspunten centraal. Op de eerste plaats was het noodzakelijk om een adequate handelingstheorie te ontwikkelen waarin recht zou worden gedaan aan de notie dat elke sociale actor in belangrijke mate op de hoogte is van de condities waaronder de reproductie van de maatschappelijke werkelijkheid plaatsvindt. Weliswaar bestaat er een omvangrijke literatuur waarin aandacht wordt besteed aan de doelen, redenen of motieven tot handelen, maar die literatuur heeft volgens Giddens tot nog toe weinig invloed gehad

op de sociale wetenschappen omdat daarin niet veel aandacht werd besteed aan centrale thema's als de werking van macht of sociale veranderingen.

De te formuleren handelingstheorie zou allereerst verbonden moeten worden met een theorie van het handelende subject. Daarnaast moest die theorie het handelen situeren in tijd en ruimte en opvatten als een 'continue stroom van gedragingen', in plaats van als het geaggregeerde resultaat van doelen, redenen e.d. Van centraal belang in een dergelijke theorie is de notie van het 'praktisch bewustzijn', die staat voor de routinematig gehanteerde kennis waaruit mensen putten bij de totstandkoming van hun interacties, kennis die aangeeft hoe in voorkomende gevallen verder gehandeld moet of kan worden, zonder dat die kennis noodzakelijkerwijs ook onder woorden gebracht kan worden.

Voor de formulering van de structuratietheorie was het op de tweede plaats noodzakelijk om de in de sociologie veel gehanteerde concepten 'structuur' en 'systeem' aan een grondige herziening te onderwerpen. Die herziening zou moeten plaatsvinden door ook deze concepten in verband te brengen met de tijdelijk-ruimtelijke dimensies van het sociale leven. Daarmee zou het onderscheid tussen de statische en de dynamische momenten van het dagelijks leven - een onderscheid dat zo'n prominente rol speelt in de hantering van het structuur- en systeembegrip binnen zowel het structureel-functionalisme als het structuralisme - als fundamenteel onjuist overstege worden. In de structuratietheorie komt het begrip systeem te staan voor in tijd en ruimte gesitueerde reguliere praktijken en worden structuren beschouwd als buiten tijd en ruimte gesitueerde 'virtuele ordes van verschillen' die geproduceerd en gereproduceerd worden in sociale praktijken doordat ze fungeren als medium en als uitkomst van de totstandkoming van die praktijken.

Aldus vormen de concepten 'sociale praktijk' en 'praktisch bewustzijn' de belangrijkste bemiddelende momenten in de overstijging van een tweetal dualismen in de sociale theorie: dat tussen handelen en structuur (of tussen subject en object) en dat tussen bewuste en onbewuste kennisinhouden. Beide dualismen worden in de structuratietheorie vervangen door de centrale notie van de *dualiteit van structuren*, waarmee wordt benadrukt "the essential recursiveness of social life as constituted in social practices; structure is both medium and outcome of the reproduction of practices" (Giddens, 1979b, p. 5). Met die omschrijving is nogmaals de noodzaak benadrukt om de sociale werkelijkheid op te vatten als een continue, in tijd en ruimte gesitueerde werkelijkheid.

Opzet van deze bundel

In april 1984 bracht Giddens een bezoek aan ons land om als inleider op te treden tijdens de aan de VU te Amsterdam gehouden *Sociologendagen*

1984. Na afloop daarvan bracht hij op 27 april 1984 een bezoek aan de Landbouwhogeschool (inmiddels: Landbouwuniversiteit) te Wageningen. Bij die gelegenheid gaf hij 's morgens een gastcollege met als titel *Structuration Theory and its Empirical Application*. De middag was gereserveerd voor een uitgebreid gesprek met hem. Van zowel het gastcollege als het vraagesprek volgt hierna een welhaast letterlijke, vertaalde weergave.

De bundel bestaat uit zes gedeelten. Allereerst volgt nu de tekst van het college. Daarbij is een prealabele opmerking op zijn plaats. De titel van dat college zou namelijk twee misverstanden kunnen oproepen. Het eerste heeft betrekking op de status van het begrip 'theorie'. De structuratietheorie vormt geen theorie in de hypothetisch-deductieve betekenis van dat woord. Ze vormt geen verklarende, te toetsen theorie, maar veeleer een ontologisch of heuristisch model dat - als een vooronderstelling over de werking van de sociale werkelijkheid - ten grondslag ligt aan de inrichting van het empirische onderzoek. Dat brengt ons direct op een tweede mogelijk misverstand, betrekking hebbend op de relatie tussen ontologie en methodiek. De titel van het college zou de indruk kunnen oproepen dat daarin vooral aandacht wordt besteed aan de methodische 'invulling' van de structuratietheorie. Dat is niet het geval. Er wordt daarentegen een schets gepresenteerd van het door Giddens ingenomen methodologische standpunt, waaraan op het einde enige consequenties worden verbonden voor het verrichten van empirisch onderzoek. Van een specifiek 'structurationistische methodiek' is geen sprake; het ingenomen standpunt leidt niet automatisch tot een voorkeur voor bijvoorbeeld 'kwalitatieve' dan wel 'kwantitatieve' methoden.

Het college wordt gevolgd door een tweetal teksten waarin dieper wordt ingegaan op twee kernelementen uit de structuratietheorie: de tijd/ruimtelijke organisatie van het sociale en de betekenis toegekend aan de begrippen 'structuur' en 'systeem'.

In de eerste tekst staat Heideggers idee centraal dat het hier en nu niet moet worden opgevat als een punt in ruimte en tijd, daarbij ruimte en tijd reducerend tot min of meer statische, louter tot de *omgeving* van het handelen behorende fenomenen. Tijd en ruimte behoren daarentegen tot de *basisingrediënten* bij de totstandkoming van het sociale leven.

Er wordt ingegaan op de wijze waarop tijd en ruimte een betekenisvol en genormeerd onderdeel kunnen worden van de organisatie van sociale praktijken. Dat geldt niet alleen voor de organisatie van het alledaagse leven, dat is op te vatten als een pad door tijd en ruimte, maar ook voor bijvoorbeeld de organisatie van de kapitalistische economie of de organisatie van de natie-staat. In het eerste geval worden tijd en ruimte het object van processen van commodificering, van meerwaardeproductie. In het tweede geval worden tijd en ruimte het object van processen van 'surveillance'; de capaciteit om tijd en ruimte te overbruggen door middel van de opslag van informatie en de ontwikkeling van supervisietechnieken vormt

een essentieel kenmerk van de moderne staat.

In de tweede tekst wordt een vergelijking gepresenteerd van de manier waarop in respectievelijk het structureel-functionalisme, het structuralisme en het structurationisme met de concepten structuur en systeem wordt omgesprongen. Zoals al is gezegd spelen bij die vergelijking aspecten van tijd en ruimte een belangrijke rol. In tegenstelling tot wat het geval was bij het structureel-functionalisme en het structuralisme krijgen in de structuratietheorie de concepten structuur en systeem een duidelijk aparte plaats. Daarbij ontstaat ruimte voor de centrale structurationistische notie van de 'dualiteit van structuren', met behulp waarvan het handelen, gesitueerd in tijd en ruimte, wordt verbonden met de reproductie van structuren, als 'virtuele ordes' gesitueerd buiten tijd en ruimte.

Na beide teksten volgt een vrij letterlijke, vertaalde weergave van het gesprek dat op de dag van het college in Wageningen met Giddens plaatsvond. Dat gesprek voerde via de omschrijving van zijn 'structurationistische project' en een aantal daarbij centraal staande concepten naar de maatschappelijke context waarin de ontwikkeling van het project plaatsvindt en de politieke implicaties die Giddens daaraan verbindt.

Daarna is de vertaling opgenomen van een opstel van Giddens dat, evenals het afgedrukte gastcollege, zeer geschikt is voor een eerste kennismaking met de structuratietheorie. Het is getiteld '*Handeling, structuur en macht*', stamt oorspronkelijk uit 1982 en heeft in grote lijnen dezelfde opbouw.

Tenslotte volgt een 'boekwijzer' waarin kort wordt ingegaan op de inhoud van de belangrijkste publicaties van Giddens.

Deze bundel biedt geen afgerond eindprodukt maar veeleer een bestandopname. Alhoewel de basis voor het structurationistische standpunt al duidelijk gestalte heeft gekregen, is de verdere uitbouw daarvan nog niet voltooid; nog steeds verschijnen er van de hand van Giddens nieuwe publicaties. De hierna volgende teksten zijn te situeren tussen enerzijds zijn maatschappijtheoretische *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, waarvan vol. I verscheen in 1981, en anderzijds zijn meer methodologisch getinte werk *The Constitution of Society*, verschenen eind 1984.

Aangehaalde literatuur

- Berger, P. en T. Luckmann (1966), *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge* (Harmondsworth: Penguin Books)
- Giddens, A. (1973), *The Class Structure of the Advanced Societies* (London: Hutchinson)
- Giddens, A. (1979), *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis* (London: MacMillan)
- Heilbron, J. en B. Maso (1983), Interview met Pierre Bourdieu, in: *Socio-*

logisch Tijdschrift, jrg. 10, nr. 2, pp. 307-334

Thrift, N. (1982), On the determination of social action in space and time,
in: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 1, pp. 23-57

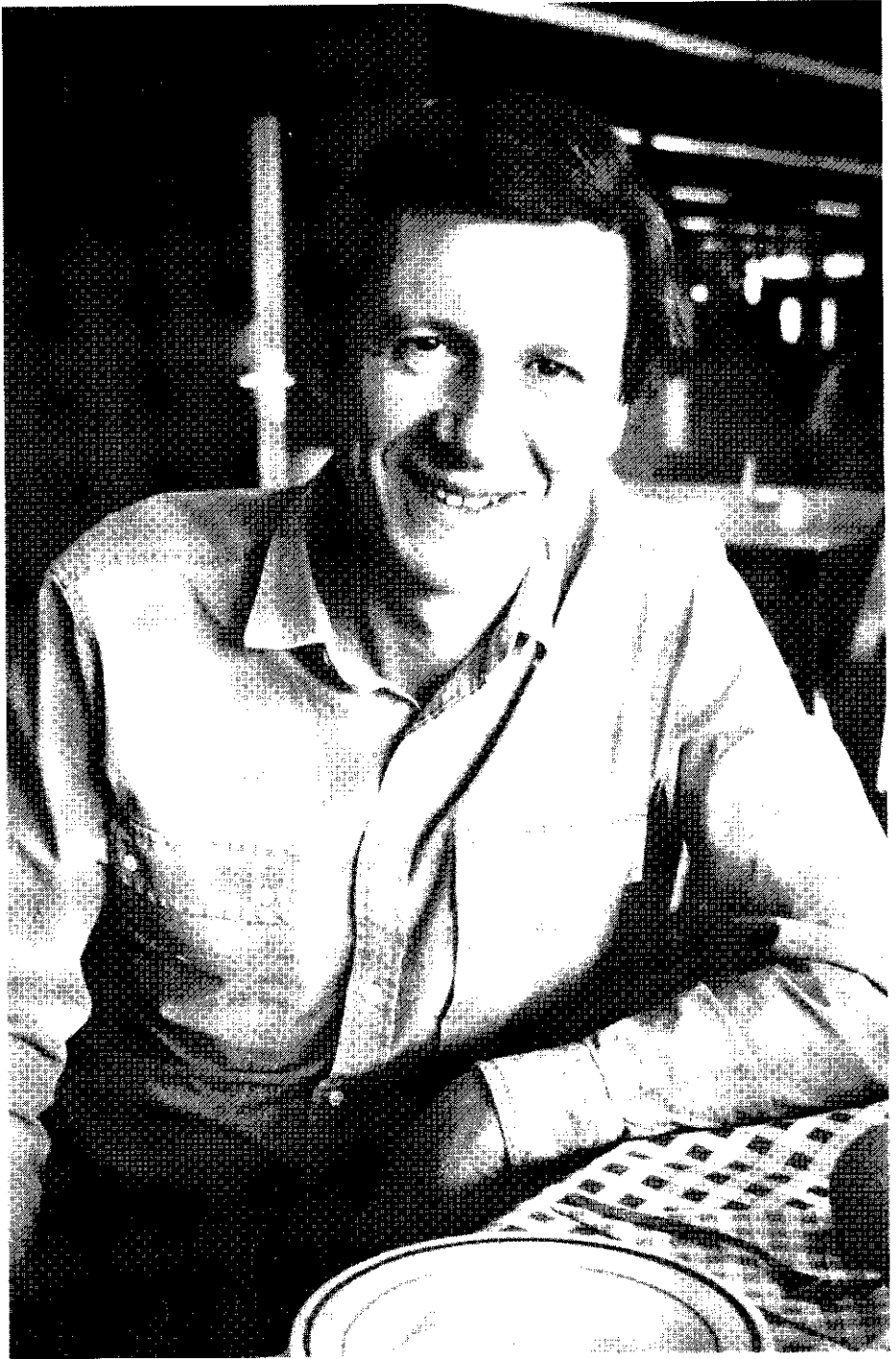

Foto Rein Heij

STRUCTURATIETHEORIE EN EMPIRISCH ONDERZOEK

Gastcollege van Anthony Giddens uitgesproken te Wageningen
op 27 april 1984

Q.J. Munters en Gert Spaargaren (red.)

Laat ik om te beginnen de achtergrond schetsen van het onderwerp van mijn lezing. Het is voor een ieder, die werkzaam is op het terrein van de sociologie of meer in het algemeen de sociale theorie, geen geheim dat heden ten dage de sociale wetenschappen in een staat van verwarring of verdeeldheid verkeren. Iedereen die tegenwoordig sociologie studeert, zal dunkt mij de ervaring hebben dat er geen theoretisch middelpunt meer lijkt te bestaan. De huidige studenten bevinden zich daarmee in een erg verwarrende situatie, juist door de diepgaande verschillen die de belangrijkste theoretische tradities scheiden. De sociologie ziet er nu heel anders uit dan twee decennia geleden, en ik denk dat men heel gemakkelijk kan laten zien hoe de situatie veranderd is. Dat wil zeggen, het is zeker niet moeilijk om in algemene zin een verklaring te geven voor de oorsprong van de kennelijke theoretische verdeeldheid in de sociale wetenschappen. Laat ik beginnen met te verduidelijken hoe de situatie - althans voor wat betreft de Angelsaksische wereld - veranderd is. Het grootste gedeelte van mijn college zal ik besteden aan de consequenties daarvan en aan onze reacties daarop.

Globaal gesproken kan men, denk ik, stellen dat er tot midden of eind jaren zestig in de Angelsaksische wereld een soort consensus bestond over hoe sociologie beoefend zou moeten worden, wat haar doelstellingen zouden moeten zijn en wat het logische raamwerk zou moeten vormen van de sociale wetenschappen in het algemeen.

Op methodologisch niveau lagen er twee centrale veronderstellingen aan deze consensus ten grondslag. De eerste was dat de natuurwetenschappen model moesten staan voor de sociale wetenschappen. Ik zou dit het postulaat van het naturalisme willen noemen: de destijds overheersende visie waarin sterk benadrukt werd dat de sociale wetenschappen moesten proberen de prestaties van de natuurwetenschappen te evenaren; dat de logica van de sociologie en de andere sociale wetenschappen globaal genomen dezelfde was als die van de natuurwetenschappen (hoewel er natuurlijk wel enige problemen bestonden, bijvoorbeeld omdat men in de sociale wetenschappen niet op dezelfde manier kon experimenteren), en dat het zaak was dat de sociale wetenschappen probeerden eenzelfde soort logische structuur te ontwikkelen als de natuurwetenschappen bereikt hadden. De tweede veronderstelling, nauw verbonden met de eerste, was de

these van het functionalisme: als de sociale en de natuurwetenschappen in wezen gelijksoortig zijn, en als men zonder bezwaar concepten uit de natuurwetenschappen kan overnemen en kan toepassen in de sociale wetenschappen, dan kan men zich het beste oriënteren op de biologie. Volgens veel auteurs immers was deze natuurwetenschap het meest verwant met sociologie en de andere sociale wetenschappen, met name omdat de biologie zich bezighoudt met systemen. Voor zover de sociologie dat ook ging doen, moest het mogelijk zijn de belangrijkste concepten over te nemen, waaronder het begrip functie. Het functie-begrip kwam zo centraal te staan omdat het, hoewel onder enig voorbehoud, een verbinding tot stand kon brengen tussen de sociale en de natuurwetenschappen.

Dit waren de twee belangrijkste aannamen op het methodologische vlak. Op het substantiële niveau werden deze ideeën verbonden met bepaalde theorieën over het modern-industrialisme, theorieën die ik samenvattend de theorie van de industriële samenleving heb genoemd. De theorie van de industriële samenleving was in de Angelsaksische wereld het substantiële correlaat van het naturalisme en het functionalisme.

Dit alles vormde de zogenaamde *orthodoxe consensus*. Het was weliswaar nooit een onbetwiste consensus: hij werd aangevallen vanuit links door de marxisten, vanuit het symbolisch interactionisme en vanuit een aantal andere stromingen. Maar toch, zeker in de periode dat ik mij bezig ging houden met de sociologie, had je tenminste het gevoel dat je wist waar je aan toe was. Je moest kritiek leveren op Parsons, het functionalisme aanvallen enz., maar je wist in ieder geval wat de inzet was, met andere woorden dat er een soort gemeenschappelijk domein bestond voor sociologische debatten. Wat er gebeurd is in de afgelopen tien tot vijftien jaar, is simpelweg dat dit gemeenschappelijk domein voor discussie uit elkaar is gevallen; de orthodoxe consensus is verdwenen. Er lijkt geen platform meer te bestaan voor sociologische debatten, met name niet voor de theoretische debatten van het kaliber van destijds. En voor velen is dit een erg verwarrende en moeilijk te verwerken ervaring.

Twee typen reacties

Ik denk dat er twee reacties te onderscheiden zijn op de verscheidenheid aan theoretische scholen die er tegenwoordig bestaan.

De eerste reactie is van bijzonder belang voor het onderwerp van mijn lezing van vandaag. Het is de reactie van hen die zeer geporteerd zijn voor empirisch onderzoek en die daarin de hoeksteen zien niet alleen van de sociologie maar van elke sociale wetenschap. Dat zijn de mensen die zeggen dat we gewoon moeten doorgaan, concreet empirisch onderzoek moeten doen en dat de sociale theorie op zijn best een marginale toevoeging is. De reactie van deze mensen op de verdeeldheid in de sociale

theorie is simpelweg: "zie-je-nou-wel" en "ik heb altijd al gedacht dat sociale theorie tijdverspilling is omdat het bestaat uit een mengelmoes van filosofie en abstract speculatief denken; we moeten gewoon de praktijk ingaan en concreet empirisch onderzoek doen". Ik denk dat het mensen met een dergelijke opvatting ergens wel goed uitkomt dat er zo'n verdeeldheid in de sociale theorie bestaat, omdat ze dan kunnen zeggen: "Waarom zou ik me er druk om maken en dat allemaal gaan lezen, als zelfs de theoretici het niet met elkaar eens worden? Ik ga liever het veld in om onderzoek te doen". Volgens deze reactie zou al dat theoretische gekrakeel aantonen dat sociale theorie geen relevantie heeft voor empirisch onderzoek, dat onderzoek doen iets heel anders is dan het bezig zijn met theorie en dat onderzoek ook niet door theorie gevoed hoeft te worden. Ikzelf vind dit echter een foutief gezichtspunt; men kan heel gemakkelijk laten zien dat theorie van belang is voor empirisch onderzoek.

Een tweede reactie op de verdeeldheid in de sociale theorie is hieraan tegenovergesteld. Hier vindt een soort omarming van de verdeeldheid plaats. De redenering is hier dat het nu juist fantastisch is dat er verschillende theoretische scholen zijn: er moeten juist veel van zulke denkstromingen bestaan, omdat elke wetenschap een pluralistisch karakter moet hebben. Hoe me varianten in de sociale theorie opgang doen, des te beter. Voor dit standpunt kan men zich beroepen op bijvoorbeeld Feyerabend's werk over de natuurwetenschappen. Zelfs één van de grootste figuren in de sociologie, Robert Merton, huldigde deze opvatting. In zijn beroemde boek *Social Theory and Social Structure* codificeerde Merton het functionalisme. Zoals wel bekend zal zijn, gebruikte Merton de term paradigma eerder dan Kuhn en ontwierp hij het functionalistische onderzoeksparadigma in de sociologie. Je zou dan ook verwachten dat Merton een echte pleitbezorger zou zijn van de 'single theory view' in de sociale wetenschappen. Maar nu, jaren later, blijkt hij dat helemaal niet te zijn. In zijn meer recente artikelen zegt hij functionalisme nooit te hebben beschouwd als het enig codificeerbare deel van de sociale wetenschap. Hij zegt van mening te zijn dat er veel verschillende theoretische tradities moeten bestaan. Sociologie, zo stelt hij, is onvermijdelijk pluralistisch, zodat het niet meer dan logisch is dat er talrijke uiteenlopende theoretische tradities bestaan. Welnu, door de bijval uit deze onverwachte hoek zou je kunnen gaan denken dat dat theoretisch pluralisme welbeschouwd toch nog een goede zaak is. Nu valt er volgens mij tot op zekere hoogte inderdaad wel iets voor te zeggen, maar dan niet op de manier waarop Merton dat heeft gedaan. Je zou kunnen zeggen dat uiteenlopende gezichtspunten bij het bestuderen van mensen en instituties (met alle methodologische problemen die daaraan altijd verbonden zijn) in ieder geval wijzen op een gevoeligheid voor de weerbarstige aard van het menselijk gedrag, van de menselijke identiteit en van het lot van mensen op deze wereld. In deze zin heb ik meer sympathie voor de tweede reactie dan voor de eerste. Desondanks acht ik beide

toch aanvechtbaar.

Ik wil er daarom een derde reactie tegenover stellen en dit derde programma zal in feite de hoofdmoot vormen van de rest van mijn betoog. Ondanks de diepgaande geschillen en de verwarring van de afgelopen tien tot vijftien jaar zien wij in de sociale theorie de laatste tijd nieuwe pogingen tot synthese. Het ligt denk ik op onze weg de implicaties te doorgronden van de kritieken die de laatste twintig jaar op de orthodoxe consensus geleverd zijn; wij moeten deze implicaties uitwerken en er de grote lijnen uit traceren. Ik wil in het vervolg bespreken hoe zo'n synthese eruit zou moeten zien. Ik wil niet pretenderen dat dit een nieuwe consensus zal opleveren, maar ik denk wel dat op zijn minst enkele van de thans vigerende theoretische debatten er gemakkelijker door kunnen worden afgesloten.

Het dualisme

Om mijn perspectief op een dergelijke synthese te verduidelijken kunnen wij het beste uitgaan van een traditioneel dilemma in de sociale theorie. Het is volgens mij niet moeilijk om in de sociale theorie, in de filosofie en in het algemeen in de sociale wetenschappen een belangrijk dualisme, een tweespalt in theoretische tradities te onderscheiden. Hoewel er binnen het domein van de sociale wetenschappen natuurlijk vele scheidslijnen lopen door sociale theorieën, is er één die volgens mij in het bijzonder in het oog springt. Ik doel hier op verschillen in benadering bij de bestudering van mensen als handelende personen (*agents*) en van maatschappijen als in zekere zin opgebouwd uit structurele fenomenen of instituties die de levensduur van concrete individuen overstijgen.

Aan de ene kant bestaat er een hele serie theorieën en stromingen die, zoals ik dat zou willen noemen, sterk zijn in de bestudering van het handelen, maar zwak in de bestudering van instituties: *strong on action, weak on institutions*. Ze vormen een theoretische traditie die erg goed is op een punt dat ik van groot belang acht voor de sociale theorie. Immers, ik denk dat ik wel ongeveer kan aangeven waarom ik vandaag hier ben, wat ik in dit college zal gaan zeggen, en wat mijn redenen zijn om hier te komen, bijvoorbeeld om weer eens uit Cambridge weg te zijn... Ik heb intenties en bedoelingen die in zekere zin een integraal deel vormen van wat ik doe als handelend persoon. Ik denk dat juist deze dingen mij tot mens bestempelen en als handelend persoon definiëren. Daarom zal elke sociale theorie die deze naam verdient - en, zoals ik later betogen zal, elk empirisch onderzoek dat door wil gaan voor sociologisch onderzoek - nota moet nemen van het feit dat wij, zoals ik dat noem, ter zake kundige actoren (*knowledgeable agents*) zijn. Daarmee bedoel ik dat we behoorlijk wat weten over de voorwaarden voor onze sociale activiteiten, over waarom

we handelen zoals we handelen. We hebben redenen voor ons handelen en van het merendeel van ons gedrag kunnen we, in bepaalde termen, verbaal aangeven waar we mee bezig zijn. Je moet de notie 'in bepaalde termen' toevoegen, omdat sociologen nog vele andere omschrijvingen van ons gedrag kunnen bedenken die voor onszelf vreemd zijn.

Welnu, sommige denkstromingen, aan de ene kant van het dualisme, hebben ingezien dat deze zaken inderdaad kenmerkend zijn voor menselijke wezens, en ze hebben mijns inziens redelijk succesvol geprobeerd deze te theoretiseren. Ik zou tot deze traditie de etnomethodologie willen rekenen, het symbolisch interactionisme, varianten van de fenomenologie en in het bijzonder de Angelsaksische analytische handelingsfilosofie die een groot aantal discussies heeft gewijd aan handelingen, intenties, redenen, e.d. Ik geloof echter dat het handelingsbegrip in geen van deze stromingen toereikend is. Er schort nog het een en ander aan en ik zal later aangeven wat dan wel. Dat neemt niet weg dat deze denkstromingen in ieder geval iets essentieels onder de aandacht hebben gebracht, namelijk dat we heel wat weten over het waarom van ons handelen. Terwijl onze kennis van de natuurlijke wereld deze wereld zelf onverschillig laat, is dat ten aanzien van de sociale wereld niet het geval. De natuurlijke wereld kan het geen barst schelen of wij al dan niet weten hoe deze in elkaar zit, maar in het geval van de sociale wereld is onze kennis ervan ten dele bepalend voor wat die sociale wereld is.

Ik gebruik het theorema 'sterk op het gebied van het handelen, zwak op dat van instituties' om aan te geven dat de zojuist genoemde denkstromingen op het vlak van de institutionele analyse tekort schieten. Ze geven een goede analyse van mensen als intentionele subjecten, maar zijn in de regel niet zo goed in het analyseren van macro-kenmerken van sociale systemen, instituties, lange termijn processen als historische transformaties, sociale conflicten en macht. Aan dit soort verschijnselen wordt meestal door deze denkstromingen voorbijgegaan. Een treffend voorbeeld daarvan vormt de analytische handelingsfilosofie, waarin enorm veel geschreven is over doeleinden, bedoelingen, redenen, e.d., maar praktisch niets over instituties, structurele dwang en over veel vraagstukken die ik zeker tot de sociologie zou willen rekenen en die iedereen zou moeten bestuderen die geïnteresseerd is in het menselijk gedrag in algemene zin.

Dat is één kant van de traditionele tweedeling. De andere kant kan men karakteriseren door het theorema om te draaien: ik doel dan op sociale theorieën die sterk zijn in de bestudering van instituties, maar zwak in dat van het handelen: *strong on institutions, weak on action*. Tot deze categorie zou ik allereerst vele varianten van de zogenaamde empirische sociologie willen rekenen, omdat velen die zich toeleggen op empirische sociologie gefascineerd zijn door de notie structuur en in de structurele kenmerken van sociale systemen hun specifieke onderzoeksobject zien. Zij menen daarin iets gevonden te hebben dat duidelijk vorm heeft, en dat niet

zonder meer herleid kan worden tot de wil van de individuele leden van de maatschappij. Zij zeggen: hier hebben we iets tastbaars; iets wat Durkheim "sociale feiten" of wat Peter Blau "structurele parameters" noemt en die een onafhankelijk onderzoeksdomein vormen, los van de psychologie. Dit traditionele standpunt wordt aangehangen door vele - ik zeg niet alle - empirische onderzoekers die bijzonder gecharmeerd zijn van kwantitatieve methoden en geneigd zijn structurele eigenschappen op bovengeschetste wijze te benaderen.

Aan deze kant van de tweedeling wordt de theoretische voedingsbodem gevormd door het functionalisme in haar vele gedaanten - inclusief dat van Parsons -, het structuralisme en ook het post-structuralisme en haar varianten. Ik reken ook Parsons' functionalisme hiertoe aangezien ik vind dat het handelingsconcept zoals ik dat hier al aangeduid heb in zijn werk eigenlijk niet aanwezig is, ondanks het feit dat hij expliciet gebruik maakt van de term handelen.

In deze hele traditie wordt veel aandacht gegeven aan historische ontwikkelingen en aan sociale instituties, soms tot op zekere hoogte ook aan macht, aan sociale conflicten enz. Men legt algemeen de nadruk op de structurele eigenschappen van de samenleving, die verondersteld worden in zekere zin onafhankelijk te zijn van het individueel handelen. Velen aan deze kant van de scheidslijn vinden dit van essentieel belang, omdat zij, net als Durkheim, hierin iets zien waarin de sociologie zich van andere disciplines onderscheidt. Zo in de geest van: het is toch prachtig dat sociologie sociale feiten als exclusief onderzoeksobject heeft, want nu kunnen we een eigen terrein voor de sociologie claimen dat los staat van dat van de geografie, de geschiedenis en de psychologie. Iets dergelijks vind je b.v. nog steeds terug bij Peter Blau. In de sociale wetenschappen is dit een zeer populaire opvatting. Als ik zeg dat deze sterk is op het gebied van instituties, maar duidelijk zwak op dat van het handelen, bedoel ik dat deze denkstromingen geneigd zijn menselijke activiteiten op te vatten als de uitkomst van sociale oorzaken. Ze hebben de neiging om activiteiten te analyseren als een gevolg van bepaalde structurele determinanten die mensen op de een of andere manier, tegen wil en dank, als het ware daartoe dwingen, ook al hebben zij deze determinerende invloed helemaal niet in de gaten. Ook in die gevallen waarin men niet afglijdt tot een simpel soort sociaal causaliteitsdenken, blijven structuren toch beschouwd worden als een soort van dwingende en inperkende factoren. Dat wil zeggen, ook al erkent men het bestaan van een soort van vrije ruimte voor het handelen, dan toch botsen mensen telkens weer op tegen een sociale structuur die ervoor zorgt dat zij weer teruggedreven worden naar bijvoorbeeld hun sociale klasse, hoezeer zij ook proberen hier uit te komen. Het kenmerkende van deze hele traditie is dus, zo wil ik stellen, haar zwakte op het gebied van het handelen: individuele menselijke actoren, worden hier voorgesteld als psychologische en culturele zombies (*dopes*), om een

beroemde uitspraak van Garfinkel aan te halen. *Cultural dopes* zijn als het ware de microkosmos van een groter sociaal geheel; mensen denken wel dat ze weten waarom ze zus of zo handelen, maar in feite zijn ze niets anders dan de speelbal van structuren en tendensen, die hen op een of andere wijze beïnvloeden. Hoezeer zij echter ook geneigd zijn om dit idee te verafschuwen, toch zit er een kern van waarheid in. Het is in een bepaald opzicht een juist gezichtspunt dat sociale systemen individuele actoren overstijgen en dat instituties zich uitstrekken over grotere afstanden door tijd en ruimte. Aan de andere kant is het naar mijn mening echter van essentieel belang voor de sociale wetenschappen om opnieuw een handelingsbegrip te ontwikkelen dat met een beter, meer verfijnd structuurbegrip verbonden kan worden. Dit, zo wil ik stellen, leidt ons naar de zogenaamde *structuratietheorie*: een theorie die zowel het handelings- als het structuurbegrip opnieuw formuleert.

Het gangbare structuurbegrip

Men kan zich niet tevreden stellen met de notie van handelen zoals die in de eerste traditie uitgewerkt is, en evenmin met de notie van structuur zoals ontwikkeld in de tweede traditie. Door beide begrippen te reconceptualiseren kan mijns inziens zichtbaar gemaakt worden dat het bewuste dualisme in de sociale theorie een veel diepergaand dualisme weerspiegelt dat zowel sociologisch als filosofisch van aard is en dat zich manifesteert in misleidende begrippenparen als individu en maatschappij, subject en object of in andere quasi-filosofische dichotomieën. Ik wil beweren dat dit *dualisme* in feite opgevat moet worden als een *dualiteit*, waarbij het handelingsbegrip een notie van structuur vooronderstelt in plaats van hieraan tegenovergesteld te zijn, en waarbij het structuurbegrip op zijn beurt een notie van het handelen vooronderstelt. Anders dan in de traditionele conceptualisering, worden beide noties nu op logisch niveau met elkaar verbonden.

Om te laten zien hoe dit in zijn werk gaat zal ik nu eerst het structuurbegrip bespreken zoals dat wordt gebruikt in de sociale theorie.

In zowel het functionalisme als in de zgn. empirische sociologie is structuur over het algemeen een gevestigd, onproblematisch begrip geworden. Het is frappant dat de term structuur, die toch zo belangrijk is voor de identiteit van talrijke sociologen en vele andere sociale wetenschappers, in de moderne sociologie nauwelijks ter discussie heeft gestaan. Ik ga er even van uit dat de meeste mensen in deze zaal studenten of docenten in de sociologie zijn. Dan weet u ook wel dat er in de jaren vijftig en begin jaren zestig een eindeloos debat is gevoerd over het functionalisme; onlangs is dat debat door Jon Elster en verscheidene andere schrijvers heropend. In feite gaat het hier om een langdradig en ongelooflijk slaapverwekkend debat, maar, of men het nu wilde of niet, iedereen moest het bestuderen

en hele stapels publikaties doornemen over het begrip functie - een naar mijn mening toch al overbodig begrip. In al deze boeken werd kwistig gebruik gemaakt van het begrip structuur. Als je bijvoorbeeld de reader van N.J. Demerath en Richard Peterson over het functionalisme doorbladdert, merk je dat de auteurs het almaar over structuur hebben maar dat er praktisch geen enkele bespreking in voorkomt van wat de term structuur nu eigenlijk betekent. Deze betekenis wordt zonder meer bekend verondersteld. Dat komt volgens mij omdat de meeste auteurs een tamelijk eenvoudige, en ten dele visuele analogie voor ogen hebben als ze de term structuur gebruiken.

Ik denk dat de meeste sociologen over structuur praten alsof ze het hebben over bijvoorbeeld de muren van deze zaal of over een skelet. Structuur wordt opgevat als iets bestendigs, iets met een zekere vaste, zichtbare vorm. Structuren zouden ons beperkingen opleggen die enigszins vergeleken kunnen worden met de beperkingen die de muren van deze collegezaal ons stellen. De gelijkstelling van structuren met dwang is zoals bekend vooral en tot in details uitgewerkt door Durkheim, maar ook door Blau en vele andere schrijvers. Deze zaal staat mij een beperkte bewegingsvrijheid toe, dat wil zeggen ik kan door de deuren naar buiten gaan, maar natuurlijk niet door de muren; deze muren stellen grenzen aan mijn activiteiten, beperken deze. Ik geloof dat de meeste schrijvers in hun denken over sociale structuren een dergelijk beeld voor ogen hebben. Neem nu bijvoorbeeld het begrip klassestructuur. De meeste auteurs stellen zich daarbij klassen voor als iets visueels, met vaste vormen. Het lukt slechts een enkeling om als het ware door de deuren van zo'n klasseruimte te ontsnappen en dus meer bewegings- c.q. handelingsvrijheid te verkrijgen; de meesten echter blijven erin opgesloten.

Welnu, bij een dergelijk idee van structuur moet men mijns inziens serieuze vraagtekens plaatsen. In ieder geval moet duidelijk worden dat dit slechts één aspect is van de structurele eigenschappen van sociale systemen. Een dergelijk idee is inherent aan het dualisme handelen-structuur en de eerder vermelde tweedeling in theoretische tradities. Wanneer men structuur op deze manier opvat ziet men zich geplaatst voor een hele serie klassieke problemen zoals bijvoorbeeld het Durkheimiaanse probleem hoe de maatschappij, die toch onmiskenbaar slechts een verzameling individuen is, structuur kan hebben. Nog belangrijker is echter dat deze opvatting leidt tot een theorie met een dualistisch karakter. Er wordt weliswaar ruimte gelaten voor een bepaalde vrijheid van handelen maar deze wordt geacht op de een of andere manier psychologisch van aard te zijn. Om even terug te komen op mijn beelddpraak: al beperken de muren van deze zaal mij in mijn handelen, binnen deze muren is er sprake van handelingsvrijheid in die zin dat ik vrij in deze ruimte rond kan lopen. Het dualistisch karakter nu bestaat hieruit dat in deze opvatting sociale dwang en handelingsvrijheid andersoortige verklaringen behoeven. Deze manier van redeneren brengt

ons naar mijn mening op doodlopend spoor. Ik wil daarom, zoals gezegd, de begrippen handelen en structuur herformuleren.

Structuur en systeem in de structuratietheorie

Het Franse structuralisme, een denkstroming die zich eveneens bezighoudt met de notie van structuur, bevindt zich aan dezelfde kant van het dualisme als het Anglo-Amerikaanse functionalisme. Het is mogelijk in deze stroming enkele elementen van een structuurbegrip te ontdekken die, mits gezuiverd van een aantal met het structuralisme verbonden epistemologische aannamen, van uitermate groot belang zijn voor de sociale theorie. Men kan dit het beste laten zien aan de hand van het werk van De Saussure, de grondlegger van het moderne structuralisme. De Saussure rekent af met de traditionele opvatting van structuur waarbij men de structuur van een samenleving op eenzelfde manier bestudeert als de anatomie, en haar functioneren analyseert in termen van de fysiologie van een organisme. De Saussure hield zich bezig met de analyse van de taal waarin voor een dergelijke analogie duidelijk geen plaats is. Stel u voor wat er gebeurt wanneer ik een zin uitspreek (misschien verbaast het u, maar het wil weleens voorkomen dat ik een syntactisch correcte zin uitspreek). Een syntactisch en grammaticaal correcte zin kan worden geproduceerd door middel van spraak (klanken die uit mijn mond komen), of schrift (iets dat zich in lineaire tijd-ruimte vorm presenteert op de bladzijde van een boek). Zo'n zin heeft natuurlijk een bepaalde vorm. Maar De Saussure wijst erop dat dit slechts één aspect van taal is, het zogenaamde syntagmatische aspect. Taal is echter meer dan dit. Om syntactisch correct te formuleren en om betekenissen over te dragen is nog iets anders nog. Wat is dat dan? Het is iets dat niet 'aanwezig' is in de woorden zelf die ik uitspreek of in de tekens die ik op papier zet. Alle actualisaties (*instantiations*) van taal zijn sporen; trajecten in tijd en ruimte waarbij linguïstische eigenschappen worden geëxterioriseerd. Dit is een bekend maar nog steeds zeer fascinerend verschijnsel. Hoe is het toch mogelijk dat er tussen een serie uit je mond komende klanken en op papier gezette tekens een verband bestaat? Wat hebben schrijven en spreken toch in 's hemelsnaam met elkaar gemeen? Het lijken toch twee verschillende verschijnselen, hetgeen ze in wezen natuurlijk ook zijn. Wat ze echter gemeen hebben, is dat ze allebei worden voortgebracht door en uitdrukking zijn van eenzelfde cluster van regelgeleide syntactische en semantische eigenschappen. Het duidelijkste voorbeeld van structurele eigenschappen van taal wordt gevormd door de syntactische of grammaticale regels die een spreker toepast om een correcte zin te formuleren. Die regels worden weliswaar door de spreker toegepast, maar zijn toch niet in de zin zelf terug te vinden. Er is hier sprake van een 'deel-geheel' relatie, die zich echter van functionalistische

formuleringen onderscheidt door een andere bijbehorende notie van structuur.

Volgens De Saussure moet men zich structuren niet voorstellen in termen van simultaan aanwezige elementen of *presences*, zoals in het functionalisme gebeurt, maar in termen van *presences* en *absences*. De structuurtotaliteit van de taal is immers niet aanwezig in de afzonderlijke woorden die men neerschrijft of uitspreekt! De structurele eigenschappen van taal vormen op dat moment de 'afwezige' voorwaarden op basis van waarvan wij elkaar überhaupt kunnen begrijpen, en tegelijkertijd verwijst al ons spreken naar het blijvende bestaan van deze structurele eigenschappen. Let wel, deze eigenschappen vormen het collectieve bezit van een taalgemeenschap. De structurele eigenschappen verhouden zich tot hun totaliteit op een manier die niet vergelijken mag worden met de verhouding van de ledematen of organen tot het menselijk lichaam. Tussen deze structurele eigenschappen en hun totaliteit bestaat immers, anders dan bij ledematen of organen, geen verband in tijd en ruimte.

Ik wil dan ook beweren dat we in de sociale wetenschappen niet kunnen volstaan met de in het functionalisme ontwikkelde visie op de verhouding tussen delen en gehelen, maar dat wij daarnaast een beeld van structuur nodig hebben waarbij de delen als *presences* verwijzen naar een afwezige totaliteit. Elke samenleving bestaat uit sociale systemen die structurele eigenschappen hebben. Die sociale systemen bestaan alleen voorzover gebeurtenissen zich gestructureerd door tijd en ruimte voordoen. Het is alleen bij de gratie van het feit dat wij vandaag dingen doen die vergelijkbaar zijn met wat wij gisteren deden en bij de gratie van het feit dat mensen elders in Nederland bepaalde conventies en gedrag patronen volgen die hen met ons verbindt, dat sociale interactie door tijd en ruimte een bepaald systematisch karakter heeft. We moeten dit fenomeen niet vanuit een functionalistische visie benaderen, maar het analyseren in termen van het zich uitstrekken van sociale activiteiten door tijd en ruimte (*stretching across time and space*).

Eén van de meest uitzonderlijke verschijnselen van het sociale leven in de moderne wereld is de ongelooflijke, nu wereldwijde vertakking van menselijke relaties. We zijn allemaal lichamen, we zijn allemaal individuen. Het lichaam vormt de lokatie van het zintuiglijke zelf en daarom spelen onze contacten zich altijd af in een begrensde tijd-ruimte. Toch worden onze activiteiten beïnvloed door interacties die zich wereldwijd in de ruimte uitstrekken. De meesten van u dragen waarschijnlijk net als ik broeken of andere kleren gemaakt in Hong Kong: een toonbeeld van de enorme vertakkingen in de moderne samenleving. Zo bestaat er ook een temporele uitstrekking. Het dagelijkse leven bestaat uit tijdelijke en ruimtelijke routines, tijd-ruimtelijke gedrag patronen in termen waarvan onze activiteiten georganiseerd zijn. Dit vormt volgens mij de beste ingang om sociale systemen te bestuderen.

Recapitulerend wil ik stellen dat waar in de gangbare literatuur slechts met één begrip wordt gewerkt, we er twee nodig hebben: niet alleen het begrip structuur, maar ook het begrip systeem. Met structuur bedoel ik iets soortgelijks in het sociale leven als De Saussure bedoelt met de structuur van de taal. Daarmee wil ik zeker niet beweren dat de maatschappij hetzelfde is als een taal, en evenmin dat de samenleving op eenzelfde manier bestudeert kan worden als een taal; dat was naar mijn mening de fundamentele fout van Lévi-Strauss. Wel is taal een fundamenteel element van instituties zodat men via de bestudering van taal een goed inzicht kan krijgen in bepaalde aspecten van het functioneren van sociale instituties.

De drie basisbegrippen waarmee ik wil werken, worden weergegeven in figuur 1.

Figuur 1.

Structuur	:	recursief georganiseerde regels en hulpbronnen
Systeem	:	gereproduceerde relaties tussen individuen en/of collectiviteiten in tijd-ruimte
Structuratie	:	condities van systeemreproductie

Het begrip structuur verwijst naar de recursief georganiseerde regels en hulpbronnen die individuen gebruiken in de diversiteit van contexten van het dagelijks leven. Ik zal dadelijk uitleggen wat ik met de term recursief bedoel.

Onder systeem versta ik relaties tussen individuen of groepen gesitueerd in tijd en ruimte. Hiermee bedoel ik dat sociale systemen bestaan uit gereproduceerde relaties die zich uitstrekken door tijd en ruimte en daarmee contexten van *presence* binden door contexten van *absence*: datgene wat wij hier op dit moment doen is verbonden met wat anderen vroeger in deze zaal hebben gedaan, zoals het volgen van seminars, colleges, enz.

Het begrip structuratie tenslotte, dat ik gerelateerd heb aan structuur en systeem, verwijst naar de voorwaarden voor systeemreproductie. Ik heb het begrip structuratie ingevoerd om de bezwaren te ondervangen die - zoals ik al heb uiteengezet - kleven aan het conventionele structuurbegrip met zijn connotatie van zichtbare, bestendige vormen (de analogie met het geraamte). Sociale structuren bestaan alleen voorzover er sprake is van continuïteit door tijd en ruimte, tot stand gebracht door middel van de institutionele componenten van sociale systemen. En voor dit proces van systeemvorming prefereer ik de term structuratie, omdat deze term de idee omvat dat alle structurele eigenschappen een zekere mate van contingentie hebben.

De beste manier om dit te verduidelijken is om even terug te gaan naar het voorbeeld van de taal en aldus te laten zien wat ik bedoel met

het begrip recursiviteit. Onder de recursieve eigenschappen van sociale systemen moet hetzelfde worden verstaan als wat ik de dualiteit van structuur heb genoemd. Ik bedoel daarmee dat ik bij het uitspreken van een syntactisch correcte zin uiteraard putten moet uit bepaalde regels en hulpbronnen van de Engelse taal. Daartoe moet ik over een zekere kennis beschikken van syntactische en semantische regels, van de manieren waarop en de contexten waarbinnen zij gebruikt kunnen worden enz. Echter, het grammaticaal en syntactisch correct spreken vormt zèlf een moment van reproductie van dezelfde regels waaruit ik put. Door deze recursieve relatie kunnen de structurele eigenschappen van een taal bestaan als door een taalgemeenschap gedeelde eigenschappen. De reproductie van een taal bestaat uit niets meer dan uit het spreken van mensen die gebruikmaken van syntactische regels. Een zogenaamde 'dode taal' is pas werkelijk 'dood' als niemand weet hoe zo'n taal te organiseren, te ontcijferen is. Taal is niets anders dan een set, door sprekers recursief toegepaste, linguïstische eigenschappen; sprekers putten uit de structurele eigenschappen die de taal maken tot wat zij is en reproduceren daarmee ook deze eigenschappen.

Dit alles heeft zeer interessante implicaties voor empirisch onderzoek. Wanneer men als linguïst empirisch onderzoek verricht, is er slechts één criterium ter beschikking om de geldigheid van aannamen over structurele eigenschappen van de taal te toetsen. Dit is een ander criterium dan de criteria die van toepassing zijn op een gegeven object-wereld. Het enige criterium dat men heeft is namelijk of de sprekers van de taal in kwestie de door de linguïst correct geconstrueerde zinnen accepteren. Neem bijvoorbeeld Chomsky's linguïstiek, die erg ingewikkeld is en er vreselijk wetenschappelijk uitziet met veel linguïstische stammen en formules e.d. (en dus zeer geliefd bij voorstanders van kwantitatief onderzoek). Toch kan een aldus ontwikkelde structuur alleen maar worden getest door na te gaan of met behulp daarvan zinnen gegenereerd kunnen worden die door sprekers van de taal worden geaccepteerd als zinnen die - in de context waarin zij gebruikt worden - passend en juist zijn. Met andere woorden, het onderzoeksinstrument is tegelijkertijd het testinstrument. Dit zou ons als sociale wetenschappers/sters niet vreemd in de oren moeten klinken, want het is niet specifiek voor de linguïstiek maar, zo zal ik hierna beargumenteren, een integraal kenmerk van alle vormen van empirisch onderzoek in de sociale wetenschappen.

Tot zover dan mijn herformulering van bepaalde noties van structuur en systeem.

Het handelingsbegrip in de structuratietheorie

Dan wil ik nu verder ingaan op het handelingsbegrip, en laten zien hoe dit idee van de handelende persoon gereconceptualiseerd moet worden. Voor

een goed begrip van wat menselijke actoren zijn, moeten we naar mijn mening drie basiselementen van elkaar onderscheiden. Allereerst wil ik dan onderscheid maken tussen het *discursief* en *praktisch* bewustzijn, om vervolgens beide begrippen op hun beurt van een notie van het onbewuste te onderscheiden.

De begrippen discursief bewustzijn, praktisch bewustzijn en het onbewuste vormen de drie hoofdbestanddelen van mijn theorie van het subject. Ieder van ons is in staat om op discursief niveau redenen te geven voor het eigen gedrag. Wanneer iemand mij iets zou vragen over een bepaald aspect van mijn gedrag, dan kan ik daarvoor meestal wel een of andere reden geven. Dat hoeft natuurlijk niet de ware reden te zijn, maar in elk geval is iedereen normaal gesproken wel in staat de eigen activiteiten discursief te interpreteren. Over dit verschijnsel bestaan binnen de orthodoxe consensus twee misvattingen die, zoals ik straks zal laten zien, op het empirisch vlak verdeeldheid brengen.

De eerste misvatting is dat men het begrip discours te eng definieert. Dat wil zeggen, in veel sociologische theorievorming en sociologisch onderzoek wordt alléén wat wij in propositionele termen kunnen verwoorden beschouwd als hetgeen wij kunnen zeggen over ons gedrag. Maar als ik zeg "ik deed het om die en die reden", of als een arbeider die aan de lopende band werkt zegt "om die en die reden houd ik wel/niet van mijn werk", dan hebben we, zo wil ik stellen, te maken met slechts één aspect van discours. We moeten in het sociologisch vocabulair alle vormen van discours toelaten die we als alledaagse actoren normaal gesproken ook zouden accepteren. Deze vormen van discours moeten behandeld worden als deel uitmakend van de kundigheid van menselijke actoren. In het dagelijkse leven maken wij grappen, zijn we sarcastisch, ironisch en spelen we op duizend en één manieren met taal; allemaal zaken die de sociologische beschrijving dreigen te ontglippen. Maar ik wil beweren dat zij niet aan de aandacht van de sociologen zouden mogen ontsnappen, juist omdat zij vaak veel directer blijk geven van de ter zake kundigheid van actoren dan de in propositionele termen gegeven verklaringen. Ik denk hier bijvoorbeeld aan de typische humor van lopende-band-arbeiders, aan de manier waarop zij over hun werk en hun bazen praten. Deze dingen onthullen vaak veel meer over hun inzicht in de hen onderdrukkende werksituatie dan zou blijken uit de discursieve beschrijvingen die ze desgevraagd zouden geven van de kenmerken van die onderdrukking. Humor, scherts, enz. verraden vaak een scherp inzicht van mensen in de condities van sociaal handelen, wat verwijst naar de noodzaak om het begrip discours breed op te vatten.

De tweede misvatting binnen de orthodoxe consensus is de veronderstelling dat de ter zake kundigheid van mensen beperkt blijft tot discoursniveau. Maar als men ervan uitgaat dat lopende-band-arbeiders alleen datgene 'weten' van hun werksituatie wat ze feitelijk onder woorden kunnen

brenghen, dan heeft men een wel erg beperkte opvatting over de kundigheid van mensen. En binnen deze veronderstelling is het dan ook niet zo moeilijk om te zeggen: "aha, ik als socioloog kan zien dat we hier te maken hebben met nogal onbenullige figuren die niet in de gaten hebben wat zich hier eigenlijk afspeelt; ik kan als socioloog ideologische mechanismen aangeven waar deze arbeiders zelf geen weet van hebben". Zo wordt ook het zoeken naar structurele krachten, die als het ware achter de rug van mensen om werkzaam zijn, in de hand gewerkt door een dergelijke beperkte opvatting van de kundigheid van mensen. Het is een van de grote verdiensten van de fenomenologie, etnomethodologie en meer van dergelijke recente denkstromingen, dat ze de onhoudbaarheid hebben aangetoond van deze beperkte notie van menselijke kundigheid. Zij ontdekten namelijk het belang van wat ik *praktisch bewustzijn* zal noemen: alles wat men weet (en moet weten) om zich te kunnen bewegen in de uitcnlopende contexten van het sociale leven. Het betreft kennis die men niet noodzakelijkerwijs hoeft te kunnen verwoorden, maar die desalniettemin 'gekend' wordt en constitutief is voor het handelen.

Het voorbeeld van taal, alhoewel het met grote omzichtigheid moet worden gehanteerd, is wederom instructief. Als ik een zin uitspreek dan put ik, zoals gezegd, uit een zeer ingewikkeld stelsel van syntactische en semantische regels. Zou iemand mij vragen hoe deze regels eruit zien, dan zou ik het antwoord in veel gevallen schuldig blijven, en niet veel meer kunnen zeggen dan dat voltooid deelwoorden in het Nederlands vaak met 'ge-' beginnen e.d. Mensen als u, die Engels als tweede of derde taal hebben geleerd, hebben waarschijnlijk op discursief niveau veel meer kennis van de Engelse taal dan ik. Desalniettemin geldt voor ons allemaal dat ons vermogen te kunnen spreken afhangt van kennis die we niet discursief kunnen weergeven. Daarom is hier een taak weggelegd voor linguïsten: mensen die hun hele leven besteden aan het ontdekken van datgene wat we al weten. Hierin schuilt geen paradox, immers we kennen deze dingen niet op discursief niveau.

Ik ben bang dat wat voor linguïsten geldt, in belangrijke mate eveneens opgaat voor sociologen: wat zij proberen bloot te leggen is bij de mensen zelf - zij het meestal niet op discursief niveau - vaak allang bekend. Zo vat ik het onderzoeksprogramma van de etnomethodologie op als een programma dat gericht is op het bloot leggen van wat ik het praktisch bewustzijn noem, kennis die de leidraad vormt voor onze activiteiten in de context van het dagelijkse leven. Dat wil zeggen, de etnomethodologie laat ons zien dat zelfs voor het kunnen voeren van een twee minuten durend telefoongesprek onvoorstelbaar ingewikkelde vaardigheden vereist zijn. Het bestuderen van de eerste twee minuten van een telefoongesprek lijkt op het eerste gezicht een wel erg onbeduidend stukje onderzoek. En natuurlijk is dit voor vele orthodox-empirische sociologen volslagen absurd: "waar zijn deze onderzoekers toch in 's hemelsnaam mee bezig; terwijl wij studie maken van de

grote veranderingen die zich in de wereld voltrekken, maken zij zich druk om zelfs alleen maar de openingszinnen van een telefoongesprek van twee minuten". Naar mijn mening is deze reactie volledig misplaatst. De etnomethodologie laat namelijk zien hoe cruciaal deze schijnbaar triviale kenmerken van het dagelijkse leven zijn voor de organisatie van institutionele reproductie.

Ik weet niet hoeveel mensen hier bekend zijn met Garfinkel's beroemde experimenten met (het opschorten van) vertrouwen. Garfinkel vroeg zijn studenten/studentes te experimenteren met de ogenschijnlijke trivialiteiten die besloten liggen in gewone alledaagse gesprekken. Wanneer bijvoorbeeld een studente naar huis ging en haar moeder vroeg: "Hoe ging het vandaag op de universiteit?", dan antwoordde de studente: "Wanneer precies bedoel je, en in welk opzicht?", waarop de moeder weer antwoordde: "Nou, je weet wel, ik bedoel je werk", en zij: "Welk aspect van mijn werk dan, ik doe van alles op een dag, welk aspect bedoel je nu precies?" etc., etc. Mensen raken dan verbazingwekkend snel ongelooflijk gepikeerd. Maar waarom eigenlijk? Tenslotte lijkt het hier toch om hele triviale dingen te gaan. Hier wordt echter iets zeer fundamenteels onder de aandacht gebracht: veel ogenschijnlijk triviale praktijken in het dagelijkse sociale leven hebben een sterk normerend, moreel karakter. Het is onjuist om te denken dat dit van slechts bijkomstige betekenis is voor geïstitutionaliseerde praktijken. Het vormt, zo wil ik verderop duidelijk maken, de verborgen kern van het fenomeen institutionele reproductie.

Iets soortgelijks ziet men in het werk van Erving Goffman. Het werk van Goffman werkt tijdens het lezen vaak als een "eye-opener", een ervaring die men zeker niet heeft bij het lezen van Parsons of andere sociologen. Want Goffman vertelt ons dingen die we al weten, en je denkt: "aha, ja, dat herken ik, zo doe ik dat ook" (je zou soms ook wel eens willen uitroepen: "hemellief, dát ga ik nooit meer zo doen ...!"). Goffman had wat dit betreft als materiaal voor zijn werk net zo goed fictieve voorbeelden kunnen nemen, zonder dat het veel zou uitmaken, omdat ook hij aandacht vestigt op die vormen van kennis die wij met elkaar moeten delen teneinde het sociale leven zo in te richten zoals we dat doen. Vandaar ook dat het denk ik terecht is om Goffman's onderzoeksprogramma op te vatten als iets dat dicht bij dat van de etnomethodologie staat.

Als laatste voorbeeld wil ik wijzen op het belang van triviale tekens in de lichaamstaal. Goffman laat op briljante wijze zien dat zij verband houden met waanzin. Het is voor iemand die geïnteresseerd is in sociale theorie uiterst leerzaam een vergelijking te trekken tussen Goffman en Foucault. Hun werk lijkt zo verschillend, maar interessant genoeg treft men hierin een heel scala van overeenkomstige thema's aan. Zowel Goffman als Foucault vertonen een preoccupatie met thema's als "total institutions", "closure", "sequestration" en "madness", alsmede de gevolgen van waanzin voor andere vormen van activiteit. Ik vind echter wat Goffman over de

waanzin te zeggen heeft interessanter dan de analyse van Foucault. Voor Foucault vormt de waanzin de keerzijde van de burgerlijke rede. Waanzin wordt, om zo te zeggen, de mond gesnoerd en van dat moment af heeft de burgerlijke rede als het ware de directe, onmiddellijke toegang tot God onmogelijk gemaakt. In de ogen van Goffman heeft waanzin van doen met de ogenschijnlijke triviale codes van het dagelijkse leven die wij als zogenaamde normale mensen moeiteloos en gedachteloos beheersen en gebruiken, net zoals we spreken kunnen zonder dat we in staat zijn de regels van de taal op discursief niveau te formuleren. Gek is iemand die er op een vreemde manier bij zit, of iemand die niet weet hoe hij zijn blik moet controleren. Wanneer men iemand te lang aankijkt, met de benen wijd open zit, of als men in een uitgezakte houding zit dan worden belangrijke conventies in de alledaagse interactie overtreden. Goffman wijst er mijns inziens terecht op dat waanzin alles te maken heeft met deze ogenschijnlijk zo gewone maar niettemin nauwluisterende vormen van lichaamsbeheersing. De genoemde drie voorbeelden geven aan dat achter ons alledaagse gedrag in feite ongelooflijk complexe vaardigheden schuil gaan, een constatering die cruciaal is voor de notie van menselijke kundigheid. Aan dit feit wordt volledig voorbijgegaan wanneer men er vanuit gaat dat kundigheid van actoren slechts op discursief niveau vorm krijgt.

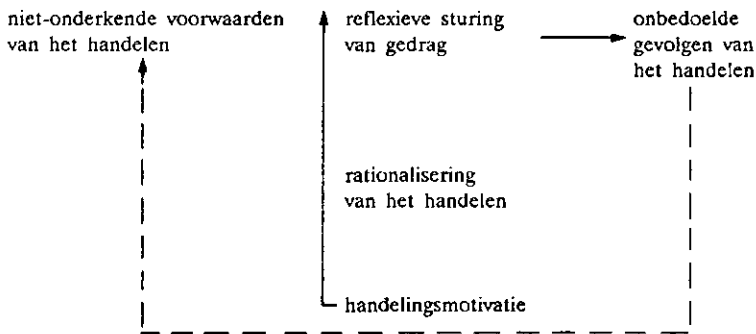
Als derde basiselement van mijn theorie van het subject noem ik het onbewuste, waarbij ik kort wil ingaan op de relatie tussen het onbewuste en het discursief bewustzijn. Tussen het discursief en praktisch bewustzijn bestaat, naar wordt verondersteld, geen emotionele drempel of barrière. Hierdoor zijn mensen in principe in staat hun gedrag te veranderen wanneer zij door anderen opmerkzaam gemaakt worden op bepaalde alledaagse en vanzelfsprekende gewoonten. In geval van het onbewuste ligt dit anders. Er bestaan naar mijn mening verdringsmechanismen of onbewuste drempels waardoor de overgang naar het discursief niveau niet mogelijk is zonder dat verstoring optreedt van de inhoud van het onbewuste. De relatie tussen het praktisch en discursief bewustzijn onderscheidt zich hierin duidelijk van de relatie tussen het domein van het onbewuste en het discursief bewustzijn. Over het onbewuste zou veel meer te zeggen zijn, maar omwille van de tijd zal ik het hierbij laten.

Stratificatiemodel van het handelen

We zijn nu op het punt aangekomen waarop de geherformuleerde begrippen handelen en structuur met elkaar in verband gebracht moeten worden. Mijn stelling is dat de noties van *handelen* en *structuur* elkaar op *logisch niveau vooronderstellen*. Wanneer ik, nog steeds denkend in het voorbeeld van de taal, iets formuleer op discursief niveau dan put ik uit bepaalde structurele eigenschappen die deze actualisatie mogelijk maken. Tegelijker-

tijd echter worden in deze actualisatie de structurele eigenschappen van de taalgemeenschap als geheel gereproduceerd. Dit dualiteitskenmerk moet op zijn beurt verbonden worden met de begrippen onbedoelde gevolgen (*unintended consequences*) en niet-onderkende voorwaarden (*unacknowledged conditions*) van het handelen op de manier zoals weergegeven in figuur 2.

Figuur 2.

In bovenstaande figuur wordt aangegeven dat de kennis die wij hebben van ons handelen begrensd is. Onbedoelde en niet-voorzien gevolgen van het menselijk handelen zijn van fundamentele betekenis voor het sociale leven. Hoewel het sociale leven voorspelbaar is, omdat wij het voorspelbaar maken, wordt het tevens gekenmerkt door andere voorspelbaarheden en onvoorspelbaarheden die teruggaan op onbedoelde gevolgen van clusters van individuele handelingen. Deze onbedoelde gevolgen verschijnen op hun beurt aan de linkerkant van het schema als niet-onderkende voorwaarden voor het handelen. Immers, voorzover onbedoelde gevolgen systematisch betrokken zijn bij de sociale reproductie, worden ze tevens voorwaarde voor het handelen. Het is deze feed-back relatie tussen onbedoelde gevolgen en niet-onderkende voorwaarden waarover met name in het functionalisme getheoretiseerd is. Het functionalisme had met het begrip 'latente functies' in zoverre het gelijk aan zijn zijde, dat het er terecht op wees dat de effecten van het handelen aan de intenties van de actor kunnen ontsnappen.

Naar aanleiding van dit schema wil ik ter afsluiting nog even wijzen op een aspect dat van belang is voor het ideologie-begrip. Tussen het praktisch en reflexief bewustzijn bestaat geen absolute grens; het is een grens die historisch en contingent is. De verwevenheid van praktisch en reflexief bewustzijn in ons handelen is van cruciaal belang met betrekking tot

ideologie. Ideologie grijpt in op de relatie tussen praktisch en discursief bewustzijn. Zij beïnvloedt de mate waarin, en de manier waarop, mensen in staat zijn hun handelingsverloop discursief vorm te geven en oefent tevens invloed uit op het vermogen van mensen om de omstandigheden te veranderen waarbinnen hun handelen plaatsvindt.

Implicaties voor empirisch onderzoek

Om een aantal empirische implicaties aan te geven die voortvloeien uit het zojuist besprokene, zou ik ter illustratie in willen gaan op een concreet empirisch onderzoek met sterk verwante theoretische uitgangspunten. Ik doel op *Learning to labour* van Paul Willis. Dat boek is een al bijna klassiek geworden studie over het gedrag van leerlingen van een L.T.S. en over de consequenties van dat gedrag voor het soort werk dat zij later krijgen. Het is een erg boeiend boek met veel interessante citaten, en het is uitstekend geschreven. Voor wie het niet gelezen heeft zal ik even in het kort het thema ervan toelichten. Willis' boek gaat over een groep deviante leerlingen die zichzelf de 'Lads' noemen. Hun school ligt in een arbeidersbuurt in Birmingham, in het noorden van Engeland. De 'Lads' vormen een deviante subcultuur binnen de school: zij haten alles wat met school te maken heeft en voeren een niet aflatende strijd tegen het schoolsysteem. Diegenen onder u die ervaring hebben met lesgeven zullen zich gemakkelijk herkennen in Willis' beschrijving van wat de 'Lads' doen. Zij weten precies hoe zij leerkrachten kunnen sarren en hoever ze kunnen gaan om het schoolsysteem als het ware 'plat' te krijgen zonder zich de meest ingrijpende strafmaatregelen op de hals te halen. Het belangrijkste doel in hun leven is, aldus Willis, om lol te trappen en een loopje te nemen met het schoolsysteem. Voor de formele eisen die de school hen stelt zijn ze niet gevoelig. De overige scholieren, die zich wel conformeren aan het schoolsysteem, worden de 'Earholes' genoemd. Zij danken hun naam aan het feit dat zij echt 'luisteren' naar de leerkrachten.

Men zou nu kunnen denken dat de 'Earholes' meer van het schoolsysteem afweten dan de 'Lads'. Zij immers willen ermee verder komen, zij accepteren het feit dat men via de school carrière kan maken enz.; kortom, zij lijken het meest 'knowledgeable' te zijn, om mijn eigen terminologie maar even aan te houden. Willis laat echter op briljante wijze zien dat in zekere zin juist het omgekeerde het geval is. De rebellerende leerlingen, de 'Lads', hebben veel beter door hoe het schoolsysteem in elkaar zit dan de 'Earholes'. Zij hebben er een grotere kennis van, zowel op het vlak van het praktisch bewustzijn als op dat van het discursief bewustzijn, en wel juist vanwege het feit dat zij zich actief tegen dat systeem verzetten. De 'Lads' weten precies waarop het gezag van een leerkracht berust, wat de rol van een leerkracht is en wat voor een soort van 'systeem' een school eigenlijk

is. Het voortreffelijke van Willis' boek is dat hij dit verschijnsel aan het licht brengt en tegelijkertijd laat zien wat de paradoxale gevolgen ervan zijn voor de latere positie van deze scholieren op de arbeidsmarkt.

Wat ik nu zo interessant vind aan deze hele beschrijving zijn de volgende twee dingen. In de eerste plaats hebben deze scholieren - geheel onafhankelijk van Garfinkel - uitgevonden hoe experimenten verlopen waarbij, zoals ik eerder liet zien, 'vertrouwen' wordt opgezegd. Wanneer zij iemand niet mogen, spreken ze bijvoorbeeld af om te gaan lachen om alles wat de ander zegt, of om op elke vraag te reageren met 'Weet ik niet', of om steeds te vragen naar het waarom, wetende dat de ander daardoor gepikeerd, ontregeld en uit zijn doen raakt. Een tweede interessant aspect is het volgende. Het hoofd van de school is een bekwaam 'Parsoniaans' machtstheoreticus. Ik weet niet wie van u bekend is met Parsons' geschriften over macht, maar wat het schoolhoofd zonder er doekjes om te winden over macht zegt is precies wat Parsons beweert: het is voor het gezagssysteem van een school van essentieel belang dat strafmaatregelen niet te snel worden toegepast. Vergelijk dat eens met wat Parsons over macht in het algemeen zegt: macht werkt alleen wanneer deze steunt op een zekere mate van consensus. Wanneer men voortdurend met sancties komt, en voortdurend met harde hand - door te slaan of zelfs te schieten - de orde probeert te handhaven, dan is dat geen bewijs van de kracht van het machtssysteem maar eerder een teken dat het op instorten staat. Het hoofd van de school zegt over zijn school ongeveer hetzelfde: wanneer men een school bestuurt is het, net zoals bij voetballen, niet verstandig om al te snel de gele kaart te trekken, omdat je daarmee de verdere basis van je macht aantast. Je moet de gele en desnoods de rode kaart natuurlijk weleens te voorschijn halen, anders verliezen die hun sanctionerend vermogen. Macht moet dus uiteindelijk wel op een bepaalde consensus berusten. Het interessante is nu dat niet alleen het hoofd van de school dit beseft, maar dat de scholieren op hun beurt ook weer weten dat het hoofd dit weet. En de 'Lads' gebruiken deze kennis in hun verzet tegen het gezagssysteem van de school.

Willis vestigt met dit onderzoek de aandacht op een aantal belangwekkende zaken. Ten eerste laat het onderzoek zien dat het belangrijk is om discursiviteit niet slechts te benaderen in zijn propositionele vorm. Wanneer men de gedeelten in Willis' boek leest waarin de 'Lads' gewoon een beschrijving geven van het schoolsysteem, van de leraren e.d., dan zijn dat nogal saaie, oninteressante passages en men zou wellicht de indruk kunnen krijgen dat het om doodnormale scholieren gaat. Wanneer Willis daarentegen hun grappen, hun scherts, hun humor en sarcasme weergeeft blijkt daaruit veel duidelijker hoe scherpzinnig zij het ideologische systeem school doorzien. Willis kan dit inzicht blootleggen omdat hij oog heeft voor de bonte verscheidenheid van uitingen van discursiviteit en voor de relevantie ervan. Ik denk meer in het algemeen dat humor een speciale uiting van

discursiviteit is die vooral tot uiting komt in situaties van onderdrukking en angst. Dat is een van de kenmerken van humor en daarom is humor, vergeleken met meer 'serieuze' beweringen, vaak zo inzichtgevend.

Willis vestigt in de tweede plaats de aandacht op het belang van het praktisch bewustzijn. Deze scholieren verzetten zich immers niet alleen tegen het schoolsysteem door te zeggen dat het een rotsysteem is, zij doen ook allerlei dingen waaruit blijkt dat zij heel goed weten hoe men leerkrachten op de zenuwen kan werken, hoe men hen te grazen neemt. Wat ze in dat verband allemaal uithalen wordt niet zozeer discursief georganiseerd maar vindt plaats op het niveau van de alledaagse praktijk.

Tenslotte zou men in Willis' boek nog een soort beschrijving van het onbewuste kunnen ontwaren in die zin dat hij zegt dat deze scholieren een soort intuïtief begrip hebben - waar zij overigens niet goed raad mee weten - van het feit dat zij geboren zijn in de context van een samenleving die hen zal negeren. Maar daarover zal ik het nu niet verder hebben.

Willis laat zien dat de 'ter zake kundigheid' van de scholieren van cruciaal belang is voor de verklaring van de feed-back-relatie die er bestaat tussen de onbedoelde gevolgen van handelen enerzijds en niet-onderkende voorwaarden daarvoor anderzijds (zie figuur 2). Hij toont aan dat een theorie over deze relatie het stellen kan zonder het functie-begrip. Sterker nog: een analyse in functionalistische termen zou een goed begrip van wat er aan de hand is alleen maar in de weg staan. Wat hier gebeurt is namelijk het volgende: omdat zij een geweldige hekel aan de gang van zaken op school hebben, verzetten de scholieren zich ertegen; zij zouden de school het liefst zo snel mogelijk willen verlaten; zij hebben geen belang bij de school en geloven niet dat er voor hen een mooie carrière is weggelegd. Ze zijn dan ook bereid om relatief ondergeschikt werk te doen met weinig carrièrekansen, als het maar redelijk betaalt. Daardoor komen zij in het soort banen terecht waaraan het kapitalisme 'behoefte' heeft.

Een functionalist zou kunnen zeggen, dat het kapitalisme, voor de reproductie van het systeem, 'behoefte' heeft aan een grote groep jongeren uit de werkende klasse om relatief ongeschoold werk te verrichten. Wat Willis nu laat zien is dat het terechtkomen van deze scholieren in ongeschoolde arbeid inderdaad een moment van systeemreproductie is, maar dat dit niets - althans niet in directe zin - uitstaande heeft met wat voor 'functionele behoeften' van het systeem dan ook. Het is paradoxaal genoeg een onbedoeld gevolg van hun weliswaar scherp maar tegelijkertijd partieel inzicht in de werking van het gezagssysteem waaraan zij onderworpen zijn. Het is derhalve wel een reproductie moment, maar het zou zeer misleidend zijn om het in functionalistische termen te beschrijven. Er is geen sprake van instituties die het bewerkstelligen. Het 'gebeurt' gewoon, zonder dat iemand het beoogt te doen gebeuren. Een analyse in functionalistische termen zou ook misleidend zijn omdat dan veel minder spanning, frictie en veranderingspotentieel aanwezig zouden worden verondersteld dan er

feitelijk zijn. In hun verzet tegen het schoolsysteem zijn de 'Lads' geradicaliseerd en zijn zij daardoor in beginsel geschikt als werktuig voor radicale politieke actie. Dit moment van systeemreproductie door de generaties heen vindt dus niet simpelweg plaats binnen een raamwerk van consensus. Het draagt al de kiemen van potentiële vervreemding en oppositie in zich. Let wel, deze scholieren worden waarschijnlijk naar 'rechts' geradicaliseerd; zij zijn namelijk in hoge mate sexistisch en racistisch, en rechtse politieke organisaties zouden wel eens gemakkelijk vat op hen kunnen krijgen. In elk geval is er sprake van een explosief potentieel in wat deze scholieren doen, en Willis beschrijft dit treffend.

Om deze redenen heb ik het onderzoek van Willis gebruikt als voorbeeld van een onderzoek dat aansluit op mijn eerder uiteengezette ideeën. *Learning to labour* is niet slechts een empirisch onderzoeksverslag; in het hele boek spelen theoretische overwegingen een belangrijke rol. Ik weet dat er heel wat mensen zijn die het theoretische gedeelte als een zelfstandig onderdeel beschouwen, maar dat is zeker niet Willis' bedoeling: theorie en empirisch onderzoek horen bij elkaar. Het boek was niet alleen een kritiek op het functionalisme, het kan ten dele ook worden opgevat als een kritiek op het structuralisme, de toonaangevende denkstroom aan het Centre of Cultural Studies in de tijd dat Willis daar doceerde.

Kwantitatief onderzoek

Uit het voorbeeld van Willis zou men wellicht geneigd zijn te concluderen dat elk onderzoek dat vanuit de structuratietheorie wordt verricht, of met haar uitgangspunten overeenstemt, altijd een etnografisch karakter moet hebben. Willis' onderzoek is immers duidelijk een etnografisch onderzoek, in die zin dat het betrekking heeft op een klein aantal jongeren en dat het geen statistische of anderszins kwantitatieve studie is. Om deze indruk weg te nemen wil ik in het laatste gedeelte van mijn lezing kort ingaan op de relevantie van de structuratietheorie voor de meer traditionele, kwantitatieve vormen van onderzoek; ik beperk me daarbij tot vier punten.

Ten eerste, binnen de hier geschetste gedachtengang moet men de idee laten varen dat het tot de taak van de sociale wetenschappen behoort *wetten* bloot te leggen. De idee dat de sociale wetenschappen vergelijkbaar zijn met de natuurwetenschappen hangt nauw samen met de idee dat de zgn. objectieve verschijnselen in de sociale wereld vergelijkbaar zouden zijn met de verschijnselen in de natuurlijke wereld. In dat geval verkeert men ook in de veronderstelling dat het mogelijk is universele wetten in het sociale leven bloot te leggen. Dat is nu naar mijn idee *logisch onmogelijk* en kan niet toegeschreven worden aan de een of andere toevallige historische omstandigheid, als bijvoorbeeld het nog jeugdige karakter van de sociale wetenschappen. Ik vind het bijna onvoorstelbaar dat mensen nog

aan dit streven blijven vasthouden, terwijl niemand ooit één enkel voorbeeld heeft kunnen geven van een 'ijzeren' wet in de sociale wetenschappen, zelfs niet in de economie, laat staan in de sociologie. De logische onmogelijkheid van het bestaan van ijzeren wetten vindt zijn grond in het feit dat generalisaties in de sociale wetenschappen altijd te maken hebben met de relatie tussen de ter zake kundigheid van sociale actoren enerzijds en de voorwaarden voor sociale reproductie anderzijds (zie figuur 2). Voorzover de door sociologen gemaakte generalisaties bekend worden bij actoren, kunnen zij de ter zake kundigheid van actoren beïnvloeden en daarmee het handelen zelf en de (onbedoelde) gevolgen ervan. Daar deze gevolgen op hun beurt weer voorwaarden vormen voor het handelen volgt hieruit dat ook de generalisaties zelf in beginsel aan veranderingen onderhevig zijn en dat er derhalve geen ijzeren wetten bestaan. Het is daarom nutteloos om onderzoeksmethoden te ontwikkelen waarin kwantitatief onderzoek op de een of andere manier verbonden wordt met het ontdekken van wetten met een natuurwetenschappelijk karakter. Er bestaat echter geen logisch noodzakelijk verband tussen het verrichten van kwantitatief onderzoek en het zoeken naar wetten.

Ten tweede moet de associatie verbroken worden van kwantitatief onderzoek met het denken over sociale structuren in termen van causale krachten die het handelen van mensen bepalen. U zult toch met me eens zijn dat kwantitatief onderzoek in de sociale wetenschappen als het ware bij 'filosofisch toeval' verbonden werd met het empiricisme in de filosofie, een empiricisme dat op haar beurt werd gekoppeld aan de idee dat natuurwetenschappen en sociale wetenschappen nauw verwant zijn. Wanneer men met mij deze nauwe verwantschap verwerpt, betekent dat in het geheel niet dat men daarmee ook het belang van kwantitatief onderzoek ontkent. Uit niets van wat ik tot nu toe gezegd heb kan men afleiden dat kritiek op het belang van kwantitatief onderzoek in de sociale wetenschappen per definitie noodzakelijk zou zijn. Ik heb alleen maar gesteld dat men moet afrekenen met de idee als zou kwantitatief onderzoek op de een of andere manier causale krachten bloot kunnen leggen waartoe andere vormen van onderzoek niet in staat zouden zijn. Dat deze opvatting nog steeds aanhangers heeft, blijkt ondermeer uit de geschriften van Peter Blau. Bij Blau komt het zoeken naar wetten of structurele eigenschappen neer op het zoeken naar krachten die het handelen buiten onszelf om beïnvloeden. Voorzover ik erken dat er 'krachten' bestaan, hebben zij niets uit te staan met het feit dat sociaal handelen zich uitstrekt door tijd en ruimte. Ons bestaan wordt onafgebroken beïnvloed door gebeurtenissen die niet een gevolg zijn van wat we zelf doen of laten. Dit geldt voor iedereen. Er bestaan geen zogenaamde invariante causale verbanden in het sociale leven die niet te vertalen zouden zijn in termen van het zich uitstrekken van sociale systemen door tijd en ruimte.

Op de derde plaats wil ik erop wijzen dat een scherpe scheidslijn

tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek of tussen statistische en interpretatieve methoden afgewezen moet worden. Een dergelijke scheidslijn is onhoudbaar, omdat al het sociaal-wetenschappelijk onderzoek, hoe kwantitatief ook, een etnografisch of hermeneutisch element in zich draagt. Zelfs in het meest uitgesproken statistisch onderzoek is dit element aanwezig, hoezeer ook onder de oppervlakte en hoe weinig vaak ook onderkend door de onderzoekers zelf. Dit te onderkennen is van groot belang voor het doorbreken van traditionele tweedelingen, zoals die tussen 'Verstehen' en 'Erklären' of tussen interpretatief en kwantitatief onderzoek. Ik kan dit het beste illustreren met een onvervalst Wittgensteiniaans voorbeeld. Als ik mijn arm in de lucht steek en vaag naar iemand gebaar, kan dat in de ene context uitgelegd worden als een afscheidsgroet, terwijl dit bijvoorbeeld in de context van het leger als een soort salueteeken wordt uitgelegd. In beide gevallen neemt men exact hetzelfde fysieke fenomeen waar. Het verschil in uitleg komt voort uit de verschillende soorten conventies die in het geding zijn. In de sociale wetenschappen bestaat geen waarnemingstaal die niet een taal voor de beschrijving van het handelen vooronderstelt, en deze beschrijvende taal moet op haar beurt weer betekenisvol zijn in de betreffende contexten van het sociale leven. Daarom is in elke vorm van onderzoek een etnografisch moment aanwezig, omdat dit altijd onderdeel uitmaakt van de beschrijvingstaal in de sociologie. Er is geen enkele reden om daaruit af te leiden dat statistische of, ruimer gesteld, kwantitatieve methoden geen nut zouden hebben voor de sociale wetenschappen. Ik heb niet meer willen zeggen dan dat het historisch toevallige bondgenootschap van kwantitatief onderzoek met het empiricisme en het objectivisme en ten dele ook met het functionalisme verbroken moet worden.

Als vierde punt tenslotte wil ik nog iets zeggen over de consequenties van dit alles voor de praktijk van de sociale wetenschappen. Binnen de orthodoxe consensus werd de opvatting gehuldigd dat het praktische nut van de sociale wetenschappen gelegen was in het simpelweg toepassen van geaccumuleerde kennis op bestaande probleemsituaties. Uit mijn verhaal is hopelijk duidelijk geworden dat het zo eenvoudig niet ligt. Niet alleen wij sociologen zijn maatschappijtheoretici. Elk lid van de samenleving is een praktizerend socioloog en moet dat ook zijn om überhaupt aan het sociale verkeer deel te kunnen nemen. En net als de socioloog moet elk lid van de samenleving in staat zijn om menselijke motieven en dergelijke voor het menselijk gedrag te kunnen interpreteren. Daarom is er in de sociale wetenschappen sprake van wat ik noem *dubbele hermeneutiek*, en daarom onderscheiden zij zich van de natuurwetenschappen die gekenmerkt worden door een enkelvoudige hermeneutiek. Als sociale wetenschappers hebben wij te maken met een reeds geïnterpreteerde sociale werkelijkheid. Die sociale werkelijkheid wordt al begrepen, gekend en beschreven door actoren die haar steeds weer opnieuw constitueren. De sociale wetenschappen kunnen weliswaar een eigen vocabulair, een eigen taal met technische

concepten ontwerpen, maar er is geen enkele reden om te veronderstellen dat de met die taal opgebouwde kennis gescheiden gehouden kan worden van de alledaagse taal, de common sense kennis.

Tussen de begrippen die door de sociale wetenschappen zijn gesmeed en die welke in de algemene omgangstaal gebruikt worden bestaan dus - en Peter Winch heeft daarop gewezen - allereerst *logische* verbanden. Als een praktisch gevolg van het met elkaar verbonden zijn van deze twee taalvelden bestaan er echter ook *politieke* verbanden. Neem nu bijvoorbeeld de lotgevallen van het begrip 'charisma'. Dat begrip werd destijds het eerst gebruikt door Duitse godsdienstsociologen. Max Weber nam het over en nu is het een alledaags begrip geworden dat je regelmatig in de krant en in andere verbanden kunt tegenkomen. Dit voorbeeld staat niet op zichzelf: het is inherent aan alle sociaal-wetenschappelijke kennis. We stuiten hier op een wezenskenmerk van de sociale wetenschappen. Een heel belangrijk gevolg hiervan is dat de gedachte moet worden losgelaten als zou er binnen de sociale wetenschappen net als binnen de natuurwetenschappen sprake kunnen zijn van kennis-accumulatie, onafhankelijk van het object van studie. In de sociale wetenschappen bestaat er noodzakelijkerwijs een cyclisch verband tussen wat de beoefenaren ervan denken en wat de sociale actoren denken en doen. Mij persoonlijk heeft dit gebracht tot het opnieuw overdenken van de betekenis van het begrip politieke praktijk, van de vraag hoe het komt dat de sociale wetenschappen zo weinig vooruitgang lijken te boeken, en van een hele serie noties die daarmee verband houden.

Het zou interessant zijn om hier nog verder op door te gaan, maar ik geloof dat ik nu lang genoeg aan het woord ben geweest. Daarom stop ik nu en dank ik u voor uw aandacht*.

* Belangstellenden voor de video-banden van dit gastcollege kunnen contact opnemen met de administratie van de vakgroep Sociologie van de Landbouwwuniversiteit Wageningen, telefoon 08370-84452.

SOCIALE THEORIE EN TIJD-RUIMTE

Hugo van der Poel

De idee dat het menselijk handelen niet anders kan worden begrepen dan in samenhang met de context van dat handelen, is op zichzelf genomen niet nieuw. Men denke slechts aan de vaak geciteerde uitspraak van Marx: "mensen maken de geschiedenis - alleen niet in omstandigheden naar eigen keuze". Marx duidde de contextualiteit van het handelen aan door het begrip *Praxis*. Hij werkte dit begrip echter maar ten dele uit. Dat ook anderen dit nalieten, beschouwt Giddens als een ernstige tekortkoming in de sociale theorie.

Wij zullen het thema van de contextualiteit van het handelen hier niet in zijn volle complexiteit behandelen, maar ons in deze bijdrage concentreren op de tijd-ruimtelijke situering van het sociale handelen. Tijd-ruimte moet niet worden opgevat als een drie- of vier-dimensionale *omgeving* van het handelen, maar als een essentieel *onderdeel* van de vormgeving ervan. In verschillende van Giddens' omschrijvingen van centrale concepten uit zijn structuratietheorie komt dit tot uitdrukking. Zo omschrijft hij het begrip institutionalisering als standaardisering van gedrag in tijd-ruimte; bij institutionalisering gaat het om de chronische reproductie van dit gedrag in het alledaagse handelen (Giddens, 1979, p. 96). Omdat hij de gestandaardiseerde vormen van gedrag - de instituties dus - beschouwt als de hoekstenen van sociale systemen, is het, als het gaat om de vraag hoe sociale systemen tot ontwikkeling kunnen komen en kunnen blijven voortbestaan, van het grootste belang dat geprobeerd wordt te begrijpen hoe het gesitueerde alledaagse handelen - de 'materialiteit' van het sociale leven - zich verhoudt tot de geïnstitutionaliseerde, zich door een brede spanne tijds en over grote ruimtelijke afstanden uitstreckende gedragsvormen (vgl. Gregory, 1984, p. 127).

De vraag hoe het handelen hier en nu zich verhoudt tot het handelen hiervoor en hierna, op deze zelfde plaats en/of elders, heeft gevolgen voor de traditionele taakverdeling tussen sociologie, geschiedenis en geografie. Giddens concludeert in feite dat de scheiding tussen deze disciplines niet langer houdbaar is. Hij presenteert zijn structuratietheorie dan ook liever als sociale theorie dan als sociologie (zie o.a. Giddens, 1981, p. 30). Hiermee lopen we echter vooruit op de conclusie van deze bijdrage.

Tijd-ruimte

In de sociale theorie heeft men, hoe vreemd dat ook mag klinken, nogal

eens over het hoofd gezien dat het menselijk handelen altijd een zekere tijdsduur heeft, en dat bedoelingen, intenties e.d. zeer nauw verbonden zijn met de indeling en besteding van tijd. Het handelen, aldus Giddens, wordt niet gevormd door een willekeurige aaneenschakeling van activiteiten en bedoelingen; integendeel, er is sprake van een continue, gestructureerde stroom van handelingen die voortdurend door de actor wordt gestuurd. In deze sturingsprocessen - Giddens gebruikt hier de term '*monitoring of action*' - speelt tijd (evenals ruimte) een wezenlijke rol. Actoren vragen zich permanent af of het al tijd is om iets te gaan doen, hoe lang iets heeft geduurd, wanneer iets moet plaatsvinden, of iets op tijd klaar is, enz.

Door tijd en tijdsverloop op te vatten als inherent aan het sociale handelen, neemt men afstand van tradities - zoals het functionalisme - die dynamiek en sociale verandering verbinden met tijd(-s)verloop) en sociale stabiliteit met 'tijdloosheid', en die een onderscheid maken tussen dynamische of diachrone versus statische of synchrone analyses. Dynamische analyses zouden zich dan richten op de oorzaken van sociale veranderingen, statische analyses op de bronnen van sociale stabiliteit. Dit onderscheid is om twee redenen problematisch. Ten eerste is het praktisch gezien onmogelijk om een 'statische' analyse uit te voeren: elke bestudering van sociaal handelen veronderstelt namelijk het verloop van tijd, net zoals dit geldt voor de bewuste activiteit zelve. In de tweede plaats geldt dat bij stabiliteit nimmer geabstraheerd kan worden van tijd: stabiliteit is immers niets anders dan continuïteit-in-de-tijd! Omdat interactiepatronen eerst zichtbaar worden waar zij zich in tijd (en ruimte) ontvouwen, levert elke 'snapshot' van de maatschappij een misleidend beeld op.

Op dit punt zoekt Giddens aansluiting bij opvattingen van Martin Heidegger. In *Sein und Zeit* verwerpt deze de opvatting van het hier en nu als de associatie van een punt in de ruimte met een punt in de tijd. Heidegger probeert uitdrukking te geven aan wat Giddens '*presencing*' noemt: de idee dat het leven een voortdurend 'aanwezig worden' is van hetgeen mogelijk is (Giddens, 1979, pp. 3-4; 1981, pp. 29-34). Deze opvatting werkt ook door in Giddens' structuurbegrip: 'According to the theory of structuration, an understanding of social systems as situated in time/space can be effected by regarding structure as non-temporal and non-spatial, as a virtual order or differences, produced and reproduced in social interaction as its medium and outcome. *Unser Leben geht hin mit Verwandlung*, Rilke says: Our life passes in transformation. This is what I seek to grasp in the theory of structuration' (Giddens, 1979, 3).

Het menselijk bestaan is inherent historisch. Maar *Dasein*, zo stelt Giddens in navolging van Heidegger, "is not 'temporal' because it 'stands in history' (...), on the contrary, it exists historically and can so exist only because it is temporal in the very basis of its Being" (Giddens, 1981, p. 34).

Daartoe opnieuw door Heidegger geïnspireerd, maakt Giddens een

onderscheid tussen drie vormen van temporaliteit. In de eerste plaats is er het *Dasein* als de temporaliteit van de menselijke levenscyclus. Vervolgens de *durée*: de temporaliteit van de onmiddellijke ervaring, van de continue activiteiten- en interactiestroom van het dagelijkse leven. En ten derde is er de *longue durée* van instituties: de lange-termijn-sedimentatie of ontwikkeling van gestandaardiseerde vormen van gedrag.

Deze drie vormen van temporaliteit grijpen op elkaar in, zodanig dat elk moment van sociale interactie ('*durée*') onderdeel uitmaakt van de levenscyclus ('*Dasein*') en tegelijkertijd ook betrokken is in het voortbestaan van instituties ('*longue durée*'). Taalpraktijken kunnen hier als een eenvoudig voorbeeld dienen. Wie zich in een dialoog sprekend tot een ander wendt, kan er niet omheen gebruik te maken van - impliciet blijvende - syntactische en semantische regels. Deze regels worden echter, op hetzelfde moment waarop ze worden benut, tevens gereproduceerd. Zelfs bij de meest triviale woordenwisselingen kunnen wij, aldus Giddens, vaststellen dat de sprekers zich aan de ene kant als het ware voegen in de lange geschiedenis van de taal waarbinnen die woorden ontstonden, terwijl zij aan de andere kant en tegelijkertijd almaar bezig zijn die taal te reproduceren (Giddens, 1981, pp. 19-20).

Evenals tijd speelt ook ruimte in de meeste gangbare sociale theorieën slechts de rol van 'omgevingsfaktor'; het begrip ruimte maakt meestal geen deel uit van de theorie in kwestie. Wellicht heeft dit te maken met een zekere angst om van geografisch determinisme te worden beticht.

In Giddens' structuratietheorie neemt het ruimtebegrip een centrale plaats in. Vooral ook de daarmee samenhangende begrippen localisering en regionalisering vragen in dit verband aandacht. Bijna alle collectiviteiten zijn in hun werking gelocaliseerd. De term *locatie* betekent bij Giddens zoiets als setting, toneel of podium. "Locale' is in some respects a preferable term to that of 'place', more commonly employed in social geography; for it carries something of the connotation of space used as a setting for interaction. A setting is not just a spatial parameter, and physical environment, in which interaction 'occurs'; it is these elements mobilised as part of the interaction" (Giddens, 1979, pp. 206-207). Bij localiteit gaat het dus niet om de fysieke omgeving op zichzelf, maar om de wijze waarop deze omgeving in interacties is opgenomen. Localiteiten vormen, anders gezegd, de ruimtelijke component van interacties. Het belang van deze component schuilt vooral in de betekenis die hij krijgt bij de spreiding en coördinatie van interacties in tijd-ruimte.

Behalve over localiteiten spreekt Giddens ook over '*regions*'. Hij heeft daarmee localiteiten of delen daarvan op het oog die normatief in interacties geïmpliceerd zijn, zodanig dat er als het ware aparte ruimten gecreëerd worden voor bepaalde individuen of bepaalde typen activiteiten (Giddens, 1979, p. 207; 1981, p. 40). Het is vooral Erving Goffman geweest

die processen van regionalisering heeft onderzocht en die meer in het algemeen op de grote betekenis van ruimte en plaats voor interacties gewezen heeft. Men denke bijvoorbeeld aan het onderscheid dat mensen plegen te maken tussen 'front' en 'back regions': tussen ruimten waar men potentieel compromitterende handelingen 'achter' houdt, en ruimten waar men anderen een ideaalbeeld probeert 'voor' te houden. Een woonhuis is een typisch voorbeeld van een kleinschalige localiteit die, althans in onze samenleving, sterk geregionaliseerd is. Er bestaan aparte ruimten om te koken, te slapen, te wonen, enz. Goffmans contrast tussen 'front' en 'back regions' is in de meeste huizen terug te vinden in de verschillende wijzen waarop voor- en achterkamer, beneden en boven, de aanwezigheid van open en gesloten kasten, enz. in onze interacties zijn geïmpliceerd. Het maken en instandhouden van deze ruimtelijke onderscheidingen vormt een belangrijk element van de reflexieve sturing van het handelen. Het speelt ook een wezenlijke rol bij de 'pragmatische acceptatie' van bepaalde normatieve voorschriften, zoals bijvoorbeeld met betrekking tot het gebruik en de indeling van bepaalde ruimten.

Ruimtelijke onderscheidingen zijn ook op het niveau van de stad en de natiestaat, ja zelfs op mondiaal niveau aanwijsbaar. Giddens gaat uitvoerig in op de ruimtelijke dimensie van processen van klassenstructurering. In de Britse klassenmaatschappij zijn bijvoorbeeld heel duidelijk contrasten waar te nemen tussen het perifere noorden en het centrale Zuid-Engeland, en in tal van steden is de klassen-differentiatie zeer duidelijk herkenbaar in de ruimtelijke structuur.

Tijd-ruimte distantiatie

Het ontstaan en voortbestaan van maatschappijen of, meer in het algemeen, van sociale eenheden, impliceert het bestaan van gereguleerde bindingen tussen sociale praktijken van actoren. Er is sprake van een bepaalde mate van 'systemness'. Giddens benadrukt dat de gereguleerde relaties altijd relaties van autonomie en afhankelijkheid zijn, waarbij de mate van autonomie en afhankelijkheid vrijwel altijd asymmetrisch over actoren of collectiviteiten is verdeeld. Aldus verwijst integratie naar het bestaan van machtsverhoudingen. Het vraagstuk van de maatschappelijke integratie wordt dus door Giddens losgekoppeld van het al dan niet aanwezig zijn van een bepaalde mate van consensus. Het is in samenhang met ontwikkelingen in deze machtsverhoudingen dat de uitbreiding in tijd en ruimte van de wederkerigheid van praktijken plaatsvindt. Giddens spreekt in dit verband van *tijd-ruimte distantiatie*.

Tijd-ruimte distantiatie is geen verklarend begrip. De vraag *hoe* tijd-ruimte in sociale systemen 'gebonden' wordt, verschilt van geval tot geval en behoeft dus zelf steeds een verklaring. In een interview heeft Giddens

cens opgemerkt dat vraagstukken van tijd-ruimte distantiatie voor hem ten dele het traditionele vraagstuk van de aard en grenzen van 'maatschappijen' vervangen. Het is zijns inziens mogelijk empirisch onderzoek te doen naar de manier waarop sociale systemen zich door tijd en ruimte uitstrekken, zonder dat men tevoren uitgaat van een conceptie van maatschappijen, en meer in het algemeen van sociale systemen, als eenheden waarvan de grenzen duidelijk definieerbaar of aanwijsbaar zijn. "What a 'society' is has to be directly analysed" (Gregory, 1984, p. 127).

Kleinschalige gemeenschappen worden in het algemeen gekenmerkt door *high presence availability*: een hoge mate van 'beschikbaarheid' in tijd en ruimte van relevante anderen. In dergelijke gevallen behoeft er bij interacties telkenmale slechts een kleine afstand in tijd en ruimte overbrugd te worden. De interacties zijn er dus goeddeels direct en hebben derhalve overwegend een face-to-face-karakter. Met de ontwikkeling van de schrijfkunst en - waar het de moderne tijd betreft - van allerlei nieuwe media zoals radio, telefoon, televisie, snelwegen e.d., zijn er ongekende mogelijkheden voor 'interactie-op-afstand' ontstaan. In termen van tijd-ruimte distantiatie zijn de moderne samenlevingen aanmerkelijk grootschaliger en 'complexer' dan de zogenaamde primitieve of tribale samenlevingen.

In de gangbare theorieën worden deze ontwikkelingen meestal beschreven in min of meer evolutionaire termen. Volgens Giddens liggen daaraan minstens drie vooronderstellingen ten grondslag, vooronderstellingen die hij om verschillende redenen bedenkelijk acht. In de eerste plaats wordt ervan uitgegaan dat maatschappijen zich van relatief simpele naar meer complexe vormen van organisatie zouden ontwikkelen. Ten tweede zouden de bronnen of oorzaken van maatschappelijke verandering merendeels van endogene aard zijn. En ten derde stelt men dat een vergelijkende studie van maatschappijen pas zinvol is als die maatschappen op de evolutionaire ladder relatief dicht bij elkaar voorkomen (Giddens, 1981, p. 90). Afgezien daarvan wordt bij de analyse van evolutieprocessen vaak teruggevallen op een notie die sterk door het biologische darwinisme is geïnspireerd: de notie van 'adaptatie', volgens welke maatschappijen hun voortbestaan trachten te waarborgen door zich voortdurend aan hun materiële omgeving aan te passen.

Voorals het functionalisme en het historisch materialisme hebben zich beziggehouden met het ontstaan en de ontwikkeling van maatschappijen. In *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (1981) bekritiseert Giddens beide scholen, al gaat - zoals reeds uit de titel valt af te leiden - zijn aandacht vooral uit naar het historisch materialisme. Het is vooral in zijn kritiek op de beperkingen van het evolutionaire schema van deze traditie, dat Giddens tijd-ruimte distantiatie aan de orde stelt. Voor een deel komt deze kritiek - die ook op het functionalisme betrekking heeft - erop neer dat de 'geschiedenismakende mens' over het hoofd wordt gezien.

Wanneer men sociale verandering tracht te verklaren in termen van 'adaptatie' of van 'functionele behoeften', vergeet men dat alleen mensen zich kunnen aanpassen, maatschappijen niet. Maatschappijen kunnen eenvoudig geen 'behoefte' hebben zich aan hun materiële omgeving aan te passen. Wil adaptatie in dit verband nog een verklarende betekenis hebben, dan zou men ervan uit moeten gaan dat alle leden van een maatschappij op een gegeven moment - via bijvoorbeeld de creatie van een materieel surplus of door middel van technologische vindingen - bewust naar maximale aanpassingsvormen zouden streven. Een dergelijke veronderstelling stuit echter op grote theoretische problemen, aangezien uitgegaan wordt van een soort 'oermenselijke drijfveer', een homogenen en algemeen gedeeld streven van de leden van de betreffende samenleving. Giddens laat zien dat ook recent empirisch archeologisch en antropologisch onderzoek nooit een dergelijke 'natuurlijke' gang van zaken op het spoor is gekomen. In zogenaamde 'primitieve' samenlevingen was en is er niet noodzakelijkerwijs altijd sprake van een chronisch materieel tekort en evenmin werd en wordt er altijd gestreefd naar een materieel surplus. Als een dergelijk streven wordt aangetroffen, is dat een historisch-specifiek verschijnsel en dus niet inherent aan het menselijk samenleven als zodanig (Giddens, 1981, p. 22). Evolutietheorieën, inclusief die van Marx, die het uitgangspunt van adaptatie in relatie met de vorming van een materieel surplus hanteren, veronachtzamen de 'knowledgeability of human subjects'. In Giddens' eigen woorden: "Transitions from hunting and gathering to agriculture, or to class-divided 'civilisations', have no inevitability about them, and cannot be analysed as the outcome of superior material 'adaptation' (...); "those in 'primitive' societies have often known a good deal about supposedly superior 'civilisations', and have actively resisted incorporation within them" (Giddens, 1981, pp. 22-23).

Terug nu naar Giddens' bedenkingen tegen de drie genoemde uitgangspunten of vooronderstellingen van evolutionistisch getinte maatschappijtheorieën.

Om met het eerste punt te beginnen: er is volgens Giddens alle reden om de voorstelling van een geleidelijke overgang van simpel naar complex te wantrouwen. Wie er zich rekenschap van geeft, hoe ingewikkeld bijvoorbeeld verwantschapsrelaties in 'primitieve' samenlevingen georganiseerd zijn en hoe complex in feite de taal is waarvan de leden van welke samenleving ook zich bedienen, kan niet anders dan concluderen dat het simpel/complex-onderscheid inadequaet is. Ook om deze reden geeft Giddens er de voorkeur aan om in zijn theorie over de ontwikkeling van maatschappijen gebruik te maken van het meer neutrale begrip tijd-ruimte distantiatie.

Wat betreft de tweede hiervoor genoemde aanname betreffende het vooral endogene karakter van maatschappelijke ontwikkelingen, formuleert Giddens het bezwaar dat vaak over het hoofd gezien is dat 'maatschappijen' gesitueerd zijn temidden van andere maatschappijen, al dan niet van

hetzelfde type. Van een onbelemmerde 'ontplooiing' van een maatschappij is dan ook in de geschiedenis vrijwel nooit sprake geweest. Ontwikkelingen in en van maatschappijen zijn bijna altijd nauw verbonden geweest met het bestaan van relaties op politiek, economisch, cultureel of militair terrein met andere maatschappijen.

Over de derde hiervoor genoemde aanname betreffende de zinvolheid van vergelijkingen tussen maatschappijen, kunnen wij nu kort zijn: die aanname vervalt als het evolutieschema zelf komt te vervallen (Giddens, 1981, pp. 90-91).

Zowel het functionalisme als het historisch materialisme hanteren, zoals we zagen, een evolutiemodel dat drijft op de idee dat maatschappijen die zich het beste aanpassen aan hun materiële omgeving - dat wil zeggen technologisch het verst ontwikkeld zijn - de beste overlevingskansen hebben. In het historisch materialisme uit dit zich in de centrale rol die is toegekend aan de progressieve ontwikkeling van de produktiekrachten, dat wil zeggen aan wat Giddens noemt de allocatieve hulpbronnen. Vandaar dat in het historisch materialisme de klassenstrijd als motor van de geschiedenis wordt gezien; in de klassenstrijd gaat het immers om de verdeling van deze allocatieve hulpbronnen.

Wanneer Giddens deze versie van een 'gemotoriseerde geschiedenis' afwijst, doet hij dat vooral op basis van een argumentatie die moet uitwijzen dat het niet zozeer *allocatieve* als wel *autoritatieve* hulpbronnen zijn geweest die tijd-ruimte distantiatie hebben mogelijk gemaakt.

Allocatieve en autoritatieve hulpbronnen; surveillance

Macht verwijst naar dominantie- of heerschappijstructuren en impliceert de inzet van hulpmiddelen in interactie. Hulpmiddelen, die zijn te onderscheiden in allocatieve en autoritatieve hulpbronnen. Autoritatief noemt Giddens die hulpmiddelen die beheersing van mensen mogelijk maken; allocatieve hulpbronnen worden daarentegen aangewend ter beheersing van de materiële wereld (Giddens, 1979, p. 100). De beschikking over deze beide typen hulpbronnen is in verschillende maatschappijen verschillend georganiseerd. Volgens Giddens is het onjuist aan te nemen dat processen van tijd-ruimte distantiatie primair gedragen zijn door machtsverhoudingen gebaseerd op de verdeling van allocatieve hulpbronnen. In de meeste gevallen was het juist de ontwikkeling van autoritatieve hulpbronnen die tot een steeds verder uitstrekken door tijd-ruimte van sociale systemen heeft geleid.

Van groot belang voor tijd-ruimte distantiatie was volgens Giddens het ontstaan en de ontwikkeling van *opslagcapaciteit* ('storage capacity'). Daarbij kan men denken aan de opslag van materiële goederen (in eerste instantie natuurlijk vooral van voedsel), maar ook aan de opslag van en controle over kennis en informatie, mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van de

schrijfkunst. Het op schrift vastleggen van dingen die vroeger alleen in het geheugen konden worden opgeborgen (in verhalen, mythen, enz.), betekende een tot dan toe ongekende vergroting van het vermogen om informatie op te slaan, en daarmee een niet minder grote uitbreiding van macht voor degenen die over deze autoritatieve hulpbronnen konden beschikken. Loonstaten, voorraadlijsten, bevolkingsregisters behoren tot de eerste schrifturen en zijn te beschouwen als 'containers', als opslagplaatsen van informatie.

Een heel ander soort 'container', kenmerkend voor samenlevingen met een uitgestrekte tijd-ruimte distantiatie, wordt gevormd door *de stad*. Met instemming citeert Giddens, hierover sprekend, Lewis Mumford: "The first beginning of urban life, the first time the city proper becomes visible, was marked by a sudden increase in power in every department and by a magnification of the role of power itself in the affairs of men. A variety of institutions had hitherto existed separately, bringing their numbers together in a common meeting place, at seasonable intervals: the hunters' camp, the sacred monument or shrine, the palaeolithic ritual cave, the neolithic agricultural village - all of those coalesced in a bigger meeting place, the city (...). The original form of this container (the city) lasted for some six thousand years; only a few centuries ago did it begin to break up" (Giddens, 1981, p. 96).

De opkomst van het kapitalisme is niet enkel en alleen te verklaren uit de aanwezigheid van nieuwe technologische mogelijkheden als zodanig. Waar het op aankwam, was dat die mogelijkheid ook moest worden benut. Het invoeren van 'nieuwe' (maar vaak al langer bekende) technologieën in productieprocessen is in de geschiedenis zelden zonder aanwending van autoritatieve macht geschied. Cruciaal was daarbij het gebruik van *surveillance*-methoden.

De oorsprong van de methoden van surveillance ligt eigenlijk al bij de hierboven genoemde lijsten, staten en registers voor de opslag van en de controle over kennis en informatie. Deze accumulatie van kennis en informatie - het bijeenbrengen en systematisch opslaan van symbolisch materiaal - ziet Giddens als een eerste belangrijk aspect van surveillance. Het tweede aspect betreft de supervisie over activiteiten van anderen waarvoor systematische informatieverwerking onmisbaar is. De supervisie van de activiteiten van ondergeschikten door bovengesikten vormt hiervan een goed voorbeeld; het is een machtsmiddel bij uitnemendheid, omdat er activiteiten mee gecoördineerd kunnen worden die moeten leiden tot het bereiken van bepaalde doeleinden. Hoe uitgebreider de mogelijkheden tot surveillance, des te groter de projecten in tijd zowel als in ruimte die aangepakt kunnen worden.

Het zal nu duidelijk zijn waarom Giddens in de klassenstrijd niet de motor van de geschiedenis ziet en waarom hij het historisch-materialistische

evolutiemodel afwijst. In dat model heeft men alleen oog voor de strijd om allocatieve hulpbronnen en ziet men te veel voorbij aan de grote betekenis van autoritatieve hulpbronnen in de ontwikkeling van maatschappijen.

Commodificatie van tijd en ruimte

Bij *commodificatie* gaat het om het tot 'waar' worden van zo verschillende dingen als tijd, ruimte, arbeidskracht en materiële goederen, teneinde deze tot 'waar' of 'goed' bestemde 'zaken' met winst oogmerk te kunnen verhandelen. Commodificatie vergroot de uitwisselbaarheid van zeer onderscheiden zaken, omdat uitwisseling een kwestie wordt van het opstellen van een koopcontract, met als belangrijkste bepaling de prijs van de waar.

Processen van commodificatie voltrokken zich niet alleen in het verleden (zonder de commodificatie van arbeid is het ontstaan van het kapitalisme ondenkbaar), ook vandaag de dag spelen ze een belangrijke rol, zoals bijvoorbeeld bij de integratie in de wereldeconomie van allerlei produktie- en uitwisselingssystemen in de Derde Wereld; trouwens, ook in het Westen zelf breidt het aantal zaken dat een warenkarakter krijgt zich nog steeds uit, van bossen en schone lucht tot aan sperma toe.

Commodificatie van tijd vormt de verbindende schakel tussen aan de ene kant de tot-waar-wording van materiële zaken (waaronder ruimte) en aan de andere kant de commodificatie van de arbeid. De commodificatie van tijd betekent dat tijd een 'dubbel bestaan' krijgt: naast de ervaring van duur, van de tijdsduur van activiteiten, ontstaat een aparte tijdsdimensie: die van een van alle activiteit losgekoppelde 'pure', vormloze, maar vooral exact meetbare tijd. "With the expansion of capitalism, this is what time seems to come to be, just as money seems to be the universal standard of value of all things" (Giddens, 1981, p. 131).

Met de introductie van betrouwbare klokken ontstaat de mogelijkheid tijd vrij nauwkeurig te meten, en ook de mogelijkheid arbeidsinzet te meten in termen van arbeidsuren in plaats van arbeidsprodukten. Deze mogelijkheid is cruciaal voor de overgang van feodale naar kapitalistische produktievormen, en markeert in feite een heel nieuwe wijze van leven.

Tal van ontwikkelingen hangen met de commodificatie van tijd samen. Allereerst de vrijwording van de arbeid en de introductie van het arbeidscontract. Het verdwijnen van de horigheidsverhoudingen op het platteland, het gilde-verbod in de steden en de proclamatie van grondwettelijk beschermde burgerrechten leidden, naast andere ontwikkelingen, tot het ontstaan van de zogenaamde 'vrije' arbeider. Vrij was deze in de keuze om zelf iets te produceren dan wel de eigen arbeidskracht te verkopen aan een ondernemer. Anders dan in de feodale tijd beschikte de laatste niet meer over legale middelen om mensen te dwingen voor hem te werken. Ook al

werden veel arbeiders daar door omstandigheden wel toe gedwongen, zij waren niet onderhorig, en in principe vrij om hun arbeidskracht ook aan anderen aan te bieden.

De duur van de arbeidsinzet, welke bij contract werd geregeld, vormde ook de duur van de onderwerping aan de fabriekdiscipline. Daarnaast ontstond een tijd van de vrije arbeider zelf: zijn vrije tijd. Hiermee samenhangend vond er een reorganisatie plaats van de tijd-ruimte paden die de arbeider in zijn alledaagse leven volgde. Woon- en werkplaats werden twee duidelijk gescheiden levenssferen, een scheiding die ook voor de verhoudingen tussen de sexen belangrijke gevolgen had (Giddens, 1981, pp. 137-138).

De organisatie van de arbeidsinzet via arbeidscontracten op basis van tijd in plaats van op basis van taakvervulling leidde er ook toe dat de onttrekking van produktiesurplus plaats maakte voor de onttrekking van meerwaarde. Hierdoor nam niet alleen de noodzaak van surveillance over het produktieproces zelf in betekenis toe, maar werd ook de disciplineren van de arbeidskracht noodzakelijk, opdat een gelijkmatige en continue produktie verzekerd zou zijn (vgl. Giddens, 1981, p. 138).

De commodificatie van ruimte is, evenals die van tijd van groot belang geweest voor de ontwikkeling van het kapitalisme, en oefent directe invloed uit op de vormgeving van het alledaags leven in een kapitalistische samenleving.

De integratie van het fysisch milieu in de kapitalistische produktie- en uitwisselingswijze heeft een aantal belangrijke gevolgen.

Ten eerste wordt ruimte, zowel in de stad als op het platteland 'created environment'; kunstmatige en verhandelbare ruimte. In de landbouw gaan traditionele produktiewijzen verloren en treden kapitaliserings- en mechaniseringsprocessen op; de landbouw wordt daarmee overhevig aan dezelfde bewegingen in de economie (renteontwikkelingen, inflatie, loonontwikkelingen, veranderingen in exportpositie enz.) als andere economische sectoren. In samenhang hiermee nemen ook verschillen in de vormgeving van het dagelijkse leven tussen stad en platteland af. Het onderscheid stad-platteland wordt, in sociaal opzicht, steeds minder van belang.

Een hiermee samenhangend gevolg is, dat mensen steeds meer komen te verkeren in omgevingen die vrijwel geheel door mensen zijn ingericht. De natuurlijke omgeving wordt vervangen door een kunstmatige omgeving, hetgeen impliceert dat de fysieke omgeving van mensen steeds meer onderwerp is geworden van 'social management of space'. Heel duidelijk komt dit naar voren in de werkomstandigheden van de meeste mensen: het produktieproces wordt zo onafhankelijk mogelijk gemaakt van 'natuurlijke omstandigheden' (zoals de wisseling van de dag en nacht of het weer), en in een zodanige ruimte gesitueerd dat een hoog produktiviteitsniveau wordt veiliggesteld.

Een derde en laatste gevolg is dat ook de huisvesting een zaak wordt die nauw verbonden is met de werking van het kapitalistische produktie- en

uitwisselingssysteem, door het ontstaan van een woningmarkt (Giddens, 1982, 109-110).

Tijd-ruimte en het alledaagse pad

Processen van tijd-ruimte distantiatie raken niet alleen de organisatie van de samenleving als geheel, maar betreffen tevens de kleinste details van het alledaagse leven, zoals de herkomst van ons voedsel of onze kleding of van de inhoud van televisieprogramma's. Surveillance en commodificatie zijn integratiemechanismen waarmee iedereen dagelijks te maken heeft. Onze dagelijkse praktijken zijn permanent gerelateerd aan steeds verder in tijd en ruimte van ons gescheiden praktijken van 'afwezige' anderen.

Het merendeel van onze dagelijkse activiteiten bestaat uit weerkerende praktijken. De deelname van een actor aan het alledaagse leven kan omschreven worden als een - meestal routinematig gevolgd - alledaagse pad door tijd-ruimte. Zo kunnen bijvoorbeeld de sociale overgangen tussen gezin (huis) en werk (fabriek/kantoor) of vrijetijdsbesteding (disco, sportveld) opgevat worden als een beweging door tijd-ruimte. Giddens: "Social interaction from this point of view can be understood as the 'coupling' of paths in social encounters, or what Hägerstrand calls 'activity bundles'. 'Activity bundles' occur at definite 'stations' - buildings or territorial units - where the paths of two or more individuals coincide: These encounters dissolve as actors move off in space and time to participate in other activity bundles" (1979, p. 205). Deze 'stations' komen min of meer overeen met Giddens' idee van localisering van praktijken ('activity bundles').

Met zijn begrip '*episode*' duidt Giddens processen van sociale veranderingen aan die een specifieke richting en vorm hebben en waarin heel duidelijke structurele transformaties optreden. In eerste instantie gebruikt hij de term 'episode' bij de overgang van bijvoorbeeld tribale naar 'class-divided' maatschappijen (of evt. vice versa) (Giddens, 1981, p. 23). Maar later merkt hij op dat regionalisatie van het handelen nauw gelieerd is aan het episodische karakter van sociale interactie. "The durée of interaction is typically reflexively categorised, as a series of episodes that have beginnings and endings, or 'openings' and 'closings' in time-space" (Giddens, 1981, p. 41). De term episode kan dus zowel op grootschalige processen van institutionele veranderingen als op de meest triviale alledaagse ontmoetingen worden toegepast.

Localisering en regionalisering in tijd en ruimte vormen een belangrijk structurerend element van het alledaagse leven. Wat wel en niet kan is in het algemeen nog al nauw bepaald in termen van tijd en ruimte. 's Zondags gaat men 's morgens naar de kerk, 's middags wordt er gewandeld en 's avonds kijkt men naar Studio Sport. Ook al is het warm, men gaat niet in zwemkleding naar de kerk, op zondagmiddag wordt er niet

schoongemaakt of vergaderd, en 's zondagavonds gaat men niet ontbijten. Het plaatsvinden van allerlei activiteiten is dus sterk gereguleerd; algemener geformuleerd: er zit structuur in de stroom van gebeurtenissen waarvan het handelen van de actor deel uitmaakt. Omdat actoren over gemeenschappelijke kennis met betrekking tot de regulering van activiteiten beschikken, kunnen zij hun handelingsplannen strategisch coördineren. Zo kunnen zij op een bepaald tijdstip op dezelfde plaats bijeenkomen om een bepaalde activiteit te ontplooiën (een wedstrijd te spelen, een kerkdienst bij te wonen, een vergadering te houden). Met behulp van moderne media is het ook mogelijk om bij het op elkaar afstemmen van handelingen grote afstanden in tijd of ruimte te overbruggen. In dit verband valt natuurlijk vooral aan de betekenis van postaal en telefonisch verkeer te denken, maar ook de rol van televisie en televisieprogramma's bij de coördinatie van activiteiten moet niet worden onderschat: populaire programma's houden in de avonduren miljoenen mensen aan de in de geprivatiseerde huiskamer opgestelde buis 'gekluisterd'. Zoals de controle over de ruimtelijke setting van activiteiten een belangrijke bron van macht vormt, is dit ook ten aanzien van de controle over tijd het geval. Na de lange strijd om de 8-urige werkdag staan ook nu nog de tijd en de tijdsindeling centraal in het overleg tussen werknemers en managers: wie bepaalt hoe de arbeidstijd wordt 'geflexibiliseerd', de arbeider of de manager? Om de betekenis van de strijd om de controle over de tijd te onderstrepen, citeert Giddens nogmaals Mumford, die heeft geopperd dat eerder de klok dan de stoommachine moet worden beschouwd als het symbool van de moderne, gemechaniseerde produktiewijze: "Powermachines had existed well before the invention of clocks: in the latter we find 'a new kind of power-machines, in which the source of power and its transmission were of such a nature as to ensure the even flow of energy throughout the works and to make possible regular production and a standardised product'" (Giddens, 1979, p. 219).

Ten besluite

De cruciale rol van tijd en ruimte in de reproductie van het alledaagse leven impliceert dat in structuratie-analyses waarin de condities voor die reproductie onderzocht worden, gebruik gemaakt kan en moet worden van inzichten die traditioneel binnen andere disciplines dan binnen de sociologie verworven zijn. Uit het feit dat veel van onze gedragingen een routinematig karakter hebben, kan worden afgeleid dat het ontstaan ervan in het verleden gezocht moet worden. De studie van gestandaardiseerde vormen van gedrag die wijd verbreid zijn in tijd en ruimte ('instituties'), verbindt de sociologie met de historische wetenschap. Op methodologisch niveau is het onderscheid tussen deze wetenschappen niet zinvol omdat het tekort

doet aan de idee van de temporaliteit van het handelen.

Naar de opvatting van Giddens is de sociale theorie niet alleen inherent historisch maar ook inherent geografisch: het handelen is behalve in tijd immers ook in ruimte gesitueerd. In Giddens' bespreking van het historisch-materialisme wordt dit methodologische standpunt verder uitgewerkt en gesubstantialiseerd aan de hand van uitspraken van o.a. geografen, cultureel-antropologen en historici.

Aangehaalde literatuur

- Giddens, A. (1979), *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis.* (Berkeley, University of California Press)
- Giddens, A. (1981), *A Contemporary Critique of Historical Materialism.* Vol. 1. *Power, Property and State* (London: MacMillan)
- Giddens, A. (1982), *Sociology. A Brief but Critical Introduction* (London, MacMillan)
- Gregory, D. (1984), *Space, time and politics in social theory; an interview with Anthony Giddens.* In: *'Environment and Planning D: Society and Space'*, Vol. 2, pp. 123-132

STRUCTUREN EN SYSTEMEN IN DE STRUCTURATIE-THEORIE

Ernst Meijer

The concept of structuration (...) depends upon making distinctions between structure and system (without questioning that these have to be closely connected); (...) a conceptual distinction that is found neither in structuralism nor in functionalism (Giddens, 1979).

De termen structuur en systeem zijn gemeengoed in de sociale wetenschappen. Maar ook in het alledaagse spraakgebruik kan het passend zijn om te praten over de organisatiestructuur van een club, over het feit dat dingen systematisch aangepakt moeten worden of dat men er structuur in moet zien aan te brengen enz. Structuur en systeem staan doorgaans voor orde, regelmaat en duurzaamheid. Het is opmerkelijk dat Anthony Giddens het nodig vindt om juist deze, voor wetenschapsmensen en leken zo vertrouwde begrippen, aan een grondige herformulering te onderwerpen. Een belangrijke reden hiervoor is dat de gangbare structuur- en systeembegrippen in de sociologie naar zijn mening een adequate handelingstheorie uitsluiten. Is dit voor het alledaags gebruik van deze termen van geen belang, voor de sociale wetenschappen is het dat des te meer. In de sociale theorie bestaat een lange traditie met centrale aandacht voor het handelen en voor de interpretatieve procedures die actoren in het sociale verkeer volgen. Daarbij valt te denken aan de analytische handelingsfilosofie en, meer algemeen, aan stromingen die gerekend worden tot de zogenaamde interpretatieve sociologie. In deze (pluriforme) traditie wordt handelen opgevat als zingeving en het sociale leven bestudeerd als een 'productie' van bewust en kundig interacterende individuen. Sociale structuren, sociale systemen en instituties blijven hier als randvoorwaarde voor en veronderstelde uitkomst van het handelen op de achtergrond; institutionele samenhang en maatschappelijke veranderingen komen daardoor buiten de directe horizon te liggen. In het elders in deze bundel afgedrukte gastcollege typeert Giddens deze interpretatieve of actor-centrische benaderingen als 'strong on action, weak on institutions' en plaatst hij ze daarmee aan de ene kant van wat hij het fundamentele dualisme in de sociale theorie noemt. Aan de andere kant van dit dualisme plaatst hij de structurele of institutionele benaderingen, waarin de institutionele organisatie en de 'reproductie' van het sociale leven centrale aandacht krijgen en structuur of systeem het primaat hebben boven de doelbewust handelende, bekwame actor. Tot deze laatste traditie

('weak on action, strong on institutions') behoren eerst en vooral het functionalisme en het structuralisme.

De structuratietheorie van Giddens probeert het dualisme tussen actor-centrische en structurele benaderingen te overstijgen, en wel via de notie 'dualiteit van structuur': de wederzijdse complementariteit van handelen en structuur¹⁾.

Dit vereist een herdefiniëring van de begrippen handelen, structuur en systeem. Richt Giddens zich bij de formulering van zijn handelingsbegrip vooral op de interpretatieve sociologie (zie o.a. Giddens, 1979a), zijn systeembegrip is verwant aan dat van het functionalisme, terwijl zijn structuurbegrip overeenkomst vertoont met structuurnoties uit het structuralisme (zie o.a. Giddens, 1979). In deze bijdrage willen we kort stil staan bij de concepten systeem en structuur in de structuratietheorie, door enkele punten van verschil en overeenkomst te signaleren met de gelijknamige termen in resp. het functionalisme en het structuralisme. Als ingang nemen we Giddens' stelling dat structuren en systemen in zowel het functionalisme als het structuralisme onvoldoende onderscheiden worden.

Systeem en structuur in het functionalisme

In deze paragraaf zullen we de aandacht richten op de verhouding tussen de termen systeem en structuur zoals men die in het functionalisme aantreft, en ingaan op de kritiek die Giddens dienaangaande heeft geformuleerd.

Van deze kernbegrippen wordt in de functionalistische literatuur op niet bepaald uniforme wijze gebruik gemaakt. Zo worden structuren in bepaalde teksten opgevat als identiek aan systemen, en gebruikt men begrippen als bijvoorbeeld rolstructuren en rolsystemen en waardenstructuren door elkaar. Ook blijken de begrippen sociaal systeem en sociale structuur soms onderling inwisselbaar. Ondanks deze verwarring doen wij de betreffende literatuur geen geweld aan wanneer wij uitgaan van de hierna volgende omschrijvingen.

De aanduiding *sociaal systeem* verwijst doorgaans naar het interactiesysteem tussen individuen en/of collectiviteiten. Het systematisch karakter van de interacties is zowel in het patroonmatig optreden in de tijd als in hun onderlinge verwevenheid gelegen. Is er in een sociaal systeem steeds sprake van een wisselende samenstelling van leden, desondanks blijft een karakteristiek en duurzaam patroon van relaties voortbestaan. Voor zover dit het

¹⁾ Ter verduidelijking wijzen wij er nog op dat 'dualisme' en 'dualiteit' als begrippen niet op eenzelfde niveau van analyse liggen. Dualisme wordt door Giddens gebruikt als een evaluatief begrip ter aanduiding van een veronderstelde stand van zaken in de sociale theorie, en maakt als zodanig geen deel uit van zijn conceptuele kader. Dualiteit daarentegen staat bij Giddens voor een fundamentele eigenschap van structuren.

geval is, kan men spreken van een systeem-in-evenwicht.

Het karakteristieke patroon van relaties tussen de delen van een systeem is vastgelegd in de *structuur* van dat systeem. De structurelementen zijn bovenindividueel van karakter en bestaan ondermeer uit 'permanente' subgroepen, sociale posities, rol- en statusclusters, normen en culturele waarden. Individuen bezetten in een sociaal systeem verschillende sociale posities die onderling gerelateerd zijn via de bij die posities behorende rolverplichtingen en statusrechten; zij oriënteren zich in hun gedrag op waarden en de daarmee verbonden gedragscodes of normen.

Volgens Giddens wordt in de functionalistische conceptualisering van systeem en structuur één van beide begrippen overbodig gemaakt. Een sociaal systeem wordt hier immers gelijkgesteld met een 'functionerende structuur'. Omdat de sociale structuur als het ware het 'computerprogramma' levert voor het betreffende sociaal systeem, wordt *tijd* in feite gelijkgesteld aan het functioneren van de sociale structuur, aan het eenvoudigweg 'afdraaien' van dit programma. Daarmee verdwijnt tijd, of vollediger, tijdruimte binding als constituerend element uit de ordening van het sociale leven¹⁾.

Een tweede door Giddens naar voren gebracht punt van kritiek heeft betrekking op het systeemteleologische model dat in het functionalisme ten grondslag ligt aan de verhouding tussen structuur en systeem. Naar analogie van de biologie - en later de cybernetica - gaat men er in het functionalisme van uit dat sociale systemen opgevat kunnen worden als systemen die tenderen naar evenwicht. Sociale systemen streven ernaar om te blijven voortbestaan, om een zekere mate van structurele stabiliteit te handhaven. In de sociale structuur zijn daartoe bepaalde 'mechanismen' of deelstructuren werkzaam die voor deze continuïteit zorg dragen. Zo vervult het gezin als socialisatie-instituut bij uitstek een belangrijke functie voor het voortbestaan van het overkoepelende sociale systeem 'maatschappij': het draagt zorg voor de cultuuroverdracht aan nieuwkomers in dat systeem. Sociale controle vormt een mechanisme dat er o.a. voor zorgt dat bepaalde normen niet overtreden worden, zodat niet het gehele sociale systeem in gevaar komt. Beide voorbeelden geven aan dat *sociale interactieprocessen* in het functionalisme met behulp van het functiebegrip verklaard worden in termen van evenwichtsprocessen van het *systeem*, oftewel in termen van stabiliseringsprocessen van een functionerende *structuur*. Volgens Giddens moet elke vorm van systeemteleologie als verklaring voor sociaal gedrag afgewezen worden. Systemen hebben uit zichzelf geen 'behoefte' zich te reproduceren, net zo min als structuren belang hebben bij of behoefte hebben aan stabiliteit. Van mensen kan men zeggen dat zij behoeften en

¹⁾ Dat het in het functionalisme gemaakte onderscheid tussen 'statische' en 'dynamische' analyses deze tekortkoming niet opheft maar integendeel nieuwe problemen oproept, is besproken in de voorafgaande bijdrage.

belangen hebben en dat zij doelgericht kunnen handelen, van systemen en structuren kan men dat niet. Met het afwijzen van systeemteleologische verklaringen in de theorie wijst Giddens ook het concept functie af.

Ten derde, hiermee samenhangend, verwijt Giddens het functionalisme dat het geen plaats heeft ingeruimd voor het handelen van de individuen als bekwame en ter zake kundige actoren. Sociale systemen, hoewel uiteindelijk gevormd door handelingen en interacties van actoren, reproduceren zich 'achter de rug van de actoren om', waarbij de menselijke *telos* ondergeschikt gemaakt wordt aan de teleologie van systemen, beschreven in termen van feedback-principes. Deze onderschikking vloeit volgens het functionalisme van met name Parsons voort uit de opvatting dat centrale maatschappelijke waarden door het individu geïnternaliseerd worden en zo verschijnen als bron van motivationele persoonlijkheidskenmerken.

Individen worden aldus gelijkgesteld met wat Garfinkel 'cultural dopes' noemt. De bovenindividuele sociale structuur gaat werken als een sociaal feit in durkheimiaanse zin: als een dwingende realiteit *sui generis*. De actor wordt acteur, een uitvoerder van rollen: "de handeling is in scène gezet, maar de acteurs volgen een script dat al voor hen is uitgeschreven" (Giddens, 1979a, p. 17).

De historische wortels van het in het functionalisme gehanteerde onderscheid tussen 'structuur', 'functie' en 'systeem' liggen in het in de biologie ontwikkelde onderscheid tussen anatomie en de fysiologie van een organisme (Giddens, 1977 en 1979). Analoot aan dit onderscheid kent een sociaal systeem (het organisme) een bepaalde structuur (anatomie, geheel van de lichaamsdelen) die op een bepaalde wijze functioneert (de fysiologie van het organisme; de wijze waarop verschillende lichaamsdelen functioneren). Nu kan een dergelijk begrip van structuur-als-anatomie voor de biologie wellicht verdedigbaar zijn, omdat men hier in staat is het skelet en de organen relatief onafhankelijk van hun functioneren aan een nadere studie te onderwerpen. Voor het sociale leven echter is deze analogie onhoudbaar, aangezien in het sociale leven interactiepatronen alléén bestaan voorzover zij voortdurend in tijd en ruimte ge(re)produceerd worden *door* en *in* het menselijk handelen. Elk patroon of iedere 'structuur' in deze zin verdwijnt op het moment dat het interactiesysteem ophoudt te bestaan.

Giddens verwerpt resoluut elke analogie van het sociale leven met een biologisch organisme en is derhalve van mening dat de begrippen systeem en structuur die aan deze analogie hun betekenis ontleen, grondig herzien dienen te worden. Zoals gezegd is er naar zijn mening voor het concept functie geen plaats meer in de sociale theorie.

Het systeembegrip in de structuratietheorie

Wanneer in de inleiding wordt gesteld dat Giddens' systeembegrip verwant-

schap vertoont met dat van het functionalisme, worden daarmee twee dingen bedoeld. Ten eerste blijft de idee van sociale systemen als interactiesystemen behouden, en daarnaast wordt de notie overgenomen van systemen als 'zichtbare' patronen. Sociale systemen zijn gereproduceerde relaties tussen actoren en/of collectiviteiten, georganiseerd als reguliere sociale praktijken. Doordat sociale systemen worden geconstitueerd door sociale praktijken, met andere woorden door tijd-ruimtelijk gesitueerde activiteiten van actoren, bestaan sociale systemen in tijd en ruimte. Sociale systemen *zijn* geen structuren, ze *hebben* structuren, of beter gezegd: ze hebben structurerende eigenschappen. Het voortbestaan van sociale systemen veronderstelt de productie en reproductie van die systemen in het handelen van actoren door toepassing van structuren, van (sets van) 'regels en hulpbronnen'.

Het dwingende karakter dat functionalisten aan de 'sociale structuur' menen te moeten toeschrijven, heeft zijn grond in het feit dat actoren leven in een wereld die vorm heeft gekregen en nog steeds vorm krijgt onder invloed van factoren die voor een belangrijk deel buiten de invloedssfeer van de individuele actor liggen. In Giddens' terminologie zijn het met name de duurzame (in tijd) en wijdverbreid (in ruimte) gereproduceerde sociale praktijken, dat wil zeggen instituties, die de handelingsmogelijkheden van actoren inperken. Tegenover de veronderstelde normatieve dwang die uit zou gaan van de structuur in functionalistische zin, stelt Giddens dat onderscheid wordt gemaakt moet worden tussen de dwang die de geïnstitutionaliseerde praktijken louter vanwege hun feitelijke bestaan aan de dag leggen enerzijds, en de normatieve dwang en de daarmee verbonden sancties anderzijds. Anders dan in het functionalisme wordt in de structuratietheorie zowel de mogelijkheid tot 'afwijkend gedrag' als de mogelijkheid tot het sanctioneren van dergelijke praktijken geanalyseerd in samenhang met de machtsmiddelen die actoren daartoe kunnen inzetten, alsook in relatie tot hun definitie van de situatie.

Tenslotte geldt dat in de structuratietheorie de interdependentie van praktijken zich niet laat vereenzelvigen met de functionalistische evenwichtssystemen van 'functionele afhankelijkheid', waarin elke functionele relatie doorgaans evenwaardig is aan iedere andere. Integendeel, met betrekking tot sociale systemen is het "van vitaal belang om graden van onderlinge afhankelijkheid te kunnen vaststellen, aangezien afhankelijkheidsverhoudingen altijd en overal ook machtsverhoudingen zijn" (Giddens, 1979a, pp. 129-130). De interdependentie van het handelen van actoren of groepen bestaat uit de wederkerigheid tussen handelingspraktijken, welke geanalyseerd kan worden in termen van *reguliere relaties van autonomie en afhankelijkheid*. Dit geldt zowel op het niveau van 'face-to-face'-interacties (we spreken dan van *sociale integratie*) alsook op het niveau van de relaties tussen sociale systemen of collectiviteiten (*systeem integratie*) (vgl. Giddens, 1979, pp. 76-77).

Structuur en systeem in het structuralisme

Voor een eerste omschrijving van het structuurbegrip zoals gehanteerd binnen de structuratietheorie begeven we ons naar het structuralisme. In *Central Problems in Social Theory* wijdt Giddens het eerste hoofdstuk geheel aan de bespreking van deze stroming aan de hand van het werk van auteurs als De Saussure, Derrida en Lévi-Strauss. Deze laatste heeft in zijn structuralistische benadering van de sociale werkelijkheid geprobeerd de onbewuste psychische structuren vast te stellen die hij veronderstelt ten grondslag te liggen aan sociale instituties. Zoals het functionalisme zijn structuurmodel ontleende aan de biologie, zo ontleent Lévi-Strauss zijn model aan de algemene algebra. Zo vat hij in zijn antropologisch onderzoek verwantschapsrelaties bijvoorbeeld op als algebraïsche structuren (netwerken, wiskundige groepen).

Volgens Giddens echter vertoont deze opvatting van sociale structuur dezelfde dubbelzinnigheid als de structuralistische notie van wiskundige structuren "which usually treat structure as a matrix of admissible transformation of a set. 'Structure' can be understood either as the matrix, or the laws of transformation, but usually tends to merge the two together" (Giddens, 1979, p. 63). De dubbelzinnigheid, die Giddens hier aanwijst in de prototypische 'structuralistische structuren' houdt, net als in het functionalisme, verband met het overlappend gebruik van de noties 'structuur' en 'systeem'¹⁾. We zullen alleen op dit punt verder ingaan.

'Systeem' verwijst in het structuralisme naar de specifieke organisatievorm van elementen van een structuur als totaliteit, dat wil zeggen naar de kenmerkende non-temporele *relaties* tussen deze elementen - in plaats van naar de discrete kenmerken van de elementen zelf - en daarmee naar totaliteits- of transformatieregels²⁾.

Wanneer men dit model ten grondslag legt aan gebeurtenissen in het sociale leven, acht men in feite de structuralistische, nontemporele transfor-

¹⁾ Heel duidelijk blijkt dit bij Piaget, die, in een poging om de diverse vormen van structuralisme in uiteenlopende disciplines onder één noemer te brengen, stelt dat "only self-regulating transformational systems are structures" (Piaget, 1970, p. 113).

²⁾ Een zeer eenvoudig maar illustratief voorbeeld van zo'n totaliteit vormen de gehele getallen in de algebra. De getallen bestaan niet los van elkaar en zijn ook niet één voor één 'ontdekt'; zij verschijnen als een totaliteit die gebaseerd is op de relatie tussen de getallen en niet op hun individuele kenmerken als even, oneven, priemgetal, enz. Als voorbeeld van de structurele eigenschappen van deze totaliteit geldt de 'wiskundige groep'. De wiskundige groep is een systeem dat bestaat uit een set van elementen (in dit geval de gehele getallen) samen met een 'transformatieregel' (een operatie, b.v. optellen) en heeft de volgende eigenschappen: 1) de operatie levert alleen elementen van de set op; 2) de operatie van een neutraal element (in dit geval: nul) op een ander element laat dit laatste ongewijzigd; 3) de operatie heeft een inverse (hier: aftrekken) zodat in combinatie met de eerste het neutrale element verkregen wordt; 4) de operatie (en zijn inverse) is associatief (hier: $(n+m) + 1 = n + (m+1)$). Deze matrix van toelaatbare transformaties bestrijkt dus het hele terrein van de gehele getallen.

matics uiteindelijk verantwoordelijk voor de produktie van tijd-ruimtelijke formaties of activiteiten. De transformatieregels zijn echter alléén werkzaam binnen hun 'gesloten' totaliteiten van relaties; elke transformatie levert dus weer structurelementen op van hetzelfde systeem waartoe de transformatieregels behoren. Naar dit laatste verwijst het derde kenmerk van de structuralistische structuur: haar zelfregulerend vermogen. Het betreft hier enerzijds de mogelijkheid van deze structuren om 'gesloten' te zijn, met stabiele grenzen die bepaald worden door de specifieke soort van relaties tussen de elementen; anderzijds kunnen er niettemin oneindig veel nieuwe elementen geconstrueerd worden, zodat structuren in deze zin tegelijk ook 'open' zijn en er dientengevolge in de sociale wereld steeds weer nieuwe 'temporele formaties' gegenereerd kunnen worden.

We zien hiermee dat ook in het structuralistische model de termen 'systeem' en 'structuur' elkaar grotendeels overlappen.

Giddens bekritiseert het structuralistische model op het feit dat het de activiteiten van actoren alleen analyseert in termen van systeem-interne, 'virtuele' operaties of transformatieregels. Hierdoor verdwijnt de contextualiteit van de menselijke activiteiten uit de structuralistische analyse en blijft contextualiteit als externe factor ook *conceptueel onherleidbaar* tot het model. Een voorbeeld hiervan levert de structuralistische linguïstiek van De Saussure. Taal vormt hier het medium van gegenereerde woorden. Voor De Saussure gaat het om systeem-interne relaties: woorden (tekens) worden betekend door hun structurele relaties met afwezige tekens van het systeem. Sprekers staan buiten dit model; ze zijn slechts de uitvoerders van de structuurtransformaties. Het betreft hier, om met Bourdieu te spreken, "indifferent senders and receivers"; er is hier geen sprake van actoren die handelen en spreken in de dagelijkse contexten van het leven. Met de constatering dat mensen in staat zijn een oneindig aantal grammaticaal correcte zinnen te produceren is nog onvoldoende recht gedaan aan de menselijke virtuositeit om in steeds wisselende situaties relevant gebruik te maken van deze taaluitingen. Wat buiten het structuralistische model valt zijn de taalpraktijken: eerst in wisselwerking tussen taal en taalpraktijk komt in het sociale leven betekenisgeving tot stand.

In structuralistische modellen is dan ook in feite geen plaats voor het begrip *handelen*, waarvan de tijd-ruimtelijke situering nu juist een constituerend onderdeel is. Het elimineren van tijd is het elimineren van strategie, en daarmee van machtsprocessen, interpretatieverschillen en (pogingen tot) sanctionering, waardoor interacties in het sociale leven gekenmerkt worden. Hierop doelt Bourdieu wanneer hij over structuralistische analyses van sociale instituties opmerkt: "once one forgets all that is implied in extracting from the product the principles of its production, from the *opus operation* the *modus operandi*, one condemns oneself to proceed as if the regular product had been produced in accordance with the rules" (Bour-

dicu, 1977, p. 36). In het structuralistische model, zo zouden we kunnen samenvatten, verandert de actor in een '*structural*' dope.

Het structuurbegrip in de structuratietheorie

Giddens' positie ten opzichte van het structuralistische model is dat hij het structuralistische structuurbegrip als het ware halveert. Omdat hij meent dat aan structuren geen systeemeigenschappen kunnen worden toegeschreven, moet hij zich noodzakelijkerwijs distantiëren van elke gedachte aan een zelfregulerend vermogen van structuren. Aan de andere kant echter wil hij wel proberen om in het non-structuralistische structuurbegrip dat dan overblijft de notie van transformerend vermogen te behouden: "Strictly speaking, there are no such things as 'rules of transformation'; *all social rules are transformational*" (Giddens, 1979, p. 64). Elke verklaring van empirische interacties en sociale relaties als manifestaties van bijvoorbeeld de werking van autonome, zelfregulerende dieptestructuren wordt dan ook afgewezen.

Doordat Giddens de idee van systeemeigenschappen van structuren loslaat, ontstaat de mogelijkheid de termen 'systeem' en 'zelfregulering', nu vrijgemaakt van structuurnoties, te reserveren voor andere conceptuele taken. Wat de term systeem betreft, deze wordt, zoals we al zagen, nu aangewend ter aanduiding van het patroon van zich door tijd en ruimte uitstreckende sociale praktijken. En de idee van zelfregulering wordt door Giddens verbonden met het vermogen tot reflexieve zelfregulatie van sociale systemen. Deze vorm van regulering in de verschillende interdependente delen van het sociale systeem onderscheidt zich zowel van de homeostatische als van de cybernetische wijze van regulering, doordat zij als een 'distinctive human phenomenon' berust op het zelfbewustzijn of de reflexiviteit van de actor. In dit verband merkt Giddens nog op, dat het begrip reflexieve zelfregulering van systemen eerst betekenis krijgt met de opkomst, historisch gezien, van de idee van de 'maakbaarheid' van de samenleving.

In de structuratietheorie verschijnt de actor als een competente actor die, bij wijze van spreken als een praktizerend sociale wetenschapper heel goed in staat is in zijn of haar interacties met anderen rekening te houden met de werking van 'feed-back' principes. Actoren verdisconteren, zoals reeds eerder opgemerkt, deze praktische kennis routinematig in hun handelen, "men (...) thus subordinating the teleology of feed-back to their own *telos*" (Giddens, 1977, p. 116, 117). Dit is niet alleen in 'technische' zin van belang voor de sociale theorie. De nieuwe conceptuele configuratie die Giddens' structuratietheorie levert, is tegelijk ook een politieke stellingname, een poging tot "a recovery of the subject without lapsing into subjectivism" (Giddens, 1977, p. 116, 117).

Met deze opmerking speelt Giddens in op de veelgehoorde kritiek op de structuralistische poging tot *decentrerung van het subject*, waarbij de reflexieve componenten van het handelen gereduceerd worden tot een soort randverschijnsel of bijproduct van autonome diepstructuren. Ook bij Giddens vindt een decentrerung van het subject plaats, wanneer hij stelt dat kundigheden van actoren bemiddeld worden door structuren. Hij koppelt deze decentrerung echter direct aan een pleidooi voor een 'herontdekking van het subject': voor een terugkeer in de sociale theorie van de competente actor, die handelingsbekwaam is in de meest uiteenlopende situaties welke zich in het sociale leven voordoen en die weet hoe-verder-te-gaan in verschillende contexten. Structuren worden in de structuratietheorie, anders dan in het structuralisme, via het dualiteitskenmerk ook beschreven als het resultaat van deze kundigheden: *structuren zijn zowel medium als uitkomst van sociale praktijken*. Met dit dualiteitskenmerk van structuren geeft Giddens aan dat structuur en handelen elkaar op logisch niveau wederzijds vooronderstellen.

Dualiteit van structuren

In de voorgaande beschouwing over de structuur-systeem verhouding in resp. het functionalisme en het structuralisme zijn de contouren zichtbaar geworden van de begrippen structuur en systeem zoals die in de structuratietheorie gebruikt worden. Sociale systemen bestaan, als in het functionalisme, uit sociale interacties, hier benoemd als praktijken. Structuren daarentegen vertonen verwantschap met het structuurbegrip van het structuralisme in zoverre zij verwijzen naar transformerende instanties, meer specifiek naar structurerende eigenschappen van sociale systemen die geanalyseerd kunnen worden als transformerende regels en hulpbronnen.

Door systeem en structuur aldus scherp van elkaar te onderscheiden, wordt ruimte gecreëerd voor de centrale notie van de dualiteit van structuren. Deze notie vormt Giddens' antwoord op het determinisme van zowel structuralisten als functionalisten, waarin 'structuren' - hoe verschillend ze ook in beide tradities gedefinieerd worden - de interacties van actoren vastleggen of bepalen. Actoren worden gereduceerd tot 'uitvoerders' van gereguleerd gedrag. Dit determinisme is geworteld in het ontbreken in beide tradities van een adequate handelingstheorie.

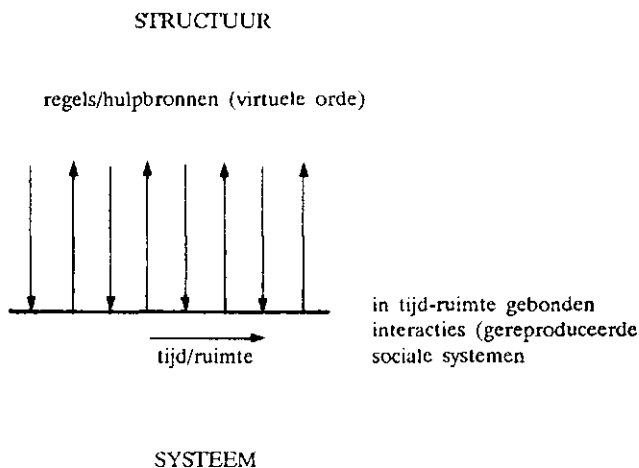
Ter verduidelijking van wat hij onder het dualiteitsprincipe verstaat, maakt Giddens vaak gebruik van taal als voorbeeld. Wanneer ik een zin uitspreek, put ik uit verschillende syntactische regels van de taal waarvan ik in mijn praktisch bewustzijn kennis draag. Deze regels fungeren als het medium met behulp waarvan ik de betreffende uitspraak voortbreng. Maar met het produceren van een syntactisch correcte uitspraak draag ik tegelijkertijd bij

aan de reproductie van de taal als geheel¹⁾.

Analoog aan dit voorbeeld van de taal geldt, dat door actoren in het sociale leven voortdurend structurerende elementen worden gemobiliseerd als media voor de totstandkoming van interacties, gedefinieerd als praktijken in tijd en ruimte. Zij worden echter tegelijkertijd als onbedoeld gevolg van deze praktijken voortdurend opnieuw ge(re)produceerd. Evenals syntactische regels leiden structurerende elementen een *virtueel* bestaan; structuur wordt namelijk door Giddens begrepen als een buiten tijd en ruimte staande orde van regels en hulpbronnen. Structuren 'bestaan' slechts op het moment waarop zij in interactie worden 'geactualiseerd'. Deze actualisatie (*instantiation*) is niets anders dan binding in tijd en ruimte van in eerste aanleg virtuele, als het ware 'absente' structurerende elementen. Vandaar dat de relatie moment-totaliteit in de structuratietheorie beschreven wordt als een relatie tussen '*presences*' en '*absences*'.

Anders dan structuren, leiden systemen een in tijd en ruimte reëel bestaan. Zij bestaan 'serieel' voort zolang de aan hun vorming ten grondslag liggende interacties van moment tot moment gereproduceerd worden. Wanneer wij de reproductie in tijd en ruimte van sociale systemen schematisch weergeven, ontstaat het volgende beeld (zie figuur 1):

Figuur 1.

¹⁾ Dit taalvoorbeeld is ontleend aan De Saussure. Waar deze zich echter in het bijzonder bezig hield met de interne transformaties van het tekensysteem taal, wordt bij Giddens de aandacht gericht op de transformaties van sociale praktijken. Hoewel de taal zeker illustratief is voor de verheldering van het *principe* van de dualiteit van structuren, dient hierbij wel bedacht te worden dat taal niet identiek is aan of samenvalt met sociale praktijken. Twee verschillen springen direct in het oog. Ten eerste bestaat communicatie uit meer dan alleen het overbrengen van linguïstische betekenissen en ten tweede is taal als samenstel van regels relatief hecht georganiseerd in een mate die doorgaans niet representatief is voor andere structurele eigenschappen van sociale systemen. Dit laatste geldt ook voor de mate waarin taalpraktijken gedeeld worden in een sociaal systeem.

Structuren en praktijken

De structurele eigenschappen van sociale systemen zijn analytisch te onderscheiden in drie formeel gelijkwaardige componenten: iedere zingevingsorde is tegelijkertijd een legitimerende orde en een heerschappij-orde van relaties van autonomie/afhankelijkheid (gebaseerd op een asymmetrie van hulpbronnen). Actoren putten voor de totstandkoming van interacties uit deze structurerende eigenschappen via respectievelijk interpretatieregels/normatieve regels en hulpbronnen (zie figuur 2; vrij naar Giddens, 1977, p. 132; 1979a, p. 130; 1979, p. 82).

De communicatie van betekenissen in de interactiepraktijken houdt het gebruik in van interpretatieregels met behulp waarvan de deelnemers zin toekennen aan wat ieder van hen zegt of doet. (Communicatie is dus niet beperkt tot taalgebruik alleen - alhoewel taal een belangrijk geïnstitutionaliseerd medium voor zingeving is - maar is gegrond in alle, ook niet-talige zingevingsaspecten van sociale praktijken.) Deze interpretatieregels zijn afkomstig uit de specifieke zingevingsorde die door een bepaalde gemeenschap van actoren wordt gedeeld: gelijk wordt die orde via het dualiteitskenmerk gereconstitueerd door de toepassing van deze interpretatieregels. Sanctivering vindt plaats via normatieve regels die voortkomen uit een bepaalde legitieme orde, welke door de toepassing van deze regels meteen ook weer gereconstitueerd wordt. Het gebruik van macht in de interactie,

Figuur 2.

INTERACTIENIVEAU :	Communicatie	Macht	Sancties
media :	interpretatieregels	hulpbronnen	normatieve regels
SSTRUCTUURNIVEAU :	Zingeving	Heerschappij	Legitimatie

en het bestaan van relaties van autonomie/afhankelijkheid, houdt de inzet in van asymmetrisch verdeelde hulpbronnen die voortkomen uit een heerschappij-orde; ook deze wordt door de toepassing van deze hulpbronnen weer gereconstitueerd¹⁾.

¹⁾ Een hulpbron (bijvoorbeeld eigendom, geld) lijkt van het virtuele karakter van 'regels' af te wijken door een onmiskenbaar 'bestaan' in tijd en ruimte. We mochten echter onderscheid maken tussen het materiële, tijd-ruimtelijke bestaan van de 'dragers' van hulpbronnen (een stuk grond, muntstukken) en hun transformerend vermogen als geaccepteerde ruilwaarde voor bijvoorbeeld goederen, diensten en arbeid.

Evenals de structurerende eigenschappen van sociale systemen, zijn ook bovenstaande componenten op interactieniveau slechts analytisch te onderscheiden. "The communication of meaning in interaction does not take place separately from the operation of relations of power, or outside the context of normative sanctions. All social practices involve these three elements" (Giddens, 1979, pp. 81-82).

Via het dualiteitskenmerk van structuren vindt de structurering van het sociale leven plaats. Het dualiteitskenmerk van structuur impliceert stabiliteit en verandering, en moet daarmee binnen de structuratietheorie tevens een uitweg bieden voor de traditionele scheiding tussen 'sociale stabiliteit' en 'sociale verandering'. In de structuratietheorie staat het dualiteitskenmerk "haaks op de scheiding tussen 'statica' en 'dynamica' die zo karakteristiek is voor het functionalisme vanaf Comte tot nu toe. Elke handeling die bijdraagt aan de reproductie van een structuur is tevens een act van productie, een act van nieuwvorming, en kan als zodanig de stoot geven tot verandering door de structuur te wijzigen op het moment van de reproductie zelf - zoals ook de betekenis van woorden in en door het gebruik ervan verandert" (Giddens, 1979a, p. 137).

Natuurlijk is het geen gewaagde veronderstelling dat het sociale leven van morgen niet zoveel zal verschillen van dat van vandaag. Van moment tot moment reproducen actoren de institutionele vormen van interactie grotendeels routinematig en reflexief. Maar uiteindelijk komen ook de meest routinematige handelingen tot stand in telkenmale andere, specifieke tijd-ruimtelijke omstandigheden. Specifiek, omdat de productie en reproductie van het sociale leven serieel in de stroom van de tijd plaatsvindt: elke (re)productie van regels en hulpbronnen vindt plaats onder nieuwe en mogelijk veranderde omstandigheden of condities, die op hun beurt zelf weer het resultaat zijn van andere, in tijd en/of ruimte afwezige praktijken. Er bestaat dan ook geen één-op-één relatie tussen een 'activiteit' en een 'regel'. Wat bijvoorbeeld op het niveau van institutionele analyse is aan te merken als een bepaalde systeem-structurende set van hulpbronnen, wordt door actoren in specifieke praktijken in een telkens wisselend samenspel met regels ingezet en daarmee gereproduceerd. Het is in deze wederkerigheid van hulpbronnen, regels en praktijken dat continuïteit en verandering van instituties in elkaar liggen besloten.

Ten besluite

Het conceptuele onderscheid dat Giddens maakt tussen structuur en systeem en de notie dualiteit van structuur die daardoor mogelijk wordt, legt de basis voor een theorie van het handelen waarin plaats is voor handelingsbekwame en ter zake kundige actoren. Binnen dit kader moeten de omstandigheden geanalyseerd worden die het voortbestaan of de

verandering van structuren en daarmee de reproductie van systemen mogelijk maken.

Dergelijke structuratie-analyses vormen volgens Giddens 'the proper focus of sociological analysis' (Giddens, 1979, p. 106).

Aangehaalde literatuur

Bourdieu, P. (1977), *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press)

Giddens, A. (1977), *Studies in Social and Political Theory* (London: Hutchinson)

Giddens, A. (1979), *Central Problems in Social Theory* (London: MacMillan)

Giddens, A. (1979a), *Nieuwe regels voor de sociologische methode* (Baarn: Ambo)

Piaget, J. (1970), *Structuralism* (New York: Harper Colophon Books)

DE RECONSTRUCTIE VAN DE SOCIALE THEORIE; EEN INTERVIEW MET ANTHONY GIDDENS^{*)}

Q.J. Munters en Ernst Meijer (red.)

Het nu volgende interview werd afgenomen na afloop van Giddens' gastcollege in Wageningen. De aan Giddens voorgelegde vragen zijn bijna allemaal voortgekomen uit de discussies zoals die reeds langere tijd in Wageningen over het werk van deze socioloog gevoerd werden.

Het interview zelf is opgebouwd rond thema's die betrekking hebben op verschillende onderdelen van Giddens' oeuvre. Behalve de formatieve periode van Giddens, een beschrijving van het 'project' waaraan hij werkt en (de kritieken op) de 'kern' van dit project: de structuratietheorie, komen in het gesprek aan de orde de maatschappelijke context waarbinnen de ontwikkeling van het project plaatsvindt en de politieke implicaties die Giddens daaraan verbindt.

De orthodoxe consensus

Hoe zag de Britse sociologie er uit tegen het eind van de jaren vijftig en in het begin van de jaren zestig, in de periode dat u zich daarin begon te verdiepen? Hoe verliep uw kennismaking met deze sociologie?

Ik heb eerst psychologie gestudeerd; daar zat wel wat sociologie in, maar het overgrote deel was toch psychologie. Toen ik sociologie ging studeren, aan de London School of Economics, werd David Lockwood daar mijn belangrijkste begeleider. In die tijd werd de sociologie gedomineerd door een 'orthodoxe consensus'.

De sociologie van die dagen werd vooral gekenmerkt door een dominantie van de Amerikaanse sociologie, in het bijzonder door het naturalisme en door daarmee verbonden functionalistische begrippen.

Ik kreeg mijn sociologie-opleiding in een omgeving die sterk beïnvloed werd door de Amerikaanse sociologie, maar waarin men er tegelijkertijd ook kritisch tegenover stond. Het werk van Talcott Parsons vormde de belangrijkste inspiratiebron in die tijd; dat kreeg in Engeland ook steeds

^{*)} Afgenomen door Q.J. Munters, Hans Mommaas en Joan Wolffensperger. Onderdelen van dit vraaggesprek werden ook elders gepubliceerd; zie Q.J. Munters, Hans Mommaas en Joan Wolffensperger, "Sociale theorie als maatschappelijk project", in: *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 11, no. 4, 1985.

meer bekendheid. Toen ik aan de LSE studeerde, waren enkele der belangrijkste critici van Parsons in Engeland te vinden, waaronder Lockwood, Ralf Dahrendorf en John Rex. Dahrendorf had al enige tijd voor ik daar kwam aan de LSE gestudeerd en was bevriend met Lockwood. Samen ontwikkelden zij een stevige kritiek op de parsoniaanse sociologie, maar zij stonden er niettemin vrij sympathiek tegenover. Er bestond werkelijk een zeer groot verschil tussen hun kritiek en die welke later bijvoorbeeld door iemand als Alvin Gouldner werd geformuleerd. Lockwood, Dahrendorf en Rex zagen in wezen best wat in de parsoniaanse sociologie, ze misten er alleen wat in: het conflictperspectief - een analyse van macht en dwang. Zij hielden het voor mogelijk om dat perspectief alsnog in te bouwen, waarmee dan de basis zou zijn gelegd voor een meer omvattende theorie. Daarin verschilden zij van andere critici, zoals bijvoorbeeld Gouldner of C. Wright Mills, die de parsoniaanse sociologie in feite in haar geheel afwezen.

In mijn periode als student had de sociologie dus niet bepaald een 'radicaal' karakter. Volgens mij kan de sociologie van die dagen getypeerd worden als een poging om weberiaanse en parsoniaanse denkbeelden met elkaar te verbinden. Hoewel Dahrendorf en de anderen van mening waren dat zij Parsons met Marx verrijkten, stonden zij naar mijn mening veeleer onder invloed van Marx Weber. Zeker Rex is later een overtuigt weberiaan en een fel criticus van Marx geworden.

Al was dus de eensgezindheid in die dagen niet onaangevochten, over wat in de theoretische discussie nu wezenlijk was of niet bestond toch een heel eensluidende opvatting. Ook het empirisch onderzoek in Engeland stond onder sterke Amerikaanse invloed. De sociologische literatuur die werd gelezen was Amerikaans en wij wisten meer over het Amerikaanse Middletown dan over Birmingham in Engeland. De klassieken zoals bijvoorbeeld *Street Corner Society*, waren Amerikaans.

Terug naar de klassieken

Hoe wist u zich aan de orthodoxe consensus te onttrekken en wat bracht u ertoe terug te keren tot de wortels van de sociologie?

Dat kwam omdat ik een Franse vriendin had. Eigenlijk kan ik dat hier natuurlijk niet zeggen, maar hoe dan ook, ik raakte geïnteresseerd in het Franse sociale denken en ging me daar serieus in verdiepen. Eerder al had ik empirisch onderzoek gedaan naar zelfmoord. Zo bestudeerde ik psychiatrische cases en zelfmoordstatistieken, mede omdat ik toch al belangstelling had voor Durkheim. Ik besloot om opnieuw studie te maken van Durkheims *Suicide* en begon mij te verdiepen in de bronnen die Durkheim had gebruikt.

Onder invloed van een bepaalde stroming in de Amerikaanse sociologie

werd *Suicide* na de oorlog herontdekt als één van de belangrijkste sociologische klassieken. Als je de literatuur over zelfmoord bekijkt, zie je dat niemand van de Amerikaanse sociologen echt veel aandacht besteedde aan Durkheims onderzoek tot op het moment dat het boek vertaald werd, en dat was rond 1950. Vanaf die tijd was het ook meteen een lichtend voorbeeld van sociologisch onderzoek: zó behoorde sociologisch onderzoek eruit te zien. Ik kwam er echter al gauw achter dat dat niet terecht was. Gelet op de statistieken die Durkheim gebruikte en de manier waarop hij ermee omging, kan je niet zeggen dat Durkheim echt origineel was. Er bestond al een lange traditie van het gebruik van statistieken, niet alleen bij de bestudering van zelfmoord, meer ook bij die van een heel scala van andere verschijnselen die men in de negentiende eeuw voor moreel pathologisch hield. Nu moet ik erbij zeggen, dat Durkheim die originaliteit ook niet voor zich opeiste. Persoonlijk vind ik dat de betekenis van het boek vooral van theoretische aard is.

Maar goed, ik raakte geïnteresseerd niet alleen in het gebruik en de toepassingsmogelijkheden van ambtelijk statistisch materiaal, maar ook in het gehalte van Durkheims sociale theorie. En ik kwam onder de indruk van het feit dat, meer algemeen gesproken, de wortels van de sociale theorie in wezen in de negentiende eeuw liggen. Dat bracht mij tot de bestudering van de sociologische klassieken van die tijd.

Dat resulteerde in uw boek 'Capitalism and Modern Social Theory'?

Inderdaad. Ik wil er op wijzen dat de toenmalige situatie nogal wat verschilde van die van tegenwoordig. Toen ik dat boek begon te schrijven, dat was dus in het begin van de jaren zeventig, gingen de meeste auteurs die over de geschiedenis van de sociale theorie schreven - met uitzondering van de orthodoxe marxisten - nog uit van een parsoniaanse kijk. Ze hadden de neiging om Marx te beschouwen als een verre voorloper van de moderne sociale theorie en om Durkheim en Weber te houden voor de belangrijkste theoretici. In *The Structure of Social Action* had Parsons bijvoorbeeld voor Marx maar een paar bladzijden nodig; Marx was voor hem slechts één van de utilitaristen. De orthodoxe sociologen zeiden: Marx is onbelangrijk, Marx is passé. De marxisten zeiden gewoonlijk het omgekeerde: voor hen waren Durkheim en Weber slechts burgerlijke critici van Marx. Behalve de marxisten vond eigenlijk niemand dat Marx nog veel betekenis voor de moderne tijd had. Ik probeerde daarentegen om Marx, Durkheim en Weber op gelijk niveau te behandelen en te laten zien dat met deze auteurs drie gelijkwaardige denktradities verbonden zijn.

Drie projecten

Wat ziet u als de grote lijn in uw werk? Welk project staat u in feite voor ogen?

Welbeschouwd ben ik eigenlijk met drie deelprojecten bezig. In de eerste plaats houd ik mij bezig met de bestudering van de ontwikkeling van de klassieke sociale theorie in relatie tot de maatschappelijke context van die tijd. Voor een niet onbelangrijk deel was de klassieke sociale theorie een antwoord op de opkomst van de industriële samenleving en de negentiende-eeuwse dominantie van Europa over de rest van de wereld. Daarom houd ik mij, ten tweede, ook bezig met maatschappij-analyse: met de analyse van bepaalde fundamentele structurele eigenschappen van ontwikkelde of geïndustrialiseerde samenlevingen. Mijn boek *The Class Structure of the Advanced Societies* beschouw ik als een bijdrage aan dit deelproject. In de derde plaats interesseer ik me voor methodologische vraagstukken.

Ik probeer de negentiende-eeuwse elementen in onze huidige denktradities op te sporen, dat wil zeggen: denkbeelden die gevormd werden in een typisch negentiende-eeuwse politieke en sociale context, maar die niettemin nog steeds een stempel drukken op de huidige theorievorming.

Vanwaar de noodzaak tot deze reconstructie van de sociale theorie?

De twintigste eeuw heeft niet de samenleving gebracht waarop negentiende-eeuwse auteurs anticipeerden. Dit geldt zeker voor Marx, maar toch ook voor iemand als bijvoorbeeld Durkheim. Onze wereld is op sommige punten totaal verschillend. De wereld van de negentiende eeuw was een wereld die werd gekenmerkt door een reeks van interne transformaties in de westerse samenlevingen die verband houden met de overgang van een agrarisch-rurale naar een industrieel-urbane samenleving. Een periode van vrij intense klassenconflicten. Dat is de wereld waarin de moderne sociale theorie haar oorsprong vindt.

We leven nu echter in een wereld-economie, waarin de relatie tussen de stad en het agrarisch achterland is veranderd in een internationale relatie, die zich ten dele afspeelt tussen staten. We leven in een wereld die wordt gedomineerd door de natie-staat, de expansie van het militaire geweld en andere fenomenen die in de negentiende eeuw, op een enkele uitzondering na, nauwelijks bediscussieerd werden.

Naar mijn idee werken we ook op het gebied van de methodologie nog steeds met denkbeelden uit de negentiende of late achttiende eeuw. Ik denk dat we aan een soort methodologische herinrichting van de sociale wetenschappen toe zijn, willen we goed kunnen inspelen op eigentijdse en toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen. Dit loopt als een rode draad door al mijn publikaties.

Wat betreft meer recente veranderingen: met welke maatschappelijke veranderingen is het verdwijnen van de orthodoxe consensus volgens u verbonden?

Ik denk dat de incenstorting van deze orthodoxe consensus, althans in globale termen, gemakkelijk te verklaren is. Het is het resultaat van het tot een einde komen van een tijdelijke welvaartsperiode, van stabiele groeicijfers in de Westeuropese landen, van de groei van de verzorgingsstaat en het onderwijssysteem. Het is, terugkijkend op deze periode van de orthodoxe consensus, verbazingwekkend te zien hoe lichtvaardig sociologen de ontwikkelingen in de vijftiger en zestiger jaren veralgemeenden.

Als je kijkt naar de inhoud van de theorieën uit die periode, in het bijzonder die welke betrekking hadden op geïndustrialiseerde samenlevingen, dan zie je dat ze een gestage en tijdloze groei van het onderwijs, een gestage groei van de verzorgingsstaat, een gestage afname van ongelijkheden en een proces van algehele liberalisering voorzagen.

We moeten echter oppassen om nu niet in dezelfde fout te vervallen als de sociologen uit de jaren vijftig en zestig, door ook nu op basis van een korte periode en op basis van één of twee landen tot dezelfde soort van algemene uitspraken te komen als: "We moeten leren leven met een hoge werkloosheid" of "de verzorgingsstaat kan niet verder". Daarom geef ik er de voorkeur aan om in de uitwerking van mijn ideeën een langer-termijnperspectief te nemen.

De structuratieschool

Er wordt wel gezegd dat zich een nieuwe eensgezindheid aan het aftekenen is in de sociale theorie. Allan Pred (1981) schreef daar al over en N.J. Thrift (1983) bedacht er al een naam voor: de structuratieschool. Hij rekende daartoe figuren als Roy Bhaskar, Pierre Bourdieu, Derek Layder en ook Anthony Giddens. Wat deze auteurs volgens Thrift verbindt is: (1) anti-functionalisme; (2) een poging om het actor-structuur dualisme te overstijgen; (3) de formulering van een theorie van het handelen en/of het praktisch bewustzijn, waarin recht wordt gedaan aan de intentionaliteit en de motivatie van het menselijk handelen; en (4) het inzicht dat tijd en ruimte van centrale betekenis zijn bij de produktie van sociale interactie. Wat vindt u van deze 'structuratieschool' en waarom hebt u tot dusver zo weinig aandacht geschonken aan deze klaarblijkelijke of ogenschijnlijke geestverwanten?

Ik zie inderdaad enkele overeenkomsten tussen mijn werk en dat van genoemde auteurs, in het bijzonder met het werk van Bourdieu. Zo kan ik een heel eind met zijn *habitus*-begrip meegaan, hoewel ik uiteindelijk niet precies begrijp wat hij ermee wil. Maar ik heb het gevoel dat *habitus* iets te maken heeft met 'habit' en dat Bourdieu probeert te verklaren hoe wij

als handelende personen er in slagen om het sociale leven, ondanks het feit dat onze uiteenlopende contexten begrensd zijn, toch steeds weer met succes te reproduceren. Waarschijnlijk zijn de geschriften van Bourdieu in dit verband het meest verrijd. Ook de conceptualisatie van de factoren tijd en ruimte in zijn verhandeling over Algerijnse boeren heeft op mij veel indruk gemaakt. Hoewel ik dus toegeef dat er tussen mij, Bourdieu en de andere auteurs veel overeenkomsten bestaan, heb ik tot dusver meestal slechts in de marge naar hen verwezen, omdat ik bij mijn standpuntbepaling niet echt door hen beïnvloed ben.

Het kritisch bespreken van andere auteurs is het belangrijkste hulpmiddel geweest bij het ontwikkelen van mijn gezichtspunten. In feite ben ik veel meer beïnvloed door Parsons - dat kwam natuurlijk vooral door mijn opleiding. Ik heb het gevoel dat ik nog steeds met residuen van Parsons' denkbeelden aan het worstelen ben. Het is, tussen haakjes, interessant dat ook Garfinkels etnomethodologie daarop terug gaat. Garfinkel was indertijd één van Parsons' promovendi. Hij ontwikkelde zijn etnomethodologie in wezen als een kritiek op Parsons, maar dan vanuit schutziaans perspectief. Ik wil daarmee niet zeggen dat mijn ideeën net zo interessant en belangrijk zijn, maar ik heb toch nog steeds het gevoel dat ik met Parsons aan het worstelen ben. Mijn ideeën gaan dus op heel andere bronnen terug dan die van Bourdieu en de andere auteurs.

Hoe vindt u het om tot de structuratieschool gerekend te worden?

Tussen de genoemde auteurs en mijzelf bestaan natuurlijk ook duidelijk verschillen. Ik zou met hen bepaald niet in dezelfde school willen zitten wanneer dat zou betekenen dat ik met hen in dezelfde klas moest zitten en dus niet met anderen, die ik eerder als klasgenoten zou verkiezen. Ik ga, wat dit betreft dus, liever m'n eigen weg, al erken ik zeker dat ik van iemand als Bhaskar en met name van Bourdieu het een en het ander kan opsteken.

Ik reken mijzelf dus niet zo gauw tot een bepaalde groep of school. Ik denk dat je, in plaats van te spreken van een structuratieschool, beter kunt stellen dat mijn ideeën passen binnen enkele nieuwe perspectieven die in de moderne sociale theorie tot ontwikkeling komen. Deze perspectieven markeren een belangrijke verschuiving in de sociale theorie. Ik denk niet dat de genoemde vier auteurs in het bewerkstelligen van deze veranderingen alleen staan en ik denk ook zeker niet dat ik de enige ben die dit soort ideeën naar voren brengt. Ik zie het echter als een onderdeel van een veel bredere stroming in het sociale denken, een omschrijving waaraan ik de voorkeur geef boven de term school.

Is zich volgens u een nieuwe consensus aan het aftekenen? Wordt de orthodoxe consensus van weleer vervangen door een nieuwe?

Zo zou ik het niet willen stellen. Ik zou liever willen spreken van een naar elkaar toegroeiën van denkbeelden die voor het verdwijnen van de orthodoxe consensus verantwoordelijk waren. Er vindt op dit moment een herbezinning plaats over de fundamentele taken van de sociale theorie, en deze herbezinning blijft niet tot de sociologie als zodanig beperkt, maar strekt zich uit over alle sociale wetenschappen. Dat is een heel belangrijke verschuiving en ik verwacht dat hieruit nieuwe syntheses te voorschijn zullen komen. En ik beschouw mijn eigen werk als een poging om naar vermogen aan deze ontwikkeling bij te dragen.

Maar ik denk niet dat dit zal resulteren in een zelfde soort consensus als die van vroeger. Daarachter zat namelijk een geloof in het betrekkelijk onproblematische karakter van kennisaccumulatie die in de sociale wetenschappen op ongeveer dezelfde manier tot stand zou kunnen komen als in de natuurwetenschappen. De idee van kennisaccumulatie in de sociale wetenschappen is echter helemaal niet zo onproblematisch en staat bloot aan dezelfde geschillen, spanningen en politieke overwegingen als die welke zich voordoen in de sociale wereld waarop deze kennis betrekking heeft. Aan dat soort controverses kunnen we ons in de sociologie nooit helemaal onttrekken. Wij zijn nu eenmaal geen goden die vanuit de hoogte neerkijken op wat de gewone stervelingen doen en laten. De meeste gewone stervelingen zijn trouwens behoorlijk goed in het theoretiseren en ze moeten dit ook wel zijn om het sociale leven überhaupt mogelijk te maken. De sociologie zal zich nooit zover van het theoretisch denken van de leken kunnen verwijderen als binnen de orthodoxe consensus voor mogelijk werd gehouden. Daarom geloof ik niet in de opkomst van een nieuwe orthodoxe consensus.

Structuratietheorie en empirisch onderzoek

De structuratietheorie vormt het hart van uw poging om het aloude actor-structuur dualisme te overstijgen. Critici als Margaret Archer (1982), Steward Clegg (1979) en Mike Gane (1983) geloven niet dat u daarin erg geslaagd bent. Het is volgens hen bij u onduidelijk wanneer er van reproductie sprake is en wanneer van produktie; onduidelijk is hoe dit precies zou kunnen worden vastgesteld. Clegg wijst op een verwant probleem wanneer hij opmerkt dat u voortdurend heen en weer zwenkt tussen formuleringen die nu eens de indruk wekken dat actoren structuren naar hun hand zetten en dan weer dat actoren door structuren worden bepaald. Weliswaar constitueren actoren de structuren, maar omdat structuren noodzakelijk zijn als medium voor de totstandkoming van de interactie gaat er inherent een beperkende invloed van uit. Wat vindt u van deze kritiek?

Ik denk dat mijn critici hier twee niveaus van analyse door elkaar halen

die goed onderscheiden moeten worden: het logische en het substantiële niveau.

Mijn stelling is dat op het logische niveau het handelingsbegrip en het structuurbegrip elkaar wederzijds vooronderstellen. Je kunt geen bevredigend handelingsbegrip maar ook geen bevredigend structuurbegrip ontwikkelen als je niet van die logische verbinding uitgaat. Dat neemt niet weg dat er heel wat gebieden zijn waarin een aantal traditionele visies uit de sociologie - bijvoorbeeld dat het geheel meer is dan de som van de delen of dat structuren in een bepaald opzicht onze activiteiten beperken - nog steeds verdedigd moeten worden. Mijn critici vervallen in de fout de door mij voorgestelde *logische* verbinding tussen structuur en handelen als een *substantiële* op te vatten. Daar heb ik echter nooit voor gepleit.

Datgene wat de orthodoxe sociologen op substantieel niveau beschouwen als de dwingende eigenschappen van sociale systemen, vormen *empirisch* te verklaren fenomenen.

Maar hoe moeten we die dwingende eigenschappen dan empirisch onderzoeken?

Naar mijn mening moet daarbij op twee dingen worden gelet.

Ten eerste moet onder ogen worden gezien dat sociale systemen zich uitstrekken door tijd en ruimte. De dingen die ons handelen beïnvloeden gaan de context van het onmiddellijk aanwezige te buiten. Het is duidelijk dat al ons handelen zich ontvouwt binnen omstandigheden van '*presence*'. Dat is wat het lichaam verbindt aan de sociale theorie, één van de interessante zaken die naar voren werden gebracht door Michel Foucault. Hij stelt mijns inziens terecht dat het lichaam en zijn zintuiglijk apparaat de grondslag dienen te vormen van elke sociale theorie die die naam wil verdienen. Ze vormen als het ware de materialiteit van elke sociale theorie. (Een heel andere materialiteit, tussen haakjes, dan de traditionele materialiteit van het historisch materialisme; die had immers betrekking op de verovering van de natuurlijke wereld.) Daarnaast is echter duidelijk dat het sociale leven zich niet beperkt tot wat Erving Goffman de omstandigheden van '*co-presence*' heeft genoemd. Sociale betrekkingen strekken zich uit door tijd en ruimte; van het zichtbare naar het onzichtbare, van het aanwezige naar het afwezige. Ik denk dat het in deze wisselwerking tussen het aanwezige en het afwezige is, dat we een eerste vorm van inperking kunnen vinden. Samenlevingen bestaan in hun uiterlijke vorm als georganiseerde systemen die de onmiddellijke context van het aanwezige te buiten gaan; hetgeen wij in contexten van '*presence*' doen verandert daar niet noodzakelijkerwijs al te veel aan. Dat is wat ik de *feitelijkheid* van sociale systemen noem. Zolang daar maar niet via een objectivistische vergelijking een of ander algemeen causaal vermogen aan wordt toegekend, heb ik er geen probleem mee om die feitelijkheid in mijn standpunt op te nemen.

Een tweede vorm van sociale inperking is gelegen in het *dwingende karakter van sancties*. Ik denk dat alhoewel Durkheim geen onderscheid maakte tussen het kenmerk van de feitelijkheid van sociale systemen en de werking van sancties - hij omschreef het algemeen dwingende karakter van sociale feiten immers in termen van de sancties verbonden aan de overtredingen van regels - het toch belangrijk is om te doen. De feitelijkheid betreft namelijk een algemeen kenmerk van de dwingende eigenschappen van sociale systemen, terwijl de sanctionerende eigenschappen van sociale systemen behoorlijk kunnen variëren naargelang de normen en regels die en het geding zijn en naargelang het vermogen van de betreffende groep om passende sancties te mobiliseren.

Het is dus in deze twee vormen - in de vorm van de feitelijkheid van de systemen en in de vorm van de werking van sancties - dat we als individuen overduidelijk leven in contexten die ons handelen inperken. Ik beschouw het niet als een probleem om deze in te bouwen in de structuratietheorie, zolang het maar duidelijk blijft dat het hier gaat om een substantiële analyse van bepaalde soorten van sociale systemen en contexten, en niet om iets dat verband houdt met het logisch argument van de dualiteit van structuren.

In de structuratietheorie worden sociale praktijken geanalyseerd als een continue wisselwerking tussen intentioneel handelende individuen en structurele eigenschappen van de betreffende handelingssystemen. Theoretisch mag dit een heel adequaat uitgangspunt zijn, de vraag blijft toch hoe dergelijke praktijken in empirisch onderzoek geïdentificeerd kunnen worden. Aan dit methodologische probleem heeft u tot nu toe weinig aandacht besteed.

Men mag van theoretische discussies - waarvan sommige noodzakelijkerwijs een zuiver formeel karakter hebben - in hun algemeenheid niet verwachten dat zij in directe zin empirische implicaties hebben. Het is een onjuist uitgangspunt wanneer men theorievorming de verplichting oplegt dat zij in directe zin zal moeten verwijzen naar bepaalde reeds bestaande onderzoeksmethodieken en -procedures. Ik vind het volstrekt legitiem dat iemand zich bezig houdt met het opnieuw doordenken van fundamentele aspecten van de sociale theorie - een exercitie die zeker relevant kan zijn voor empirisch onderzoek - zonder dat hij of zij daarbij de verplichting heeft om ook met een kant-en-klare onderzoeksmethodiek te komen. Ik sta zelf zeer afwijzend tegenover de idee dat een theorie, bijvoorbeeld de structuratietheorie, bepaalde onderzoeksmethoden niet langer aanvaardbaar zou maken. Sommige etnomethodologen waren die opvatting wel toegedaan. Wanneer men de ideeën van Aaron Cicourel c.s. eenmaal begrepen had, zo stelden zij, zou men inzien dat het geen zin meer had om survey-onderzoek te doen of om in het onderzoek gebruik te maken van vragenlijsten of wiskundige procedures. Ik zie dat anders. Ik ben er niet op uit om een

banvloek uit te spreken over bepaalde methodologische procedures.

De structuratietheorie legt dus geen voorkeur aan de dag voor bijvoorbeeld kwantitatief of kwalitatief onderzoek?

Naar mijn mening doorbreekt de structuratietheorie deze traditionele tweedeling nu juist, en wel door licht te werpen op een aantal principes van empirisch onderzoek in het algemeen. Kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden worden gewoonlijk gekoppeld aan respectievelijk de interpretatieve sociologie, waarin het accent ligt op 'etnografisch' onderzoek, en de meer 'objectieve' sociologie, waarin men vooral met statistisch materiaal werkt. Ik geloof niet dat deze tweedeling vol te houden is. Er zijn omstandigheden denkbaar waarin het de moeite waard is om wiskundige modellen te gebruiken en ik heb daar geen enkel bezwaar tegen. Maar men moet zich er wel rekenschap van geven dat elk wiskundig model, hoe abstract ook, altijd een hermeneutisch moment in zich draagt. Het is in de sociale wetenschappen gewoonweg onmogelijk om het gedrag, de activiteiten van mensen te beschrijven zonder daarbij gebruik te maken van de kennis van de actoren zelf. Denk maar eens aan het bekende voorbeeld van Ludwig Wittgenstein over het salueren c.q. gedag zwaaien van iemand. Men zou de betreffende handeling als observator foutief interpreteren wanneer men deze zou beschrijven als uitwuiwen terwijl het in feite een militaire groet betreft. Er bestaat gewoon niet zoiets als een neutrale observatie-taal in die zin dat voorbij gegaan kan worden aan het hermeneutisch duiden van levensvormen als voorwaarde voor het beschrijven van sociaal handelen. Het hermeneutisch duiden van levensvormen vormt simpelweg het startpunt van alle sociale wetenschappen. Alle sociale wetenschappen hebben daarom een etnografisch element in zich, hoe indirect de methodologische implicaties daarvan misschien ook mogen zijn. Dit te erkennen is van groot belang, omdat daarmee de bij voortduring gevoerde debatten tussen aanhangers van interpretatieve en kwantitatieve methoden enigszins gerelativeerd kunnen worden.

Hoe ziet empirisch 'structuratie-onderzoek' er volgens u uit?

Wanneer men op basis van de structuratietheorie een onderzoeksprogramma wenst te ontwikkelen, zal deze theorie - die nu eenmaal een sterk formeel karakter heeft - daartoe eerst met een meer substantiële theorie van sociale organisatie en sociale verandering verbonden moeten worden. En ik zou in dit verband naar voren willen brengen dat het werken vanuit de structuratietheorie met zich meebrengt dat een door-en-door historische benaderingswijze wordt gekozen. Er bestaat mijns inziens geen alternatief voor het algemene karakter van het conceptuele apparaat zoals ik dat tot nu toe ontwikkeld heb en dat men *trans-historisch* zou kunnen noemen. Iets

anders is onmogelijk vanwege het feit dat de meeste begrippen zeer nauw verweven zijn met de verschijnselen waarvoor zij een verklaring trachten te vinden. Dit geldt zelfs voor het begrip 'geschiedenis'. Men kan het begrip geschiedenis niet eenvoudig opvatten als parameter voor sociale verandering. Bij ons staat 'geschiedenis' voor veranderingen die zich in het verleden hebben voltrokken en die dus gedateerd zijn. Een dergelijke opvatting van geschiedenis zal men echter niet aantreffen in archaïsche samenlevingen en waarschijnlijk trouwens ook niet in onze eigen samenleving vóór de opkomst van de moderne westerse beschaving.

Het zal dus nu wel duidelijk zijn dat uit mijn conceptueel kader niet zomaar rechtstreeks een concreet onderzoeksprogramma kan worden afgeleid. Zo'n programma kan er echter wel op worden geënt. Als ik in mijn nieuwste boek [*The Constitution of Society*, verschenen een half jaar nadat dit interview werd afgenomen, red.] probeer aan te tonen dat de urbane sociologie van fundamentele betekenis is voor de moderne sociologie, is dat in feite een uitwerking van wat ik in de structuratietheorie steeds heb benadrukt: dat het voor sociologen erg belangrijk is om alert te zijn op de begrippen tijd en ruimte en op tijd-ruimte contexten in het sociale leven. Dat houdt in dat men zich rekenschap moet geven van het belang van architectonische vormgeving en van het verschijnsel stad. De moderne maatschappij - en dat betekent voor mij de natie-staat in zijn huidige vorm - is ondenkbaar zonder de moderne stad.

Ik denk dus dat het door mij geschetste perspectief wel degelijk van invloed is op het feitelijk onderzoek dat men doet - echter niet op methodologisch niveau. Het schrijft niet vóór dat je mensen geen vragen meer zou mogen voorleggen over wat voor onderwerp dan ook, of dat al het onderzoek van nu af aan slechts betrekking zou mogen hebben op overzichtelijke interactie-settings of iets dergelijks. In dat soort voorschriften zie ik geen enkel heil. Ik geloof daarentegen wèl dat het zinvol is om zich in het onderzoek op bepaalde thema's en verschijnselen toe te leggen vanuit een welomschreven theoretisch perspectief, dat kleur en inhoud geeft aan de empirische resultaten. Het lijkt mij bijvoorbeeld interessant om in een onderzoek naar geslachtsverhoudingen te proberen om de tijd-ruimtelijke architectuur van het sociale leven in verband te brengen met de concrete architectonische organisatie van steden. De scheiding in tijd-ruimte bijvoorbeeld tussen werken en wonen is van fundamenteel belang en oefent invloed uit op de relatie tussen klasse en geslacht. Dit is de manier waarop ik met empirisch onderzoek bezig wil zijn.

Kortom, ik denk dat op uw vraag betreffende de relatie tussen de structuratietheorie en toegepaste empirisch onderzoek een bondig antwoord te geven is: dat verband is niet zo direct als de vraag suggereert; een dergelijk direct verband zou naar mijn mening ook niet wenselijk zijn.

Over politieke en morele verantwoordelijkheid

In een interview door Josef Bleicher en Mike Featherstone (Theory, Culture & Society, p. 75) hebt u gezegd: "I do want to develop an approach centred around the idea of structuration that allows adequate recognition of the fact that we are human agents and to be an agent is already to be a phenomenon that is not just something open to analyses, it already implies a certain position about what people are like". En over hetzelfde thema schrijft u in een van uw boeken: "To regard social agents as 'knowledgeable' and 'capable' is not just a matter of analyses of action; it is also an implicitly political stance" (Profiles and Critiques, p. 16). Kunt u deze uitspraken wat verder toelichten?

Een theorie die werkt met een onwaarachtig of onjuist beeld van een menselijke actor, zal stelselmatig ook een vertekend beeld geven van de politieke en morele verantwoordelijkheden die aan deze actor kunnen of moeten worden toegeschreven. Ik denk dat de orthodoxe sociologen voor een belangrijk deel behept waren met wat ik 'conceptueel leninisme' zou willen noemen. Dat kwam doordat zij werkten met een mensbeeld dat - in termen van de politieke en morele verantwoordelijkheden van mensen - onvolledig was. Men ging er te makkelijk van uit dat mensen heen en weer bewogen worden door krachten waar zij geen grip op hebben en die zij niet begrijpen. Nu wil ik niet ontkennen dat er zulke krachten bestaan. Maar om de vraag te kunnen beantwoorden waarvoor mensen wel of niet verantwoordelijk kunnen worden gesteld, is het van cruciaal belang om te weten waar die krachten beginnen en waar zij ophouden.

Wat moeten we ons voorstellen bij de term 'conceptueel leninisme'?

In zijn analyse van de regendansen bij de Hopi-indianen heeft Merton een schoolvoorbeeld van 'conceptueel leninisme' gegeven. Ik heb het voorbeeld van die regendans - waarbij iedereen woest in het rond danst, zwaiend en rammelend met allerlei voorwerpen in de hoop dat er daardoor regen zal komen - ook genoemd in *Central Problems*. Merton zegt: we weten dat die dansen geen regen brengen, dus waarom doen ze het dan in vredesnaam? Zijn antwoord luidt dan: ze doen het omdat het de latente functie heeft de groepssolidariteit te bevorderen. Zo'n visie nu impliceert wel een bijzonder magere kijk op de verantwoordelijkheid en het zelfbegrip van mensen. Er wordt geen poging gedaan in de analyse de mogelijkheid te betrekken dat de Hopi bijzonder goed beseften dat hun regencereemonie hooguit bij toeval regen bracht. Er wordt geen melding gemaakt van het feit dat, zoals etnografisch onderzoek heeft uitgewezen, de Hopi heel goed wisten wanneer het een goede tijd was om te dansen, namelijk in het regenseizoen. En tenslotte wordt er voorbijgegaan aan de mogelijkheid dat de Hopi heel goed op de hoogte waren van de functie waarover Merton het heeft. De

idee dat religie sociale solidariteit met zich meebrengt is immers geen uitvinding van sociologen. Deze kennis maakte bijvoorbeeld al deel uit van de rationaliserende praktijken van priesters in traditionele beschavingen, die met deze idee heel wel bekend waren. En ik zie niet in waarom mensen in kleinschalige samenlevingen dit ook niet zouden ontdekken.

Er is om kort te gaan een veel uitvoeriger en verfijnder bespreking nodig van de beweegredenen van actoren voordat men kan gaan theoretiseren over onbedoelde gevolgen. En dat heeft consequenties voor de kwestie van de politieke en morele verantwoordelijkheid; het betekent immers dat aan actoren veel meer capaciteiten en dus een grotere verantwoordelijkheid worden toegekend dan de orthodoxe sociologen - net als de marxisten overigens - zouden toestaan. Maar wanneer, zoals de orthodoxe sociologen het stelden, mensen niet verantwoordelijk zijn voor wat ze doen - als jeugdmisdaad bijvoorbeeld eenvoudig het gevolg zou zijn van gebroken gezinnen - hoe kun je dan ooit mensen voor iets aansprakelijk stellen? Moet je daarvoor de maatschappij (wat dat ook mag wezen) verantwoordelijk stellen omdat die maatschappij de oorsprong is van de problemen? Dat lijkt mij een hopeloos standpunt, waarin de logische tegenspraken in de traditionele visie op wat sociologie is, duidelijk naar voren komen.

Ik moet nog op een ander aspect wijzen in de kwestie van de politieke en morele verantwoordelijkheid en dat houdt verband met wat ik de *dubbele hermeneutiek* in de sociale wetenschap heb genoemd. De sociale wetenschappen richten zich tot mensen die in staat zijn hun activiteiten te veranderen in het licht van wat wij als sociologen zeggen. De natuurlijke wereld kan dat niet. Dit gegeven verleent de sociale wetenschappen een extra politieke dimensie, omdat de sociale wetenschappen de omstandigheden die zij beschrijven in principe - zeker niet noodzakelijkerwijs in de praktijk - kunnen doen veranderen. Een typerend voorbeeld daarvan is het fenomeen van de *self-fulfilling prophecy*. In plaats van dit fenomeen te beschouwen als een storend of uitzonderlijk verschijnsel, moeten we daarin juist een vingerwijzing zien van wat sociale wetenschappen eigenlijk zijn. De sociale wetenschappen richten zich tot een publiek dat in staat is de 'wetenschappelijke' kennis die wordt aangereikt te verdisconteren en de eigen activiteiten daarbij te veranderen.

Omdat daarmee de mogelijkheid tot politieke verandering als het ware is 'ingebouwd' in de sociale wetenschappen, bezitten zij een inherent politiek karakter. Want zij geven aan dat de wereld er anders uit zou kunnen zien; zij laten zien dat de wereld in wezen een sociale wereld is. De mogelijkheid tot verandering hangt af van het soort van inzicht in de sociale werkelijkheid dat mensen hebben en is daarmee niet slechts afhankelijk van de wetten - of welke krachten dan ook - waarvan verondersteld wordt dat zij het menselijk handelen in de een of andere richting bewegen. De sociale wetenschappen brengen de veranderbaarheid, de kneedbaarheid van de sociale wereld tot uitdrukking en dit verwijst mijns

inziens direct naar de potentie tot sociale kritiek.

Totalitarisme en de natie-staat

We willen u nog een keer citeren. In Central Problems (pp. 44-45) stelt u dat: "the pressing task facing social theory is not to further the conceptual elimination of the subject, but on the contrary to promote a recovery of the subject without lapsing into subjectivism". En dat: "... the end of the individual, perhaps, signals the final passing of the age of the bourgeois liberalism; not however as a fruitful historical transition, but rather as swamped by a spreading totalitarianism". Waar ziet u in westerse samenlevingen tekenen van deze totalitaristische tendens?

Eerst een opmerking vooraf. Ik denk dat het vraagstuk dat we zojuist besproken hebben en dat verband houdt met de kwestie van het toekennen van de juiste verantwoordelijkheden en kundigheden aan actoren, niet verward moeten worden met de doorwerking in het sociale leven van bepaalde maatschappelijke veranderingsprocessen. Naar mijn idee ligt een dergelijke verwarring ten grondslag aan bijvoorbeeld het foucaultiaanse gepraat over het 'einde van het individu'.

Wat ik wil zeggen is: inderdaad, we moeten het subject decentreren, dat wil zeggen subjectiviteit beschouwen als iets dat verklaard moet worden, echter zonder het - à la Foucault - zodanig te herformuleren dat het als het ware verdwijnt, doordat het wordt opgenomen in een of ander universeel denkschema of in een veld van *discourses*. We moeten het subject decentreren, juist om er zodoende weer vat op te krijgen in de door mij zojuist geschetste zin van actoren die kennis hebben van hun handelen, en waarbij subjectiviteit - anders dan bij Foucault - verbonden blijft met beheersing van het lichaam.

Het was Goffman die op briljante wijze heeft laten zien hoe subjectiviteit verbonden is met de beheersing van de lichaamshouding, met de positionering van het lichaam en met de manier waarop door middel van allerlei tekens en signalen vorm gegeven wordt aan de organisatie van 'bodily life'.

Het gaat hier dus om een analytische manoeuvre: het subject decentreren, maar de subjectiviteit herontdekken. Het gaat mij om de herontdekking van het subject *niet* op de gebruikelijke manier van 'het individu hier' en 'de samenleving daar', maar in die zin dat de subjectiviteit wordt herontdekt als zijnde onderdeel van een recursief proces waardoor actoren in sociale systemen op elkaar betrokken zijn.

Dit vraagstuk moet, zoals gezegd, scherp onderscheiden worden van maatschappelijke veranderingsprocessen, zoals bijvoorbeeld de invloed die uitgaat van de toegenomen informatieverwerking en -opslag op de sociale

patronen in het moderne leven. We leven in een ander politiek universum dan dat van de negentiende eeuw, omdat er in de moderne staten verandingsprocessen zijn opgetreden die, zoals ik reeds stelde, eenvoudigweg niet te vergelijken zijn met de ontwikkelingen van destijds. Er zijn twee trends die ik in deze specifieke context zou willen noemen, trends die beide verband houden met de ontwikkeling van de moderne natie-staat, maar die binnen de sociologie fundamenteel verwaarloosd zijn.

De eerste betreft het tot ontwikkeling komen van *surveillance*. Ik denk dat wat Foucault hierover te zeggen had bijzonder waardevol is, omdat het leven zich niet zozeer in samenlevingen als wel in natie-staten afspeelt. Zoals ik al eerder zei bedoelen de meeste sociologen eigenlijk de natie-staat wanneer ze het over de samenleving hebben. Natie-staten hebben op een enorme manier de mogelijkheden vergroot om informatie over hun ingezetenen in te winnen en op te slaan. Dit moet ook wel wil er zoiets als een natie-staat mogelijk zijn.

In *The Constitution of Society* beargumenteer ik dat de opkomst van natie-staten sterk beïnvloed werd door de ontwikkeling van de boekdrukkunst en de diffusie van informatie. De uitvinding van het morse, waarbij communicatie en transportvorm voor het eerst van elkaar gescheiden worden, markeert net als de uitvinding van het wiel of als bepaalde andere technische vindingen, een cruciaal moment in de geschiedenis van de menselijke beschaving. Binnen de moderne natie-staat gaat grote invloed uit van ontwikkelingen op het terrein van de elektronische communicatie. De moderne staat functioneert met andere woorden bij de gratie van de controle over veel, veel meer informatie dan enige staat ooit tot haar beschikking had. Dit geldt niet alleen voor de staat, maar ook voor bijvoorbeeld universiteiten en voor alle mogelijke bureaucratische organisaties. Om die reden ook moet men bijvoorbeeld een dossier, een boek of een ordner zien als een potentieel machtsinstrument: het opslaan van informatie vergroot iemands mogelijkheden om controle uit te oefenen over anderen en over het sociale gebeuren. De opslag van informatie is dus een essentieel machtsinstrument, dat verbonden is met het ontstaan van staten, meestal via de opkomst van het schrift. Bijna alle oude beschavingen hadden de beschikking over schrift, en schrijven is een beginnende vorm van informatie-opslag. Het is, zoals Jack Goody zegt, een manier van registreren. De context waarbinnen het schrift tot ontwikkeling kwam, was niet zozeer die van het optekenen van verhalen, als wel die van het verzamelen en ordenen van informatie. Door de boekdrukkunst en de elektronische communicatie worden laatstgenoemde mogelijkheden nog eens drastisch vergroot.

De tweede trend die karakteristiek is voor de moderne staat betreft de *concentratie van de controle over geweldsmiddelen* in een staand leger. En ook dit is een thema dat binnen de moderne sociologie fundamenteel veronachtzaamd is. Traditionele staten hebben altijd een claim gelegd op

de legitieme controle over de geweldsmiddelen, zoals Weber al zei. Die claims waren echter nooit succesvol: de legitimiteit van de controle over de geweldsmiddelen werd voortdurend aangevochten door bandieten, roofriders, struikrovers en dergelijke. In de moderne staat doet zich voor het eerst de situatie voor dat die claim succes blijkt te hebben; de staat bezit nu inderdaad de legitieme controle over de geweldsmiddelen. Dat maakt het tegenwoordige leger, in tegenstelling tot het leger in traditionele samenlevingen, onaantastbaar. Het moderne leger is een geprofessionaliseerde institutie die de controle monopoliseert over een uiterst omvangrijke bewapening en over middelen om mensen sancties op te leggen.

Hiermee hebben we dus tenminste twee karakteristieken genoemd van de moderne staat - namelijk de controle over informatie en de controle over de geweldsmiddelen - die schromelijk onderbelicht werden in de traditionele sociologische theorieën, theorieën die zich eerder bezighielden met het industrialisme, met economische ruilprocessen e.d. Elk van deze karakteristieken laat zich in verband brengen met totalitarisme, waarbij totalitarisme staat voor een concentratie van macht ter realisering van bepaalde doeleinden met een voorbijgaan aan wat andere mensen daarvan vinden of hoe anderen dit ondergaan. En het zijn deze twee karakteristieken die ik in hun onderlinge verband zou willen beschouwen als de oorsprong van het moderne totalitarisme. Ik denk trouwens dat zij het gangbare onderscheid in 'links' en 'rechts' doorkruisen: noch de traditionele liberale theorieën noch de traditionele socialistische theorieën hebben op deze trends een echt antwoord. Het socialisme is altijd uitgegaan van het vreedzame, de nationale grenzen overstijgende karakter van de economische ruil. Voor de liberalen geldt trouwens hetzelfde. Voor socialisten vormt het hoofdprobleem de klassenstrijd en afschaffing van de privé-eigendom. Zo heeft het socialisme nauwelijks een visie op het proces van informatiecontrole en evenmin op het fundamentele fenomeen te moeten leven in een uitzonderlijke wereld waarin de technologische innovatie van wapensystemen in een geweldig tempo plaatsvindt; met strijdkrachten die in staat zijn ons allemaal te vernietigen. Dat is nog nooit eerder het geval geweest. Zelfs de gigantische legers van vroegere keizerlijke monarchen waren altijd opgebouwd uit huurlingen, geronselde vagebonden en 'warlords', die zich gemakkelijk konden ontpoppen tot een haard van oppositie. Dat is nu niet meer mogelijk, behalve dan in bepaalde uitzonderlijke omstandigheden zoals in Libanon of Noord-Ierland. Terrorisme moet denk ik begrepen worden als een reactie op de huidige situatie. We kunnen het terrorisme pas begrijpen in de context van de succesvolle verstatelijke controle - voor de eerste keer in de geschiedenis - over de geweldsmiddelen.

Resumerend kunnen we dus stellen dat totalitarisme door mij in verband gebracht wordt met twee specifieke trends in de moderne natie-staat namelijk de ontwikkeling van surveillance en de concentratie van de controle over de geweldsmiddelen.

Bestaansonzekerheid in een kunstmatige, gecreëerde wereld

U schreef in A Contemporary Critique (p. 154): "In everyday life of capitalist society security is relatively fragile as the result of the purely habitual character of the routinisation of many day-to-day activities". U legt hier een verband tussen het kapitalisme en het zwakker wordende 'fundamentele beveiligingssysteem' van de persoonlijkheid; mogen we deze passage opvatten als een vorm van wat men in Duitsland Kulturkritik noemt? En zo ja, waarin verschilt uw benadering wat dit betreft van de conservatieve kritieken op de hedendaagse samenleving?

Ik kan denk ik het laatste deel van uw vraag het best beantwoorden door nader uit te leggen waarom ik de termen 'zijnszekerheid' (*ontological security*) en 'zijnsonzekerheid' in mijn analyse gebruik. Ik probeer deze termen in verband te brengen met de theorie van de stad. Zowel in *A Contemporary Critique* als in het daaropvolgende deel probeer ik aan te geven dat de theorie van de stad van essentieel belang is om het karakteristieke van het moderne sociale leven te begrijpen. Wij leven in een kunstmatige gecreëerde omgeving, waarin de aloude scheiding of tegenstelling tussen stad en platteland niet meer bestaat. Dit gaat gepaard met een proces van afbrokkeling van tradities. Ik denk dat de Duitse 'Kulturkritik' het hier in bepaald opzicht bij het juiste eind heeft. Karakteristiek voor moderne verstedelijking en voor sociale relaties in onze moderne samenleving is het feit dat ons leven in belangrijke mate door architectonische vormgeving voorgestructureerd wordt. De vroegere dorpsamenlevingen verkregen hun vormgeving heel geleidelijk en onder invloed van de gang van zaken in het dagelijkse leven. Wij daarentegen leven in geplande, vorgevormde steden. Dit betekent dat het merendeel van de dingen die wij in het dagelijkse leven doen, de ruimtelijke organisatie volgen van de gebouwde omgeving en dat deze activiteiten in feite een routinematig karakter dragen.

Wanneer ons gevraagd wordt, waarom wij op een bepaalde manier handelen, zeggen wij meestal iets in de geest van: "Nou ja, ik doe het eigenlijk altijd op deze manier". Onze dagelijkse activiteiten liggen doorgaans niet meer verankerd in traditie maar in routine. Ons dagelijks leven bestaat grotendeels uit routinematige herhalingen; wij bewegen ons dag in dag uit hoofdzakelijk binnen één en hetzelfde tijd-ruimte milieu. Daarom vind ik Torsten Hägerstrand's tijd-ruimte geografie ook zo interessant, omdat daarin het proces waarbij instituties vaste vormen aannemen heel concreet wordt opgevat als het resultaat van de recursiviteit van dagelijkse gedragspatronen.

Om nu terug te komen op de vraag naar het verband tussen de routinisering van het handelen en de fundamentele bestaanszekerheid of -onzekerheid van mensen: ik denk dat er door een hele reeks van - deels

toevallige - oorzaken in de meer recente geschiedenis een proces op gang is gekomen waarbij crises in de persoonlijke levenssfeer steeds meer buiten de directe sfeer van het alledaagse leven zijn komen te vallen. Sommige schrijvers over afwijkend gedrag hebben het in dit verband wel over *incarceration*; anderen, zoals Foucault, spreken liever van *sequestration*. Sequestratie staat voor het afzonderen uit het dagelijks leven van angstaanjagende gebeurtenissen die te maken hebben met existentiële menselijke problemen. Ik denk dan bijvoorbeeld aan de confrontatie met de dood of met ernstige lichamelijke verminking, met waanzin of met bepaalde vormen van disciplineren waarover Foucault geschreven heeft. Deze dingen spelen zich af achter gesloten deuren. De meesten onder u hebben misschien nog nooit een lijk gezien; en mocht dat wel het geval zijn, dan was dit waarschijnlijk een bijzonder ongewone schokkende ervaring. In de moderne samenleving is de dood een onzichtbaar verschijnsel geworden. Men wordt slechts zelden met de dood of zelfs maar met ernstige lichamelijke verminking geconfronteerd. Ambulances zijn geblindeerd, zodat men niet naar binnen kan kijken en dus als het ware al bijna niet meer van streek kan raken door dit potentiële gevaar om te sterven.

Nu wil ik niet suggereren dat bij dit alles opzet in het spel is; integendeel, ik denk dat deze situatie primair op institutioneel niveau kan worden verklaard. Maar een gevolg is wel, dat het dagelijks leven hierdoor ontmoraliseert, dus een niet-moreel karakter krijgt. Existentiële problemen worden vertaald in technische problemen, bijvoorbeeld over wat dood, ziekte, waanzin enz. is. Daarom kan ik tot op zekere hoogte wel meegaan met Jürgen Habermas' bespreking van dit verschijnsel in zijn *Theorie des kommunikativen Handelns*; anders echter dan dat bij hem gebeurt, zou ik dit fenomeen willen situeren in de zojuist geschetste contexten en dus willen verbinden met het sequestratieproces van het dagelijks leven.

We stuiten hier op een ander aspect van tijd-ruimte dat eveneens bijzonder interessant is en waarover ik graag nog wat meer zou willen zeggen, vooral omdat het welbeschouwd één van de centrale thema's vormt van overigens zeer uiteenlopende theorieën. Ik denk dan aan het verband tussen *disclosure* en *enclosure*, tussen ontsluiten en omsluiten. Ter verduidelijking geef ik een paar voorbeelden. Ik begin met Sigmund Freud. Als Freud een onderscheid maakt tussen wat Goffman later *front regions* en *back regions* zou noemen, loopt dat parallel aan het onderscheid tussen *disclosure* en *enclosure*. Het gaat Freud om wat ontsloten kan worden in het discursief bewustzijn en wat omsloten blijft in een of andere kamer van het onbewuste. In de *front regions* manifesteert zich ons bewuste 'zelf'. De *back regions* van het lichaam daarentegen vormen een soort verborgen terrein; dat is ook het terrein van de schaamte. Er bestaat dus met betrekking tot dit soort kwesties veel meer overeenkomst tussen Goffman en Freud dan men op het eerste gezicht zou denken. Zeker hier in Nederland kan ik, sprekend over de relatie tussen *enclosure* en *disclosure*,

voorts ook verwijzen naar het werk van Norbert Elias. Hetgeen deze opmerkt over boerderijen waarin zich - anders dan in aristocratische woningen - het alledaagse leven in één open, ongedeelde ruimte afspeelt, is mijns inziens in essentie juist. Tegenwoordig hebben praktisch alle huizen een gang of een hal. Waarom? Omdat men zodoende alle aangrenzende kamers voorbij kan gaan zonder iemand te storen; het kloppen op de deur is een signaal om aan te geven dat men van plan is om deze afgrenzing te doorbreken. Zo zijn er nog veel meer van dergelijke conventionele trivialiteiten aan te wijzen; men kan het trivialiteiten noemen, maar desondanks zijn ze van fundamentele betekenis, omdat ze aangeven dat men de grens tussen enclosure en disclosure passeert. En ergens op deze grens moeten we volgens mij de werkzaamheid van het fenomeen zijnszekerheid lokaliseren.

Daarom denk ik dat het leven dat wij leiden, hoewel gegrond in een vaste routine, in beginsel instabiel van karakter is. Want op het moment dat niet meer teruggevallen kan worden op deze routine, wordt men erg kwetsbaar. Dat is wat er bijvoorbeeld gebeurd is in de concentratiekampen. Daar zag men toch het bijna onvoorstelbare verschijnsel, dat de Joden heel gelaten hun dood tegemoet gingen. De twee beelden die mij als de meest dramatische beelden van onze moderne cultuur voor ogen staan, zijn de foto van die Vietnamese boeddhistische monnik die zichzelf in brand stak uit protest tegen de Vietnam-oorlog, en de foto van de Joden die in lange colonnes gewoon zwijgend de weg naar de gaskamers volgden. Dit zijn twee beelden van totalitarisme. Mijns inziens laten ze zien wat er gebeurt als mensen geplaatst worden buiten de milieus waarin hun leven voor een wezenlijk deel gestalte krijgt. Zij kunnen dan niet meer terugvallen op de 'morele rugdekking' zoals die in op traditie gebaseerde civilisaties onder alle omstandigheden geboden werd.

De analyse van het kapitalisme

Laten we nu overgaan op een ander onderwerp. Op het vlak van de maatschappijtheorie hebt u zich beziggehouden met een evaluatie van het historisch materialisme tegen de achtergrond van een analyse van de structurele eigenschappen van modern-westerse samenlevingen. Deze worden volgens u gekenmerkt door de primaire contradictie tussen gesocialiseerde productie en privé-toeëigening van de winsten anderzijds. Deze contradictie berust op de wijze waarop de controle op privé-bezit georganiseerd wordt. Echter, hoewel de staat, juridisch gesproken, nog steeds optreedt als de beschermer van het privé-bezit, heeft de staat anderzijds de controle over het gebruik van het privé-bezit aanzienlijk uitgebreid. Veel theoretici hebben hieruit dan ook de conclusie getrokken dat onze samenleving in feite niet langer te typeren is in termen van deze primaire contradictie. Kunnen we tegen deze achtergrond volgens u nog

wel spreken van een kapitalistische maatschappij?

Volgens mij kunnen we dat wel degelijk. Wanneer we het hebben over privé-bezit, moeten we niet alleen denken aan de juridische conceptie daarvan, met andere woorden niet alleen aan de vraag aan wie nu precies de materiële produkten, de goederen of het kapitaal toebehoren. We moeten privé-bezit veeleer beschouwen als een genererend principe, dat wil zeggen als verbonden met een reeks economische mechanismen via welke (kapitaals)accumulatie plaatsvindt. Daarom denk ik dat men nog steeds kan volhouden dat privé-bezit kenmerkend is voor de westerse samenleving: de eigendom van en het kunnen beschikken over kapitaal als de basis van winstvorming zijn nog altijd van centraal belang voor de instandhouding van het economische systeem.

Ik ontken niet dat er veranderingen zijn opgetreden in de juridische eigendomsvorm, in het karakter van de economische organisatie, in concurrentiestijlen e.d. Maar dat neemt niet weg dat datgene wat ik beschouw als het belangrijkste structurerende kenmerk van westerse landen, namelijk de insulatie (*insulation*) van het politieke en economische leven, volgens mij nog steeds intact is. Daarmee bedoel ik dat veel beslissingen die op ons van invloed zijn in feite binnen de zakenwereld worden genomen en niet binnen de sfeer van de staat. De staat heeft wel een aantal autoritatieve mogelijkheden ter beschikking om invloed uit te oefenen op degenen die werkzaam zijn in de economische sector, maar in vergelijking met een aantal andere werkzame invloeden is die staatsinvloed nogal diffuus.

Deze insulatie van het economische en het politieke leven veronderstelt echter ook een relatie tussen beide. Die relatie wordt nog altijd in belangrijke mate bemiddeld door het privé-bezit, en wel via het feit dat kapitaals-eigendom het belangrijkste genererende principe van het ondernemen vormt. Dit houdt op zijn beurt weer verband met het bestaan van eigendomsrechten op de woningmarkt en het ontbreken daarvan op de arbeidsmarkt. Ik beschouw deze zaken nog steeds als kenmerkend voor de westerse samenleving.

Maar nemen klassenconflicten daarin nog wel een belangrijke plaats in?

Men zou zelfs kunnen verdedigen dat het verschijnsel klasse, hoezeer de moderne staat ook binnendringt in het economische leven, belangrijker is dan ooit te voren in de geschiedenis. Ik denk dat het marxistische theorema dat de geschiedenis het resultaat is van klassenstrijd, onjuist is, omdat er in traditionele samenlevingen geen sprake is van insulatie maar van scheiding (*separation*) tussen het politieke en het economische leven. Het politieke leven speelt zich eenvoudigweg in hoge mate onafhankelijk van economische activiteiten af. In de meeste traditionele samenlevingen komt klassenstrijd nauwelijks voor omdat er geen basis voor contact bestaat

tussen de twee belangrijkste klassen. De dominante klasse voert als het ware strijd met zichzelf. Vormen van klassenstrijd zijn terug te vinden in bijvoorbeeld Rome en in zekere zin ook nog in de oude Griekse samenleving. Maar in de meeste traditionele staten is klassenstrijd een uiterst zeldzaam verschijnsel. Natuurlijk hebben er altijd boerenopstanden bestaan. Iedereen die Wolfram Eberhards studie over het traditionele China heeft gelezen, weet dat boerenopstanden regelmatig voorkwamen. Het betreft hier echter geen vormen van chronische klassenstrijd, maar sporadische protesten tegen extreme economische deprivatie. In mijn ogen vormt de klassenstrijd in traditionele samenlevingen dan ook geen medium van sociale verandering. In moderne samenlevingen is dit wel het geval en dit zal zo blijven zolang er sprake is van dit proces van 'afzondering-in-verbondenheid' tussen het politieke en het economische leven.

Ik vind het in dit verband van groot belang te constateren dat klassenconflicten zich normaliter alleen voordoen wanneer er enig idee van burgerschap bestaat. Daarom was er in de klassieke wereld en in Rome tot op zekere hoogte wel sprake van klassenstrijd, terwijl dat in de meeste andere traditionele maatschappijen merendeels niet het geval was. Burgerschap impliceert dat mensen lid zijn van een overkoepelende politieke gemeenschap en daarmee dat er een of andere vorm van contact bestaat tussen de leden van die gemeenschap. Waar sprake is van contact, bestaat de mogelijkheid van conflict. De meeste traditionele samenlevingen kenden een dergelijke organisatie niet; ze kenden een vorm van segmentering waarbij weliswaar sprake was van een staatscentrum, maar waar de boeren in hun dorp een leven leidden zoals ze dat van oudsher hadden geleid. Er bestond geen horizontale of laterale verbinding die een continue confrontatie mogelijk maakte. Resumerend denk ik dat klassenconflicten voor het eerst endemisch zijn voor die maatschappijen die ik zou willen samenvoegen op de noemer van het westers-kapitalistische type. Hiermee wil ik niet beweren dat klassenconflicten ook het *belangrijkste* medium van sociale veranderingen vormen; dat zou leiden tot economisme. In dat opzicht heeft Marx het ook wat betreft de moderne maatschappij bij het verkeerde eind. In die zin is het marxisme in mijn ogen een klasse-reductionistische theorie. Er bestaan immers nog andere vormen van strijd, gecentreerd rondom andere institutionele kenmerken van de moderne samenleving die, alhoewel ze zeker verband houden met het kapitalisme, niet kunnen worden gereduceerd tot vormen van klassenstrijd. Daartoe reken ik de organisatie van de *militaire macht*, de *etnische verhoudingen* en de *geslachtsverhoudingen*. Alhoewel er dus zeer zeker nog sprake is van klassenstrijd, heeft deze in mijn ogen niet die algemeen-strategische betekenis die hieraan binnen het marxistische denken wordt toegekend.

Over de analyse van sexe-overheersing

*Kunnen we wat verder doorgaan op het laatste deel van uw antwoord. Zoals u zult weten, beschouwt de vrouwenbeweging mannen-overheersing als een fundamenteel organiserend principe in vele samenlevingen. U besteedt in uw boeken betrekkelijk weinig aandacht aan feministische theorieën of aan het feminisme als sociale beweging. Hoewel u, zoals gezegd, geslachtsverhoudingen wel belangrijk noemt (bijvoorbeeld in *Central Problems*, p. 115 en in *A Contemporary Critique*, p. 242), worden zij door u niet aan een nadere analyse onderworpen. Waarom niet?*

Ik moet, denk ik, om te beginnen gewoon schuld bekennen, net als de meeste andere mannen die in een door mannen gedomineerd milieu werken. Tot voor een jaar of tien schreef ik een taal die ik nu als sexistisch beschouw. Zo gebruikte ik bijvoorbeeld de termen 'hij' en 'zijn' om te verwijzen naar beide geslachten. Pas in mijn laatste boeken ben ik gaan spreken van hij èn zij, van hem èn haar, rekening houdend met het feit dat in taal geslachtsverhoudingen tot uitdrukking komen. Dat ik dit voor de hand liggende gegeven niet eerder heb onderkend, hangt gedeeltelijk samen met het feit dat ik de geslachtsverhoudingen niet van fundamentele betekenis achtte voor de sociologie.

Achteraf gezien beschouw ik het als een ernstige tekortkoming dat ik hieraan voorbijging. En de feministische kritiek op de huidige sociologiebeoefening is - voorzover zij zich richt op mensen als mijzelf en op de sociale theorie in het algemeen - nog verre van overbodig. Ik geef kortom toe dat ik, zoals zovele anderen, bezweken ben voor het mannelijk ethos van de sociologie en dat ik tot dusverre geen duidelijke analyse heb gegeven van de invloed die uitgaat van geslachtsverhoudingen.

Daar staat evenwel tegenover dat ik zo'n tien jaar geleden in *The Class Structure of the Advanced Societies* wel een eerste aanzet tot een dergelijke analyse heb gegeven. Ik was, denk ik, een van de eersten die in het kader van theorieën over de klassenstructuur speciale aandacht schonk aan het feit dat lagere administratieve functies steeds meer door vrouwen bekleed zijn gaan worden. De meeste toenmalige theorieën gingen eenvoudigweg aan het feit voorbij dat het vooral vrouwen zijn die het routinematige administratieve werk doen. In die theorieën werd een verband gelegd tussen de opkomst van de 'middle class society' en de toename van administratieve werkzaamheden, waardoor 'white collar' werk steeds meer 'blue collar' werk vervangt. Nu is dit op zichzelf genomen wel juist, maar ik wil benadrukken dat er volgens mij veel meer aan de hand is. Want wat er na de uitvinding van de schrijfmachine - of, meer algemeen, na de intrede van kantoormechanisering - in feite gebeurde, was dat de uitbarsting van geroutineerde handenarbeid ook ging doordringen in de administratieve sector, zodra de typisch 'vrouwelijke' beroepen daar opkwamen.

Ik vind het typerend voor het moderne arbeidsbestel, dat door de uitvinding van de schrijfmachine simpelweg het karakter van administratieve beroepen veranderde. Neem nu het beroep klerk. Vroeger, toen alleen mannen dat beroep uitoefenden, had het een hoge status. Een klerk was vroeger een soort accountant of griffier. Maar vanaf het begin van de twintigste eeuw, toen de schrijfmachine haar intrede had gedaan, kreeg het beroep klerk een totaal andere invulling. De klerk werd toen een kantoorbediende die routine-werkzaamheden verrichtte waarvoor slechts betrekkelijk weinig vaardigheden vereist waren. Dit proces nu verliep ongeveer gelijktijdig met de opkomst van vrouwenarbeid op kantoor. Daarom kan men in schrijfmachines het symbool van 'feminisering' van de administratieve sector zien en tegelijkertijd het instrument van de uitbuiting van vrouwen in deze 'white collar' sector. Ik heb in *The Class Structure of the Advanced Societies* dus een poging gedaan om aan te tonen dat deze thematiek een belangrijk aspect vormt van de klassenstructuur van onze samenleving - en daar sta ik nog steeds achter. Misschien mag ik dit ter compensatie naar voren brengen voor mijn eerder genoemde tekortschieten.

Hoe zou een analyse van de verhouding tussen de geslachten er uit kunnen zien? Is hier sprake van wat u (volgens A Contemporary Critique, p. 54) een 'structural principle' noemt?

Ik ben, gezien de manier waarop ik het begrip structureel principe hanteer, geneigd om de geslachtsverhoudingen niet rechtstreeks aan dit begrip te koppelen. Meer in het algemeen geldt dat wat ik over de geslachtsverhoudingen te zeggen heb eerder betrekking heeft op moderne dan op traditionele samenlevingen.

Voor wat betreft de traditionele samenlevingen wordt de ondergeschikte positie van vrouwen door veel theorieën in verband gebracht met de daar heersende arbeidsdeling. Binnen die arbeidsdeling, zo wordt gesteld, worden vrouwen buitengesloten uit de door mannen gedomineerde en gedefinieerde publieke sfeer doordat hun rol beperkt blijft tot het ter wereld brengen en grootbrengen van kinderen. Ik kan met dit soort theorieën echter slecht uit de voeten.

Met betrekking tot de moderne, kapitalistische samenleving wordt het beeld een stuk duidelijker. Want hoewel ik geen volledig sluitend betoog over de invloed van de factor geslacht pretendeer te kunnen houden, denk ik wel dat ik er voor wat het moderne kapitalisme betreft een verband gelegd kan worden tussen de veranderende organisatie van moderne samenlevingen enerzijds en zich wijzigende patronen van exploitatie tussen de sexen anderzijds. Daarbij staat centraal de scheiding die ontstaat tussen woon- en werkplaats. Ik kan dit illustreren aan de hand van een studie van Louise Tilly over Frankrijk. Uit deze studie komt naar voren dat vrouwen uit het Frankrijk van de negentiende eeuw over een behoorlijke hoeveelheid

macht beschikken - zij het geen 'politieke' macht, dat wil zeggen macht in de publieke sfeer. De macht van vrouwen was gebaseerd op hun controle over de economische activiteiten die zich voornamelijk binnen het huishouden afspeelden. Die machtsbron verdween met de scheiding tussen woon- en werkplaats, een scheiding die op haar beurt - volgens Lawrence Stone waarschijnlijk eerder toevallig dan historisch noodzakelijk - verband hield met de ontwikkeling van de idealen van huiselijkheid en romantische liefde als basis voor het huwelijk. Stone spreekt in dit verband van 'affectief individualisme'. Ik denk dat dergelijke inzichten al met al veel kunnen bijdragen tot een verklaring van de hedendaagse man-vrouw verhouding.

Maar wat voor soort actie-perspectief kan een dergelijke analyse opleveren?

Ik geloof dat de opkomst van dit affectief individualisme heel belangrijk is voor de vrouwenbeweging. Het kan namelijk als het ware op zijn kop gezet worden, in zijn tegendeel worden gekeerd. Net zoals indertijd gebeurde met de liberale burgerrechten, die door de arbeidersklasse werden gebruikt om het systeem open te breken, als een hulpbron in hun strijd tegen onderdrukking en uitbuiting. Het affectief individualisme is belangrijk omdat het benadrukt dat ieder individu verantwoordelijk is voor haar of zijn eigen morele welzijn. Vrouwen kunnen zich daarmee keren tegen traditionele huwelijkspatronen en tegen hun traditioneel ondergeschikte positie daarbinnen.

Overigens ben ik geneigd om te denken dat aan al deze zaken diepgaande psychologische verschillen tussen de geslachten ten grondslag liggen, en dat de oorsprong daarvan wellicht ten dele verklaard zou kunnen worden in psycho-analytische termen - mits ontdaan van elk intrinsiek sexisme.

Dit laatste is echter niet meer dan een opmerking. Over deze kwestie wordt nog hevig gedebatteerd en ik acht mijzelf niet in staat hier een afgerond oordeel over te geven.

In A Contemporary Critique (p. 243) hebt u opgemerkt dat het feminisme potentieel radicalere implicaties heeft voor veranderingen van zowel kapitalistische als staats-socialistische maatschappijen dan het marxisme. Wat hebben het marxisme en het feminisme als sociale beweging nog te bieden?

Ik denk dat er op een bepaald punt een vergelijking getrokken kan worden tussen vrouwenstrijd en klassenstrijd, die van groot belang is voor een goed begrip van het verschijnsel van de vrouwenonderdrukking en überhaupt voor de bestaansgrond van zoiets als de vrouwenbeweging in een kapitalistische maatschappijvorm. Naar mijn mening hebben in de kapitalistische maatschappijen burgerlijke rechten altijd een 'double-edged' karakter gehad: zij zijn niet alleen een bron van onderdrukking, maar vormen tegelijkertijd

ook een aangrijpingspunt voor het 'openbreken' van het systeem. In deze burgerlijke rechten ligt als het ware de bestaansgrond besloten van de vrouwenbeweging zoals die rond de eeuwwisseling, vanaf de strijd voor vrouwenkiesrecht, is ontstaan. Vrouwenbeweging en vrouwenstrijd hebben dus alles te maken met de organisatieprincipes van het moderne kapitalisme, maar kunnen anderzijds, zo betoogde ik al eerder, niet volledig op deze principes teruggevoerd worden.

Ik ben van mening dat het marxisme sterk aan radicale potentie heeft ingeboet. Bepaalde varianten van het marxisme hebben zich zó gemakkelijk geleend ter legitimatie van heerschappijverhoudingen in bepaalde delen van de wereld, dat de negentiende-eeuwse visie van het marxisme als motor van kritische ontdekkingen niet langer houdbaar is in deze tijd. Het marxisme heeft geen antwoord op de verschijnselen die ik eerder noemde, zoals het probleem van het militaire geweld of dat van de verhoudingen tussen de sexen. Het marxisme ontbeert een theorie over militair geweld die ons effectief kan mobiliseren tegen de uiterst verontrustende wereld waarin we leven, een wereld die balanceert op de rand van een algehele of gedeeltelijke vernietiging. We kunnen ons daar geen gedachte over vormen en één van de redenen daarvoor is dat de denktradities waaruit we onze ideeën afleiden daarvoor eenvoudigweg geen aanknopingspunten bevatten. Of ze beschouwden het als een universeel fenomeen dat zou verdwijnen met de opkomst van de industriële samenleving of na de revolutie.

En dit tekortschieten van het marxisme geldt evenzeer voor fenomenen verband houdend met etniciteit en geslacht. Wat men ook van de theorie van Friedrich Engels omtrent de verhouding tussen de geslachten probeert te maken, het is in de grond van de zaak een klasse-reductionistische theorie en ik geloof niet dat zo'n theorie bruikbaar is.

Kortom, geen enkele sociale beweging die zich bezighoudt met sexe- of rassenverhoudingen of met militair geweld, zou marxistische principes tot uitgangspunt moeten nemen, alhoewel deze bewegingen zouden moeten inzien dat Marx' analyse van het kapitalisme een aantal kernelementen bevat die nog steeds van belang zijn voor een goed begrip van deze verschijnselen. Immers, zelfs wanneer uitgegaan wordt van de meest positieve interpretatie van de door Marx voorziene maatschappelijke transformaties - volledig los van wat er in de Oosteuropese samenlevingen van vandaag gebeurt - dan nog levert deze theorie geen bruikbare aangrijpingspunten voor een analyse van vormen van exploitatie die niet direct voortkomen uit het kapitalisme zelf (want er zijn exploitatie-vormen die ouder zijn dan het kapitalisme). Dit houdt verband met een aantal logische tekortkomingen van het marxisme zoals ik die in *A Contemporary Critique* geprobeerd heb bloot te leggen.

Voor belangrijke delen van de marxistische theorie geldt dat zij slechts opgaan onder de vooronderstelling dat het kapitalisme de optelsom (*summation*) is van de wereldgeschiedenis, zodat met de transformatie van dat

kapitalisme alle tekortkomingen van deze maatschappijvorm overwonnen worden. Dit veronderstelt een soort evolutionaire beweging in de geschiedenis, waarbij de samenleving voortdurend wordt bijgesteld of aangepast aan menselijke doeleinden. Dit soort teleologie acht ik in onze tijd onhoudbaar. Het maakt ons theoretisch alleen maar kwetsbaar.

Dat betekent volgens mij dat de doelen, projecten en resultaten van de vrouwenbeweging wel gedeeltelijk zullen moeten verschillen van die van het traditionele socialisme. En dat, hoewel ze met elkaar verbonden zouden moeten zijn, niet verwacht mag worden dat ze beide zullen opgaan in één grote sociale beweging.

De taken en legitimatie van de sociologiebeoefening

We komen nu tot onze laatste vragen. Die gaan over de taken en de legitimatie van de sociologie. De Nederlandse sociologie is zoals bekend vanouds sterk georiënteerd op beleidsproblemen van de overheid. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vragen rond de legitimatie van met name dit type activiteiten en uitspraken voortdurend in discussie zijn. Globaal genomen blijken er drie mogelijkheden te zijn om sociologische uitspraken te legitimeren. In de eerste plaats kan men die legitimering in handen van de opdrachtgever leggen; de goedkeuring door de opdrachtgever vormt dan de basis van de legitimatie. In de tweede plaats kan men zich beroepen op de eigen politieke of normatieve uitgangspunten of op de eigen maatschappijvisie. En in de derde plaats kan men sociologische uitspraken legitimeren op basis van een bepaalde epistemologie. Hoe denkt u daarover? Verdient één van de genoemde gezichtspunten volgens u voorrang?

Ik denk dat ik dit probleem anders zou benaderen. Ik zie om te beginnen niet in hoe men sociologiebeoefening zou kunnen legitimeren zonder elementen uit alle genoemde gezichtspunten te accepteren.

Het is duidelijk dat je voor systematische reflexie en voor sociaal onderzoek een soort institutionele *niche* nodig hebt - en daarvoor is weer vereist dat er steeds weer mensen zijn die die reflexie en dat onderzoek de moeite waard vinden. In de huidige tijd betekent dat meestal dat òf de grote bedrijven òf de staat er wat in moeten zien. In het algemeen zou ik dan aan de staat de voorkeur geven, omdat die - zeker als het gaat om reflexie en onderzoek waarin bestaande sociale instituties aan kritiek worden onderworpen - meer bewegingsvrijheid biedt dan het bedrijfsleven. Ik kan mij de sociale wetenschappen evenmin zonder moreel fundament, zonder een kritische component voorstellen. Want hoewel ik nu niet direct een uitgesproken sympathie voor de Frankfurters heb, ben ik er niettemin van overtuigd dat sociologen bij wat ze doen zo'n fundament nodig hebben. Een fundament dat ik meer zoek in de richting van wat de Duitsers

'wijsgerige antropologie' noemen, hoewel misschien niet van de traditionele soort.

In de derde plaats is het, denk ik, nodig dat beoefenaren van sociale wetenschappen zich grondig bezighouden met epistemologische kwesties. Ik geloof overigens niet dat er ooit iemand in zal slagen het type afgeronde kennistheorie (of juist een ontkenning van de kennistheorie) te ontwikkelen waarnaar bijvoorbeeld iemand als Habermas schijnt te streven. Habermas is op zoek naar een goed gefundeerde procedure om epistemologische kwesties aan te pakken, om vervolgens van daaruit de werkelijkheid te kunnen kritiseren, in de wetenschap dat er zoiets als een 'ideale spreeksituatie' bestaat, in termen waarvan het mogelijk is te beslissen over de gerechtvaardigheid van iemands kritiek. Ik zelf denk echter niet dat er over epistemologische kwesties ooit voldoende overeenstemming zal zijn, nodig voor het scenario dat Habermas voor ogen heeft. Want zo'n scenario stelt ons voor enorme problemen. Om daarvan maar één probleem te noemen: hoe zou men ooit kunnen vaststellen of je in een ideale spreeksituatie verkeert als één enkel iemand dat al in twijfel trekt?

Maar hoe zou u de taak van de sociologie dan willen legitimeren?

Ik zou bij de beantwoording van deze vraag twee aspecten willen onderscheiden.

Het eerste aspect betreft de vraag wat de feitelijke bijdrage van sociologen zou kunnen zijn. Binnen de orthodoxe consensus dacht men dat sociologen, net als beoefenaren van de natuurwetenschappen, 'verlichting' zouden brengen; sociologen zouden onwetende actoren laten zien hoe de sociale werkelijkheid ècht in elkaar zit. De zaak ligt echter veel gecompliceerder. Het is niet alleen zo dat actoren al lang weten hoe de sociale werkelijkheid eruit ziet, zij moeten dit ook weten om in die werkelijkheid te kunnen handelen. Het betreft hier niet de noodzakelijkerwijs een discursief weten; actoren kennen de werkelijkheid in en door hun handelen. Dat is de reden waarom onderzoeksresultaten die in de ogen van sociologen belangrijke ontdekkingen zijn, voor actoren vaak zo onvoorstelbaar gewoon, zo alledaags lijken te zijn. Ze weten die dingen al, beter dan welke socioloog ook ze ooit kan weten, omdat het gaat over hun eigen leefwereld. Dit impliceert dat het legitimeren van de sociologie als een streven naar het brengen van 'verlichting', op serieuze problemen stuit. Wanneer we proberen een weg te vinden uit deze problemen, stel ik me voor dat sociologen het volgende zouden kunnen doen.

Om te beginnen: er liggen 'etnografische' taken. De socioloog kan laten zien dat elke weergave van een handelingscontext geschiedt vanuit een specifieke leefwereld, die cultureel bepaald is en waarvan mensen die zich daarbuiten bevinden onvoldoende weet hebben. Mensen die zich bezig houden met het bestuur van de samenleving, weten bijvoorbeeld maar heel

weinig van het milieu van jeugdbenden. Deze vorm van culturele communicatie is waardevol, omdat zij licht werpt op de structurerende principes van de samenleving en op de diversiteit die daarbinnen bestaat. Dit is volgens mij een vorm van 'verlichting' waaraan sociologen kunnen bijdragen, al behoeft dat niet direct ook 'verlichting' te betekenen voor de mensen die object zijn van de betreffende etnografische beschrijving.

Een tweede soort 'verlichting' bestaat hieruit dat sociologen de vormen van praktisch bewustzijn kunnen ontsluiten, die mensen toepassen bij de productie en reproductie van het sociale leven. Dat is wat Goffman doet en wat etnomethodologen tot op zekere hoogte doen: dingen die men op praktisch niveau al kent, discursief vorm geven en ze een andere 'impact', een andere resonantie geven door ze in een verscheidenheid van contexten te articuleren. Zo behoren bijvoorbeeld de mensen op de school waar Paul Willis zijn onderzoek heeft gedaan, tot de meest belangstellende lezers van zijn boek; en dat is ook wat je kon verwachten, niet omdat ze het nog niet zouden weten, maar omdat het hen een andere kijk geeft op wat ze al wisten.

Ten derde, sociologen kunnen laten zien dat er bij sociaal handelen sprake is van onbedoelde gevolgen, veelal systematisch van vorm, en dat derhalve generalisaties over het sociale leven mogelijk zijn waar actoren geen weet van hebben. Dit is altijd al de centrale taakopvatting van naturalistische sociologen geweest, maar ik beschouw het als slechts één aspect van wat sociologen kunnen bijdragen.

Deze drie taken verschaffen in mijn ogen de sociologie een logische bestaansgrond en tonen aan waarom er - hoewel in feite ieder mens praktizerend socioloog is - toch een professionele sociale wetenschap nodig is.

Dan kom ik nu tot het tweede aspect. Aan de legitimatie van de praktijk van de sociologiebeoefening is een aantal opmerkelijke paradoxen verbonden. In de sociale wetenschappen kunnen onderzoeksresultaten vrijwel nooit geïsoleerd gehouden worden van het universum waarop ze betrekking hebben. In de natuurwetenschappen kun je de ene na de andere theorie voortbrengen en simpelweg de slechtere theorieën aan de kant schuiven. In de sociale wetenschappen is dit onmogelijk, omdat zij onderdeel gaan uitmaken van wat wij zij proberen te analyseren. Hoe actueler ze zijn, hoe meer praktische implicaties ze lijken te hebben, des te meer zullen ze juist door de mensen voor wie ze bestemd zijn opgepikt worden en daardoor een vertrouwd karakter krijgen. Hierdoor lijken de meest saillante resultaten van de sociale wetenschappen niet langer bijzonder in de ogen van hen die ze gebruiken. De systeemtheorie is hier een goed voorbeeld van; oorspronkelijk ontworpen voor de analyse van sociale organisaties, is zij een krachtig instrument geworden van toenemende organisatorische macht. Alle intelligente zakenlieden maken tegenwoordig studie van de systeemtheorie. Niet zozeer om er achter te komen wat

organisaties eigenlijk zijn, als wel om deel te hebben aan de constitutie van deze organisaties als machtssysteem.

Dat is het lot van de sociologie. En daarom zal de sociologie altijd dit legitimatieprobleem hebben: veel van haar bevindingen lijken immers zo alledaags of triviaal te zijn. Maar het feit van hun ontdekking zelf zou voor dit fenomeen wel eens verantwoordelijk kunnen zijn. Daarom lijkt het me moeilijk de socioloog of econoom in zijn of haar rol als praktisch beleidsadviseur te legitimeren. Immers, naarmate het advies dat zij geven beter is, wordt de kans groter dat dit van het beleidstoneel verdwijnt, omdat het verweven raakt met en mede-constituerend wordt voor het verschijnsel waarop dat advies betrekking had. Dit berooft ons van de status van goeroe of 'sekteleider' die natuurwetenschappers tot op zekere hoogte ten deel kan vallen. Voor dit legitimatieprobleem van de sociologiebeoefening bestaat geen simpele oplossing*).

*) Belangstellenden voor de video-banden van het gesprek met Anthony Giddens kunnen contact opnemen met de administratie van de vakgroep Sociologie van de Landbouwwijkuniversiteit Wageningen, telefoon 08370-84452.

Aangehaalde literatuur

- Archer, Margaret S. (1982), Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action, in: *The British Journal of Sociology*, Vol. 33, no. 4, pp. 455-482
- Bleicher, Josef & Mike Featherstone (1982), Historical Materialism Today: An Interview with Anthony Giddens, in: *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, no. 2, pp. 63-77
- Clegg, Stewart (1979), *The Theory of Power and Organization* (London: Routledge & Kegan Paul)
- Gane, Mike (1983), Anthony Giddens and the crisis of social theory, in: *Economy and Society*, Vol. 12, no. 3, pp. 368-398
- Giddens, Anthony (1971), *Capitalism and Modern Social Theory* (Cambridge University Press)
- Giddens, Anthony (1979a), *The Class Structure of the Advanced Societies* (London: Hutchinson; second edition)
- Giddens, Anthony (1979b), *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis* (London: MacMillan)
- Giddens, Anthony (1981), *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (London: MacMillan)
- Giddens, Anthony (1982), *Profiles and Critiques in Social Theory* (London: MacMillan)

- Pred, Allan (1981), Social Reproduction and the Time-Geography of Everyday Life, in: *Geografiska Annaler*, 63 B, no. 1, pp. 5-22
- Thrift, N.J. (1983), On the determination of social action in space and time, in: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 1, pp. 23-57
- Willis, Paul (1978), *Learning to labour. How working class kids get working class jobs* (Westmead: Saxon House)

HANDELING, STRUCTUUR EN MACHT^{*)}

Anthony Giddens

Handelingstheoretische benaderingen

Er is, denk ik, onmiskenbaar sprake van een belangrijke tweedeling in zowel de sociologische als de filosofische literatuur aangaande problemen van het menselijk handelen. Er bestaat een grote hoeveelheid filosofische literatuur gewijd aan de uitleg en analyse van het handelen; veel hiervan is beïnvloed door de geschriften van de latere Wittgenstein. De handelingsfilosofen hebben veel aandacht besteed aan het handelingsbegrip zelf en aan intenties, redenen en motieven. Maar zij hebben erg weinig acht geslagen op de *onbedoelde gevolgen* van het handelen, zoals die voor de sociale theorie van belang zijn. Zo analyseert Donald Davidson in een bekende discussie de volgende kwestie: ik draai een schakelaar om, doe de lamp aan, verlicht de kamer en alarmeer op hetzelfde moment een inbreker. Zoals bij veel andere filosofen die dit probleem en soortgelijke voorbeelden bespreken, beperkt Davidsons aandacht zich tot vragen betreffende de beschrijving van de handeling: doe ik vier dingen, of doe ik slechts één ding dat op vier verschillende manieren beschreven kan worden?

Zonder het belang en de betekenis te willen ontkennen van de problemen die zich voordoen bij het beschrijven van handelingen, wijs ik erop dat Davidsons bespreking kenmerkend is voor de grote meerderheid van de filosofische analyses van het handelen. Die beperken zich steeds tot wat men zou kunnen noemen 'de produktie van handelingen' van de kant van de actoren. Men is noch geïnteresseerd in de gevolgen van het handelen die aan de intenties en bedoelingen van de actoren ontsnappen, noch in wat ik zal noemen de *niet-gekende voorwaarden* van het handelen. Onderwerpen die terecht altijd breed worden uitgemeten in het werk van sociale analytici - problemen betreffende de aard van instituties, sociale verandering, conflict en macht - kom je daarom maar sporadisch tegen in de geschriften van handelingsfilosofen.

Soortgelijke problemen treft men aan in die denkrichtingen binnen de sociale wetenschappen die het menselijk handelen op de voorgrond stellen op een manier die in zekere zin verwant is aan wat de meeste handelingsfilosofen doen. Een goed voorbeeld geeft het symbolisch interactionisme van

^{*)} Oorspronkelijk: *Action, Structure, Power*, uit Anthony Giddens, *Profiles and Critiques in Social Theory* (London: MacMillan), 1982, p. 28-29. Nederlandse vertaling van Jan van Tatenhove en Hans van Wageningen. Verscheen eerder in *De Sociologische Verdieping*, Wagenings Sociologenblad, april 1984.

Erving Goffman te zien. Anders dan veel sociologen behandelt Goffman mensen als redenerende, intentioneel handelende actoren die 'weten' wat zij doen en die zich bewust zijn van de sociale omgeving die zij door hun handelen constitueren. Maar hoewel het zo langzamerhand een cliché is, moet ik toch zeggen dat in Goffmans sociologie een uitgebreide behandeling van algemene processen van institutionele verandering ontbreekt. Het symbolisch interactionisme van Blumer, Goffman en anderen is er onvoldoende in geslaagd vormen van institutionele analyse te ontwikkelen.

Sterk op het gebied van het handelen, zwak op dat van instituties: deze stelling wordt omgekeerd als we kijken naar de andere kant van het dualisme, dat geruime tijd overheerste in de sociale wetenschappen en de filosofie. De denktradities die de niet-gekende voorwaarden en de onbedoelde gevolgen van het handelen op de voorgrond plaatsten en die de problemen van institutionele organisatie en verandering benadrukten, zijn er over het algemeen niet in geslaagd een fatsoenlijke handelingstheorie te ontwikkelen. Ze hebben voorrang verleend aan het object, aan de sociale structuur of aan het sociaal systeem boven het subject of de doelbewuste, bekwame actor.

Dit is het geval, zo wil ik stellen, met de meerderheid van de geschriften die geassocieerd worden met het Franse structuralisme en, in de Engels-sprekende wereld, met verschillende vormen van functionalistisch denken. Dit laatste lijkt op het eerste gezicht moeilijk te verdedigen, daar Talcott Parsons, de misschien wel meest invloedrijke functionalistische denker, zijn ideeën toch uitdrukkelijk heeft neergelegd in termen van wat hij een 'action frame of reference' noemde. Ik zou echter willen volhouden dat in Parsons' sociologie een handelingsbegrip in feite ontbreekt, tenminste in de betekenis waarin ik die term zou willen gebruiken.

In de sociale wetenschappen, zo zou ik willen beargumenteren, moet in het handelingsbegrip het ervaringsfeit centraal staan, dat actoren op de hoogte zijn van de voorwaarden van de sociale reproductie waarin hun dagelijkse activiteiten zijn ingebed. De redenen die mensen voor hun handelen hebben spelen een beslissende rol in de wijze waarop deze handelingen worden onderbouwd. Er is onafgebroken sprake van reflexieve sturing van het gedrag dat actoren laten zien, inclusief het routinematige gedrag. Dit zou ik de 'rationalisering van het handelen' willen noemen.

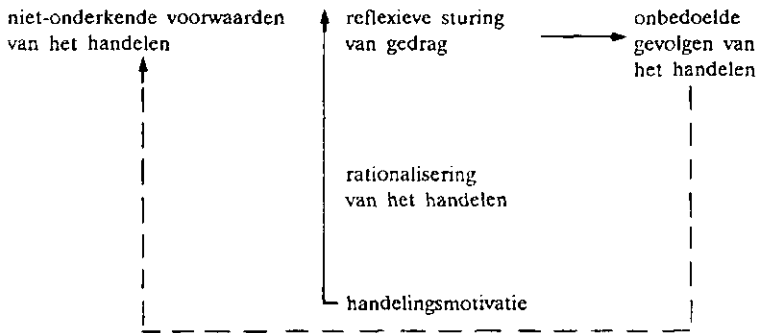
In *The Structure of Social Action* probeerde Parsons dat wat hij het 'voluntaristische' gezichtspunt noemde ten aanzien van het gedrag te combineren met een oplossing van het vraagstuk van de maatschappelijke orde. Hoewel hij beweerde een synthese tussen verschillende prominente negentiende-eeuwse denkers tot stand gebracht te hebben, is zijn uiteindelijke conceptualisering naar mijn mening in hoge mate een Durkheimiaanse. Parsons verbond 'voluntarisme' met een erkenning van de 'aggregaatkenmerken' (*emerging properties*) van collectiviteiten. Hij deed dat via het denkbeeld van de internalisering van waarden: centrale sociale waarden zijn

tegelijktijd bron van motivationele persoonlijkheidskenmerken en bron van sociale cohesie. In dit geval komt 'voluntarisme' crop neer, dat een notie van motivatie wordt ingebouwd in het analyse-schema van sociale systemen. Benadrukt wordt derhalve dat de psychologische studie van het persoonlijkheidssysteem de studie van het sociale systeem moet aanvullen via normatieve waarden. Het gedrag van sociale actoren wordt beschouwd als de uitkomst van het samengaan van psychologische en sociale determinanten, met voorrang voor laatstgenoemde vanwege de bij uitstek belangrijke rol die gespeeld wordt door normatieve elementen. De actor treedt hier niet op als een bekwaam en kundig persoon: Parsons' actoren zijn, om met Garfinkel te spreken, 'cultural dopes'.

Maar hoe zouden we de ter zake kundigheid van sociale actoren dan wèl moeten conceptualiseren? En hoe moeten we het feit dat wij daar op onze beurt ook meer weet van hebben ('our own knowledgeability of this knowledgeability') verdisconteren in een algemene uiteenzetting over het handelingsbegrip in de sociale theorie?

Ik stel voor deze vragen te beantwoorden - hoewel tamelijk vluchtig, gezien de context van dit essay - aan de hand van figuur 1. In figuur 1 schets ik wat ik noem een 'stratificatiemodel' van het handelen. De implicaties van dit model kunnen echter, zo wil ik hierbij stellen, niet volledig uitgewerkt worden zonder een verwijzing naar mijn hierna volgende bespreking van het begrip 'structuur' in de sociologie.

Figuur 1.

Door te spreken van 'reflexieve sturing van gedrag' en 'rationalisering van het handelen', wil ik refereren aan het intentionele of doelgerichte karakter van het alledaagse menselijke gedrag. Maar ik wil ook refereren aan het intentionele gedrag als een *proces*, zoals besloten in de *durée* van het

dagelijks leven. Maar al te vaak behandelen filosofen 'intenties' en 'redenen' als discrete vormen, op een of andere manier verenigd in het handelen. Ze negeren (of beschouwen het als iets vanzelfsprekends) wat Schutz het 'reflexive moment of attention' noemt, dat in de continue handelingsstroom insnijdt. In tegenstelling tot veel handelingsfilosofen die 'motief' vaak min of meer als een synoniem van 'reden' gebruiken, maak ik een onderscheid tussen die twee, waarbij motivatie enerzijds verwijst naar de behoeften die tot handelen aanzetten, anderzijds echter ook als een proces beschouwd wordt. Ik beperk motivatie niet slechts tot die aanzetten die toegankelijk zijn voor het bewustzijn, maar wil aanzienlijke conceptuele ruimte laten voor onbewuste impulsen - opnieuw, denk ik, in tegenstelling tot de meeste handelingsfilosofen, die òf het onbewuste gewoon negeren, òf in navolging van Wittgenstein argwanend staan tegenover de status van begrippen die betrekking hebben op onbewuste processen.

Bij het conceptualiseren van de kundigheid van sociale actoren is het niet voldoende om simpelweg onderscheid te maken tussen bewust en onbewust. Het is belangrijk om twee manieren of niveaus te onderscheiden waarop actoren kundig zijn wat betreft de sociale omgeving die zij in en door hun handelen constitueren: tussen *discursief* en *praktisch* bewustzijn.

Het menselijk handelen onderscheidt zich van het gedrag van dieren door wat ik met Garfinkel de 'verantwoordelijkheid' (*accountability*) van menselijk handelen zou willen noemen. Ik bedoel ermee dat bij de verantwoording die actoren kunnen afleggen van hun handelen, geput wordt uit hetzelfde reservoir van kennis dat ook gebruikt wordt bij de produktie en reproductie van dat handelen. Het afleggen van verantwoording of het geven van redenen voor het handelen verwijst naar de *discursieve* vaardigheden en neigingen van actoren, maar zegt natuurlijk niet alles over de verbindingen tussen de kennisvoorraad en de handeling. Wat actoren 'in staat zijn te formuleren' over hun activiteiten is bij lange na niet alles wat ze daarover 'weten'. Praktisch bewustzijn verwijst naar stilzwijgende kennis die kundig wordt aangewend bij het tot stand brengen van het handelingsverloop, maar die de actor niet discursief kan formuleren. De kennis waarom het gaat bij het praktisch bewustzijn stemt over het algemeen overeen met de Wittgensteiniaanse idee van 'het kennen van een regel' of 'weten hoe je verder moet gaan'. 'Engels kennen' betekent: kennis hebben van een enorm gecompliceerd stelsel van regels of principes, en van de context van hun toepassing. Engels kennen is dus niet hetzelfde als in staat zijn om al die regels of principes discursief te formuleren: linguïsten hebben veel tijd en werk besteed aan het formuleren van wat we allang 'weten'. De kundigheid van menselijke actoren is gegeven de historische omstandigheden altijd begrensd: aan de ene kant door de niet-gekende voorwaarden van het handelen, aan de andere kant door de onbedoelde gevolgen ervan. Zoals ik al eerder heb aangegeven, is dit van cruciaal belang voor de sociale

theorie. Want ook al waren schrijvers die objectivistische theorieën van het sociale leven produceerden, met name functionalisten, niet in staat om de kundigheid van sociale actoren adequaat te behandelen, zij hebben er wel terecht de nadruk op gelegd dat het handelen aan de intenties van de actor kan ontsnappen. De geschiedenis is niet een gepland project; alle intentionele activiteiten vinden plaats in de context van instituties die over langere tijdsperiodes hun beslag hebben gekregen. De onbedoelde gevolgen van het handelen zijn van essentieel belang voor de sociale theorie, in het bijzonder voor zover ze stelselmatig deel uitmaken van de processen waarbij instituties worden geproduceerd. Daarom heb ik een stippellijn getrokken tussen beide zijden van figuur 1: voorzover onbedoelde gevolgen systematisch betrokken zijn bij de sociale reproductie, worden ze tevens voorwaarde voor het handelen.

Bij alle erkenning van het belang hiervan wil ik echter toch de teleologische bijbetekenissen vermijden die je tegenkomt bij het functionalisme waarin 'redenen van de samenleving' in de plaats gesteld worden van de redenen van actoren. In de terminologie die ik hieronder zal voorstellen, hebben samenlevingen absoluut geen 'redenen' of 'behoeften'; die hebben alleen de actoren wier activiteiten deze samenlevingen voortdurend constitueren en reconstitueren. Wanneer we het functionalisme ontdoen van zijn teleologie, brengt dat overigens nog niet met zich mee, zoals ik zal proberen te laten zien, dat we ook de voor het functionalisme kenmerkende nadruk op instituties loslaten, ten voordele van één of andere vorm van 'subjectivisme'.

Het begrip structuur

Het is opmerkelijk dat in de hedendaagse sociologie de term structuur vooral opduikt in de beide eerdergenoemde 'objectivistische' scholen van het sociaal denken: in het structuralisme (dat er zijn naam aan ontleent) en in het functionalisme (dat in moderne versies vaak nogal omslachtig structureel-functionalisme genoemd wordt). De meeste Engels-sprekende sociologen en filosofen zijn nog steeds weinig vertrouwd met het structuralistisch denken. Ditzelfde geldt, zou ik willen zeggen, ten aanzien van de post-structuralistische geschriften van auteurs als Foucault, Barthes, Derrida en anderen. Hoewel ik vind dat het structuralisme scherp bekritiseerd moet worden, wil ik niettemin beweren dat bepaalde, in de structuralistische traditie op de voorgrond tredende ideeën die betrekking hebben op het structuur-begrip zelf, van aanzienlijk belang zijn voor de sociale theorie.

Een curieus kenmerk van de *functionalistische* literatuur is de grote hoeveelheid inkt gespenseerd aan het begrip 'functie', vergeleken met de bijna volledige afwezigheid van discussie over het begrip 'structuur', hoewel dat een begrip is dat voortdurend door functionalistische auteurs gebruikt

wordt. Het idee van structuur figureert in de Anglo-Amerikaanse sociologie daarom typisch als een geaccepteerd idee, dat gebruikt wordt zonder er verder op in te gaan. De meeste Engelstalige sociologen hebben, als ze de term 'structuur' of 'sociale structuur' gebruiken, op één of andere manier een soort 'zichtbaar patroon' van sociale relaties in gedachten, iets dat verwant is met het raamwerk van een gebouw of met de anatomie van het lichaam. In dit soort beeldspraak neigt men ertoe structuur op te vatten als een equivalent van *dwang*: een notie waarvan Durkheim de klassieke formulering leverde en die telkens weer opduikt in de opeenvolgende geschriften van sociologen.

Het structuurbegrip zoals dat in *structuralistische* geschriften verschijnt, verschilt hier nogal van; anders dan in de Angelsaksische sociologie is er ook veel meer discussie aan gewijd. Om dit verschil duidelijk te onderkennen is het misschien goed om terug te keren naar de voornaamste oorsprong van het structuralistisch denken: de linguïstiek van De Saussure; ik geef overigens graag toe dat dit gemakkelijk tot verwarring kan leiden omdat De Saussure niet het begrip 'structuur', maar het begrip 'systeem' gebruikt, een kwestie waarop ik later nog even terugkom. Anders dan in functionalistische geschriften draait bij De Saussure alles om de relatie tussen moment en totaliteit, om een dialectische relatie tussen aanwezigheid (*presence*) en afwezigheid (*absence*). De relatie tussen een zin of een uitspraak enerzijds en een taal anderzijds is niet dezelfde als die tussen een orgaan van het lichaam en het lichaam als geheel. Als ik een zin uitspreek, of een uitspraak van iemand anders probeer te begrijpen, maak ik gebruik van een 'afwezig lichaam' van syntactische en semantische regels. De syntagmatische relaties tussen de uitgesproken woorden bestaan in een tijd-ruimtelijke context, dit in tegenstelling tot de 'structurele eigenschappen' van de taal van een bepaalde gemeenschap van sprekers. Deze eigenschappen leiden alleen een 'virtueel bestaan'.

Ik zou voor de sociale theorie een structuurbegrip willen voorstellen dat hiermee verwant is. Nu zou ik niet graag de gewoonte loslaten om bij in tijd en ruimte duurzame sociale relaties tussen individuen en collectiviteiten te spreken van 'patronen'. Ik wil echter aanvoeren dat daarvoor het beste gebruik kan worden gemaakt van het begrip 'systeem'. Zodoende houd ik het begrip 'structuur' achter de hand voor andere conceptuele taken. Zoals ik al opmerkte, gebruikte De Saussure liever het begrip 'systeem' dan 'structuur'. Het is typerend voor de latere structuralistische literatuur dat daarin, als de uitdrukking 'systeem' verschijnt, deze min of meer als een synoniem van structuur gebruikt wordt - of, zoals bij Lévi-Strauss, als één van de 'structuur' bepalende elementen. Hier is het systeembegrip groten-deels overbodig.

Hetzelfde zie je trouwens ook in de functionalistische literatuur. Als men de geschriften van vooraanstaande functionalistische schrijvers bekijkt, wordt het terstond duidelijk dat zij òf het ene begrip prefereren boven het

andere, òf de twee begrippen door elkaar heen gebruiken. Dit lijkt misschien vreemd, omdat er binnen het functionalisme op het eerste gezicht goede gronden voor lijken te bestaan om vast te houden aan een duidelijk onderscheid tussen structuur en systeem. Immers, als men uitgaat van de organische analogie, die zich in de meeste varianten van het functionalisme zelden ver onder de oppervlakte bevindt, dan komt men toch al gauw op de idee dat de structuur van de samenleving overeenkomsten vertoont met de anatomie van het organisme; we hebben met een systeem te maken als de structuur 'werkt'. Een systeem is hier als het ware een 'functionerende structuur': structuur + functie = systeem.

Als deze vergelijking echter nauwkeuriger onderzocht wordt, wordt het duidelijk dat deze analogie voor de samenleving niet opgaat. De structuur van een lichaam kan in zekere zin bestaan onafhankelijk van het functioneren ervan. De anatomie van een lichaam kan bestudeerd en de morfologie ervan beschreven worden, zelfs als het is opgehouden met functioneren, opgehouden te leven. Maar dit is niet het geval bij de samenleving, bij de patroonvorming van sociale interacties in tijd en ruimte. Een samenleving houdt op te bestaan als zij ophoudt te 'functioneren'. Daarom hebben zelfs die functionalistische schrijvers, die een soort onderscheid erkennen tussen structuur en systeem, de neiging om de twee begrippen in de praktijk geheel in elkaar te schuiven.

De term 'sociaal systeem' zou ik willen reserveren om te verwijzen naar gereproduceerde patronen van sociale relaties. Er kan veel gezegd worden over het systeembegrip in de sociologie. Ik denk bijvoorbeeld dat we de neiging moeten afwijzen om, zoals je nogal eens tegenkomt in het functionalistische denken, het systeem simpelweg gelijk te stellen aan homeostase. Ik wil echter geen poging doen om deze kwestie hier uitvoerig te bespreken, en mijzelf wat dat betreft beperken tot het structuurbegrip. In figuur 2 zijn de drie basisbegrippen waarmee ik wil werken samengevat.

Figuur 2.

Structuur	Telkens opnieuw georganiseerde regels en hulpbronnen. Structuur bestaat alleen als 'structurele eigenschappen'.
Systeem	Gereproduceerde relaties tussen actoren of collectiviteiten, georganiseerd als reguliere sociale praktijken.
Structuratie	Voorwaarden die de continuïteit of de transformatie van structuren en daarmee tevens de reproductie van systemen bepalen.

Sociale systemen worden in dit schema beschouwd als wederzijdse afhankelijkheidsrelaties, die gesitueerde activiteiten van menselijke subjecten met zich meebrengen en die 'syntagmatisch' bestaan in de tijdsstroom. Overeenkomstig de visie (hier slechts op terloopse wijze geschetst) die ik wil ontwikkelen, *zijn* sociale systemen geen structuren; zij *hebben* structuur of nauwkeuriger, zij vertonen structurele eigenschappen. Structuren zijn eigenschappen van sociale systemen of collectiviteiten, en niet van de gesitueerde activiteiten van subjecten. Sociale systemen bestaan alleen in en door structuratie, als het resultaat van toevallige handelingen van een veelheid van mensen.

Van het begrip 'structuur', zoals ik dat hier voorstel, ligt de betekenis voor mij veel dichter bij die welke Lévi-Strauss eraan toekent, dan bij de inhoud die het in de functionalistische sociologie heeft. In zekere zin is Lévi-Strauss' benadering dubbelzinnig, in zover het niet duidelijk is of hij structuur als relaties tussen de elementen of tegenstellingen van een geheel beschouwt, òf als transformatieregels die equivalentie tussen gehelen voortbrengen. Eenzelfde dubbelzinnigheid lijkt zich overigens ook voor te doen in de wiskundige noties van structuur, waar structuur meestal gezien wordt als een matrix van toelaatbare transformaties van een reeks: 'structuur' zou gezien kunnen worden als de matrix zelf, maar ook als de transformatieregels en -principes. Hoe het ook zij, voor mij hebben structuren in de sociale theorie veeleer betrekking op de regels (en, zoals ik later nader zal uitwerken, op de hulpbronnen) die in de sociale reproductie tijd en ruimte 'binden', dan op de vorm van de reeksen als zodanig. Vandaar dat ik hier 'structuur' als een zeer algemeen begrip opvat: 'structuren' kunnen geïdentificeerd worden als reeksen of matrices bestaande uit regels en hulpbronnen die de transformatie regelen.

Een essentiële beperking van de manier waarop Lévi-Strauss 'structuur' gebruikt (er zijn er, denk ik, meer) is dat daarin geen notie van structuratie ligt besloten, of hoogstens een zeer inadequate. Lévi-Strauss behandelt structuratieprocessen als wijzen waarop een externe actor (het onbewuste, in de betekenis die hij daar aan geeft) weet te combineren. Een structuratietheorie echter, die zich inlaat met alle soorten van sociale processen, ook de onbewuste, moet een centrale plaats toekennen aan het discursief en het praktisch bewustzijn in de reproductie van sociale praktijken. In de betekenis die ik eraan toeken, impliceert 'structurele analyse' in de sociale wetenschappen: de bestudering van de structuratie van sociale systemen. Een sociaal systeem is een 'gestructureerde totaliteit', samengesteld uit gereproduceerde praktijken. Structurele eigenschappen bestaan in tijd-ruimte alleen als de momenten van constitutie van sociale systemen. Niettemin kunnen we analyseren hoe diep 'gelaagd' structuren zijn in termen van de historische tijdsduur van de praktijken die ze keer op keer organiseren, en de ruimtelijke 'reikwijdte' van die praktijken. De in deze zin meest diep gelaagde praktijken zijn *instituties*. Om een voorbeeld te

geven: enkele in het kapitalistische economische systeem geactualiseerde structurele relaties die een sleutelbetekenis hebben, kunnen weergegeven worden als de volgende reeks van transformaties:

privaat: eigendom: geld: kapitaal: arbeidscontract: winst

De beweging van links naar rechts geeft een serie transformaties weer die cruciaal is voor de produktie en reproductie van de kapitalistische economie. Geld, het medium van 'louter ruilwaarde', zorgt voor de omzetbaarheid van eigendomsrechten in kapitaal. De veralgemenisering van geldkapitaal is op zijn beurt de conditie voor het tot-waar-worden van de arbeidskracht, en vandaar bepalend voor de aard van het arbeidscontract in de kapitalistische produktie. Het bestaan van eigendom/geld als kapitaal zorgt vervolgens voor de omzetbaarheid van kapitaal in winst via het onttrekken van meerwaarde.

De dualiteit van structuur

Hoe moeten we in het licht van de voorgaande discussie nu de relatie tussen handelen en structuur begrijpen? Mijn antwoord ligt reeds besloten in wat ik tot dusver heb gezegd. Het *dualisme* van subject en object waarover ik sprak, moet plaats maken voor de erkenning van een *dualiteit*, die ligt besloten in alle sociale reproductie, nl. de *dualiteit van structuur*.

Met de 'dualiteit van structuur' refereer ik aan het wezenlijk recursieve karakter van het sociale leven: de structurele eigenschappen van sociale systemen zijn zowel medium als resultaat van de praktijken die systemen constitueren. De beste manier om dit te illustreren is door terug te komen op de Saussuriaanse conceptie van het voortbrengen van een uitspraak. Als ik een zin uitspreek, put ik uit verschillende syntactische regels (die als het ware zijn neergeslagen in mijn praktisch bewustzijn van de taal). Deze structurele eigenschappen van de taal zijn het medium met behulp waarvan ik de uitspraak voortbreng. Maar met het produceren van een syntactisch correcte uitspraak, draag ik tegelijkertijd bij aan de reproductie van de taal als geheel.

Deze zienswijze verwerpt de vereenzelviging van structuur met dwang: structuur is zowel mogelijkheden biedend (*enabling*), als beperkend (*constraining*). Zowel de meest revolutionaire sociale verandering als de meest gefixeerde sociale reproductie, impliceren in deze opvatting structuratie. Daarom is er geen plaats voor een notie van de-structuratie zoals onder andere door Gurvitch werd voorgesteld. De idee van de-structuratie is alleen dan noodzakelijk wanneer we structuur en vrijheid tegenover elkaar blijven stellen - wat volgens mij zowel Gurvitch als Sartre doen. Hoewel Sartre sterk beïnvloed is door Heidegger, lijkt het dat hij een van de meest

fundamentele elementen van *Sein und Zeit* van laatstgenoemde niet in zijn eigen werk heeft geïncorporeerd. Ik probeer hier te ontkomen aan het tegenover elkaar stellen van verleden en heden, zoals bij Sartre: voor hem is het verleden 'gegeven en noodzakelijk', terwijl het heden een rijk van vrije en spontane creatie zou zijn.

Samenvattend: de 'verschillen'¹⁾ die structuren constitueren en die structureel worden geconstitueerd, leggen een relatie tussen 'deel' en 'geheel', net zoals het uitspreken van een grammaticale zin een afwezig lichaam van syntactische regels vooronderstelt, die de taal als totaliteit constitueren.

Het belang van deze relatie tussen moment en totaliteit voor de sociale theorie kan nauwelijks worden overschat. Deze relatie houdt een dialectiek van aanwezigheid en afwezigheid in. Daardoor worden de meest kleine en triviale vormen van sociaal handelen verbonden met de structurele eigenschappen van de overkoepelende maatschappij en met instituties die zich over een lange periode daarbinnen hebben gevormd.

Laat mij, voor het geval mijn algemene accenten niet geheel duidelijk zijn, op dit punt van de discussie teruggaan naar de kundigheid van sociale actoren. Het is mijn bedoeling om in de hier ontwikkelde ideeën grote nadruk te leggen op het feit dat instituties niet zomaar werken 'achter de rug om' van de sociale actoren die ze produceren en reproduceren. Elk vaardig lid van iedere samenleving weet (in de betekenis van zowel discursief als praktisch bewustzijn) heel wat over de instituties van die samenleving. Deze kennis is niet zomaar *bijkomstig* voor de werking van de samenleving, maar is daarvoor onmisbaar. Een gemeenschappelijke tendens in veel, voor het overige uiteenlopende, sociologische stromingen - en vooral in het functionalisme - is het volgen van de methodiek om bij het begin van de analyse weinig geloof te hechten aan de redenen van actoren voor hun handelen, om zo de 'werkelijke' stimuli voor hun activiteiten te achterhalen; stimuli, waarvan de actoren dan zelf onwetend worden geacht te zijn. Een dergelijke opstelling vertoont niet alleen gebreken vanuit het gezichtspunt van de sociale theorie, maar heeft onherroepelijk ook politieke implicaties, die heel kwalijk kunnen zijn. Er is sprake van een *geringschatting van de actor* (derogation of the lay actor). Hieraan laten zich verscheidene belangrijke overwegingen verbinden - die ik hier wederom niet kan bespreken, omdat ik er de ruimte niet voor heb - met betrekking tot de hoedanigheid van de sociale wetenschap als kritische theorie en de rol van de sociale wetenschappen bij praktische sociale verandering.

Ter afsluiting wil ik nog even terugkomen op een overweging die ik tot nu toe als het ware voor mij uit geschoven heb: de idee dat structurele

¹⁾ Het hier door Giddens gebruikte begrip 'differences' verwijst naar 'différences', in zwang bij Franse structuralisten en heeft een bredere betekenis dan 'verschillen' in het Nederlands (*noot van de vertalers*).

eigenschappen van sociale systemen gezien kunnen worden als *regels* en *hulpbronnen* omvattend (zie figuur 2). Door te verwijzen naar hulpbronnen wil ik de centrale plaats van *macht* in de sociale theorie benadrukken. Hierdoor kan ik terugkeren naar het thema waarmee ik dit essay begon - de gescheiden behandeling van gemeenschappelijke problemen door filosofen en sociologen. Volgens mij is het handelingsbegrip logisch te verbinden met het begrip *macht*, als je laatstgenoemde term tenminste ruim interpreteert, namelijk als de mogelijkheid om uitkomsten te realiseren. Filosofen hebben dat het 'bij machte zijn' of het 'kunnen' van menselijk handelen genoemd, maar zover ik weet hebben ze niet geprobeerd deze noties te verbinden met de machtsbegrippen die ontwikkeld zijn in de sociale en politieke theorie.

Filosofische discussies over de uitdrukking 'bij machte zijn', hebben altijd betrekking op de bekwaamheden van individuele subjecten. Veel analyses van *macht* in de sociale wetenschappen zijn ook 'subjectivistisch' in de zin dat ze *macht* trachten te definiëren als het vermogen van een handelend subject om in te grijpen in de loop van de gebeurtenissen in de wereld, met het doel die gebeurtenissen te beïnvloeden of te veranderen. Webers beroemde definitie van *macht* zou ik in deze categorie willen onderbrengen: *macht* is het vermogen van een individu om zijn of haar eigen doelen veilig te stellen, zelfs tegen de wil van anderen in. Geheel verschillend van dit idee van *macht*, zijn de begrippen, zoals geformuleerd door Parsons, die *macht* vóór alles ziet als een fenomeen van de collectiviteit.

Wat we hier zien is een dualisme dat vergelijkbaar is en ook te maken heeft met het eerder gesignaleerde dualisme van *handelen* en *structuur*. Dezelfde methodiek is van toepassing: we moeten dit *dualisme* vervangen door een begrip van *dualiteit*, waarmee we de twee aspecten van *macht* erkennen en met elkaar verbinden. Dit probeer ik te doen met behulp van het begrip *hulpbron*. *Hulpbronnen* worden door actoren aangewend bij de produktie van interactie, maar worden evengoed geconstitueerd als heerschappijstructuren. *Hulpbronnen* zijn de media waardoor *macht* wordt uitgeoefend in het routinematig verloop van het sociaal handelen; maar zijn tegelijkertijd structurele elementen van sociale systemen, gereconstitueerd in sociale interactie. Sociale systemen worden in interactie geconstitueerd als gereguleerde praktijken, gereproduceerd over tijd en ruimte. *Macht* in sociale systemen kan daarom behandeld worden als gereproduceerde relaties van *autonomie* en *afhankelijkheid*.

Dit brengt mij tot een laatste begrip waar ik het nog kort over wil hebben, een begrip dat erg belangrijk is in de sociale theorie die ik probeer te ontwikkelen. Het gaat mij om de notie van wat ik noem de *beheersingsdialectiek* (dialectic of control) in sociale systemen. Het betreft hier een van de voornaamste gebieden waarop het theorema dat actoren veel van de omstandigheden van hun handelen weten, en ook moeten

weten (in praktisch en discursief opzicht), het meest adequaat gerelateerd kan worden aan vragen van macht en heerschappij. Met beheersingsdialectiek bedoel ik het vermogen van de zwakken om in de gereguleerde relaties van autonomie en afhankelijkheid die sociale systemen constitueren, juist hun zwakte tegen de machtigen in het geweer te brengen. Mijn standpunt is dat, net zoals het handelen inherent gerelateerd is aan macht, de beheersingsdialectiek een ingebouwd kenmerk is van sociale systemen. Een actor die daar niet op een minimale wijze mee opereert, houdt op een actor te zijn. Alle relaties van autonomie en afhankelijkheid zijn wederkerig: hoe asymmetrisch de betrokken hulpbronnen ook verdeeld zijn, alle machtsrelaties brengen *in beide richtingen* autonomie en afhankelijkheid tot uitdrukking. Alleen iemand die werkelijk volledig beperkt en gecontroleerd wordt, neemt geen deel aan de beheersingsdialectiek. Maar zo iemand is dan ook geen actor meer.

BOEKWIJZER

Gert Spaargaren

Het is niet overdreven om iemand die naast allerlei losse artikelen en commentaren gemiddeld een boek per jaar het licht doet zien, een veel-schrijver te noemen. En wanneer die boeken dan ook nog deel uitmaken van meerdere deelprojecten waaraan de auteur tegelijkertijd werkt, is een eenvoudig overzicht van de titels van gepubliceerde boeken en artikelen weinig informatief met het oog op een verdere kennismaking met zo'n auteur.

Met bovenstaande overweging in het achterhoofd leek het ons gepast om in deze bundel, die het karakter draagt van een kennismaking met het werk van Anthony Giddens, een becommentarieerd overzicht op te nemen van diens belangrijkste publikaties. Hoewel elke niet-chronologische indeling de suggestie wekt dat er sprake zou zijn van eenduidige categorieën, moet vooraf gesteld worden dat zulks niet het geval is. Onderstaande indeling berust deels op door Giddens zelf gebruikte criteria (b.v. het onderscheid tussen formele en substantiële theorie) en is voor het overige ingegeven door de wens om de kennismaking op overzichtelijke wijze te doen verlopen.

Om de lezer in staat te stellen kennis te nemen van de discussie en de kritiek waartoe zijn werk aanleiding heeft gegeven, wordt aan het eind van de boekwijzer melding gemaakt van enkele interviews met Giddens en treft men tenslotte de titels aan van een aantal publikaties waarin kritiek naar voren wordt gebracht.

Eerste kennismaking met Giddens

Sociology: A brief but Critical Introduction (London: MacMillan, 1982)

Sociology (Cambridge: Polity Press, 1989)

Action, Structure, Power (in: Profiles and Critiques in Social Theory. London: MacMillan, 1982, pp. 28-39)

Agency, Institution and Time-Space Analysis (in: K. Knorr-Cetina & A.V. Cicourel, eds., *Advances in Social Theory and Methodology*. London: Routledge & Kegan Paul, 1981, pp. 161-175)

De kort-maar-krachtige inleiding is bedoeld als introductie in de algemene sociologie en brengt dus niet Giddens' eigen theorie direct voor het voetlicht. Dit neemt niet weg dat het boekje verradt welke thema's

Giddens van belang acht voor de sociologie en vanuit welk perspectief hij deze thema's wenst te benaderen. In vlot geschreven taal passeren onderwerpen als staat, klasse, geslachtsverhoudingen, urbanisatie e.d. de revue. Hetzelfde kan gezegd worden van de aanmerkelijk uitgebreidere inleiding *Sociology* die in 1989 het licht zag.

Voor een eerste kennismaking met Giddens' structuratietheorie is - naast het in deze bundel afgedrukte gastcollege - het opstel *Action, Structure, Power* zeer geschikt; ook daarvan is nu dus de Nederlandse vertaling in deze bundel opgenomen.

In *Agency, Institution and Time-Space Analysis* tenslotte wordt eveneens op een inleidende manier uit de doeken gedaan wat de centrale inzet is van de structuratietheorie: de overbrugging van de kloof tussen 'micro' en 'macro' c.q. tussen handelingstheorie en institutionele analyse, door middel van de notie 'dualiteit van structuur'.

Giddens als kritisch exegeet en commentator

Capitalism and Modern Social Theory; An Analysis of Marx, Durkheim and Max Weber (Cambridge University Press, 1971)

Emile Durkheim: Selected Writings (Cambridge University Press, 1972)

Politics and Sociology in the Thought of Max Weber (London: MacMillan, 1972)

Capitalism and Modern Social Theory is het boek waarmee Giddens ook in Nederland onder een breder publiek bekendheid kreeg. Het beleefde meer dan vijftien herdrukken en behoort aan veel sociologie-opleidingen tot de verplichte literatuur. Het wierp een voor zijn tijd nieuw licht op de verhouding tussen het marxisme en de 'burgerlijke' sociologie door te laten zien dat met Marx, Weber en Durkheim drie gelijkwaardige denktradities verbonden zijn in de moderne sociale theorie. En doordat Giddens zijn eigen theorie ontwikkelt in voortdurende dialoog met deze verschillende denktradities, is het begrijpelijk dat zijn kritische exegeses van de 'grondleggers' niet beperkt blijven tot de boven genoemde werken. Voor een belangrijk deel is de neerslag van de 'exegetische voorbereiding' die de basis vormde voor zijn kritische evaluatie van het negentiende-eeuwse sociale denken, en zijn ook zijn verdere 'losse' theoretische essays te vinden in:

Studies in Social and Political Theory (London: Hutchinson, 1977)

Profiles and Critiques in Social Theory (London: MacMillan, 1982)

Social Theory and Modern Sociology (Cambridge: Polity Press, 1987)

De twee eerstgenoemde werken hebben het karakter van een bundeling van

op zichzelf staande essays die voor een deel reeds eerder in diverse tijdschriften gepubliceerd waren. In beide bundels treft men, naast de reeds genoemde exegeses van de klassieken, opstellen aan over latere auteurs zoals Habermas (meerdere artikelen), Parsons, Marcuse, Foucault en anderen. Een tweetal artikelen uit *Studies in Social and Political Theory* vraagt aparte vermelding. Het opstel *Positivism and its critics* bevat een helder overzicht van de inzet en het verloop van het zgn. positivisme-debat en geeft inzicht in de positie die Giddens zelf inneemt ten aanzien van wetenschapstheoretische vraagstukken. In het artikel *Functionalism: après la lutte* worden Giddens' fundamentele bezwaren tegen het functionalisme in al zijn gedaanten uiteengezet. Bezwaren die in zijn overige werken voortdurend herhaald en verdiept worden en die zo zwaarwegend zijn dat hij zijn eigen theorie wel heeft betiteld als een 'non-functionalistisch manifest'.

De bundels moeten gelezen worden als aanvulling op de drie boeken die als grondlegend kunnen worden beschouwd voor Giddens' formele theorie. Zij vormen met andere woorden het complement van de volgende drie te bespreken boeken:

De formele theorie van Giddens

Nieuwe regels voor de sociologische methode (Ambo, 1979). Een vertaling van: *New rules of sociological method* (Hutchinson, 1976)

Central Problems in Social Theory (London: MacMillan, 1979)

The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration (Cambridge: Polity Press, 1984)

In deze boeken wordt Giddens' methodologie of formele theorie in een eerste formulering ontwikkeld tegen de achtergrond van een kritische evaluatie van drie stromingen in de moderne sociale theorie nl. de interpretatieve sociologie, het functionalisme en het structuralisme. De 'positieve' kritiek op de interpretatieve sociologie is neergelegd in *Nieuwe regels voor de sociologische methode* dat - met uitzondering van een laatste hoofdstuk waarin epistemologische problemen centraal staan - geheel gewijd is aan het ontwerpen van een adequate handelingstheorie, dat wil zeggen een theorie die zich rekenschap geeft van de 'knowledgeability and capability' van actoren.

Giddens 'negatieve' kritiek op het functionalisme blijft, zoals gezegd, niet beperkt tot één van zijn boeken maar wordt, behalve in het al vermelde opstel uit *Studies in Social and Political Theory*, tevens expliciet geformuleerd in *Nieuwe regels voor de sociologische methode*.

De bespreking van het structuralisme neemt het eerste hoofdstuk van *Central Problems in Social Theory* in beslag. Dat wordt gevolgd door een zestal hoofdstukken die tezamen de kern vormen van de structuratietheorie.

Deze formele theorie, dit 'trans-historische' begrippenapparaat moet het instrumentarium leveren voor een meer substantiële analyse van de grondstructuur van de twintigste-eeuwse maatschappijen.

The Constitution of Society kan worden beschouwd als de samenvattende formulering van Giddens' formele theorie. Hier worden belangrijke verfijningen aangebracht in het conceptuele apparaat en verschijnt de structuratietheorie - hoewel door Giddens zelf in het voorwoord bescheiden getypeerd als 'an approach to social science' - in de vorm van een soort 'grand sociological theory'.

In dit boek wordt nader inhoud gegeven aan Giddens' nadruk op het belang van tijd en ruimte voor de sociale theorie en is voorts een apart hoofdstuk gewijd aan de relatie tussen structuratiesociologie en empirisch onderzoek.

Giddens' substantiële theorie/maatschappijtheorie

The Class Structure of the Advanced Societies (London: Hutchinson, 1973)

Power, the Dialectic of Control and Class Structuration (in: Anthony Giddens & G. Mackenzie (eds.), *Social Class and the Division of Labour*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982)

A Contemporary Critique of Historical Materialism

Volume 1. *Power, Property and the State* (London: MacMillan, 1981)

Volume 2. *The Nation-State and Violence* (Cambridge: Polity Press, 1985)

The Class Structure of the Advanced Societies behoort tot de eerdere en in Nederland meer bekende werken van Giddens. In dit boek wordt een begin gemaakt met de analyse van de fundamentele structurele eigenschappen van de ontwikkelde of geïndustrialiseerde samenlevingen. Een analyse die, zoals de titel aangeeft, gecentreerd is rond het klassebegrip en die wederom plaatsvindt tegen de achtergrond van een kritische bespreking van (het klassebegrip bij) de klassieke Marx en Weber. Bij de herdruk in 1979 voorzag Giddens het boek van een postscript waarin hij ingaat op enkele kritieken die naar aanleiding van zijn analyse naar voren waren gebracht (Giddens als 'Weberiaan') en waarin zijn analyse op onderdelen wordt bijgesteld c.q. ingepast in latere formuleringen van zijn maatschappijtheorie. In (het artikel) *Power, the Dialectic of Control and Class Structuration* wordt Giddens' theorie over klassestructurering expliciet verbonden met de belangrijkste concepten en uitgangspunten van zijn structuratietheorie.

Aan het eind van de jaren zeventig wordt een begin gemaakt met een meer omvattende formulering van zijn maatschappijtheorie. Binnen dit project, dat als hoofdtitel *A Contemporary Critique of Historical Materialism* meekreeg, werden oorspronkelijk drie werken in het vooruitzicht gesteld.

Twee daarvan zijn inmiddels verschenen. Onduidelijk is op dit moment of Giddens zijn plannen met betrekking tot het derde en laatste deel (dat alvast *Between Capitalism and Socialism* als werktitel meekreeg) inmiddels heeft laten varen.

Afgaande op de naamgeving van het project en de titels van de afzonderlijke delen, zou men in eerste instantie denken dat hier sprake is van 'weberiaanse' thema's in een 'neo-marxistisch' jasje, maar deze indruk is slechts ten dele terecht. Giddens hecht, zoals hij in een interview met D. Gregory opmerkt, inderdaad veel belang aan thema's als (militaire) macht, de (nationale) staat, de stad e.d., maar in zijn behandeling van deze thema's gaat hij een eigen weg, die op essentiële punten afwijkt van de analyse van zowel Weber als Marx. Hij spreekt zelfs, waar het zijn verwerking van Marx betreft, van een 'deconstructie' van het historisch-materialisme.

Deze deconstructie, die een belangrijk deel van *Power, property and the State* in beslag neemt, is onder andere noodzakelijk vanwege Giddens' resolute afwijzing van evolutie-theorieën in al hun gedaanten. Het in dit boek geïntroduceerde begrip 'time-space distanciation' wordt aangewend voor een niet-evolutionistische classificatie van de belangrijkste historische maatschappij-typen. Door tijd-ruimte distantiatie te introduceren als een centraal begrip dat zich laat verbinden met een groot aantal concepten en thema's van zijn maatschappijtheorie, benadrukt Giddens in dit boek wederom het belang van tijd en ruimte voor de sociale theorie in het algemeen.

De laatste jaren toont Giddens zich in toenemende mate geïnteresseerd in moderniteit als verschijnsel en als begrip - een belangstelling waarvan hij al eerder had blijk gegeven, o.a. in een debat met Habermas. In *The Consequences of Modernity* (1990) en *Modernity and Self-Identity* (1991), beide verschenen bij Polity Press (waarvan hij mede-oprichter en -eigenaar is), geeft hij er blijk van weinig op te hebben met post-modernistische auteurs als die zich in het geheel niet blijken te interesseren voor institutionele analyses. Van zgn. 'post-moderniteit' (PM) wil hij niets weten; daartegenover voert hij een pleidooi voor wat hij noemt 'radicalised modernity' (RM).

Interviews met Giddens

Historical Materialism Today: An Interview with Anthony Giddens, Josef Bleicher and Mike Featherstone, in: *Theory, Culture & Society*. Vol. 1, no. 2, pp. 63-77, 1982

Space, Time and Politics in Social Theory: An interview with Anthony Giddens, D. Gregory, in: *Environment and Planning D: Society and Space*. Vol. 2, pp. 123-132, 1984

Sociale theorie als maatschappelijk project: Een interview met Anthony Giddens, Q.J. Munters, Hans Mommaas en Joan Wolffensperger, in: Sociologisch Tijdschrift, jrg. 11, no. 4, 1985

Giddens en de kritieken

- Archer, Margaret S. (1982), Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action, in: *The British Journal of Sociology*, Vol. 33, no. 4, pp. 455-482
- Ashley, David (1982), Historical Materialism and Social Evolutionism, in: *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, no. 2, pp. 89-92
- Bryant, Christopher and David Jary (1991), *Giddens' Theory of Structuration; a critical appraisal* (London: Routledge & Kegan Paul)
- Clark, Jon, Celia Modgil & Sohan Modgil (1990), *Anthony Giddens: Consensus and Controversy* (London/New York/Phil.: The Falmer Press)
- Clegg, Stewart (1979), *The Theory of Power and Organization*, pp. 65-75 (London: Routledge & Kegan Paul)
- Dallmayr, Fred R. (1982), The Theory of Structuration: a Critique, in: Anthony Giddens, *Profiles and Critiques in Social Theory*, pp. 18-27 (London: MacMillan)
- Gane, Mike (1983), Anthony Giddens and the Crisis of Social Theory, in: *Economy and Society*, Vol. 12, no. 3, pp. 368-398
- Gross, David (1982), Time-Space Relations in Giddens' Social Theory, in: *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, no. 2, pp. 83-88
- Held, David and John Thompson (1989), *Social Theory and Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Hirst, Paul (1982), The Social Theory of Anthony Giddens: A New Syncretism? in: *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, no. 2, pp. 78-82
- Layder, Derek (1981), *Structure, Interaction and Social Theory*, pp. 62-70 (London: Routledge & Kegan Paul)
- McLennan, Gregor (1984), Critical or Positive Theory? A Comment on the Status of Anthony Giddens' Social Theory, in: *Theory, Culture & Society*, Vol. 2, no. 2, pp. 123-129
- Smart, Barry (1982), Foucault, Sociology and the Problem of Human Agency, in: *Theory & Society*, Vol. 11, no. 2, pp. 121-141
- Smith, Dennis (1982), 'Put not your trust in Princes' - A Commentary upon Anthony Giddens and the Absolute State, in: *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, no. 2, pp. 93-99
- Urry, John (1982), Duality of Structure: Some Critical Issues, in: *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, no. 2, pp. 100-106
- Wright, Erik Olin (1983), Giddens' Critique of Marxism, in: *New Left Review*, no. 138, pp. 11-35